

Смирнов Ігор Георгійович,
доктор географічних наук, професор

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
м. Київ, Україна, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

ЛОГІСТИКА КРУЇЗНОЇ ПОДОРОЖІ ЯК ЧИННИК ВИХОДУ З КРИЗИ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ПАНДЕМІЄЮ КОРОНАВІРУСУ COVID-19

Мета дослідження. Теоретичне обґрунтування та практичне застосування геологістичного підходу до питань розвитку та функціонування круїзного туризму в умовах виходу з кризи, пов'язаної з пандемією коронавірусу COVID-19.

Методика дослідження. ґрунтується на комплексному підході до оптимізації ланцюжків поставок у круїзному бізнесі, що включає три складники - теорію логістичних стратегій А.Баска, модель гнучкості ланцюжків поставок М.Найма та матрицю П.Краліча, що визначає певну структуру ланцюжка поставок, яка потрібна для забезпечення гнучкості та реалізації ефективної логістичної стратегії в управлінні круїзним туризмом в умовах кризи, пов'язаної з пандемією коронавірусу COVID-19.

Результати дослідження. Розроблено стратегію оптимізації ланцюжків поставок у круїзному туризмі та її практичне застосування в умовах кризи, пов'язаної з пандемією коронавірусу COVID-19.

Наукова новизна. Вперше в Україні запропоновано комплексний підхід до оптимізації логістичного забезпечення круїзного туризму, який ґрунтується на використанні теорії логістичних стратегій А.Баска, моделі гнучкості ланцюжків поставок М.Найма та матриці П.Краліча, що визначає певну структуру ланцюжка поставок, яка потрібна для забезпечення гнучкості та реалізації ефективної логістичної стратегії в управлінні круїзним туризмом в умовах кризи, пов'язаної з пандемією коронавірусу COVID-19.

Практична значимість. Полягає в розробці та практичному застосуванні теоретичного підґрунтя логістичної стратегії розвитку круїзного туризму в умовах кризи, пов'язаної з пандемією коронавірусу COVID-19. У якості практичного результату можна стверджувати, що логістична стратегія круїзної компанії повинна бути кастомізованою до потреб круїзного бізнесу та запитів різних категорій круїзних туристів, а тому повинна бути доволі гнучкою. Внутрішня та зовнішня гнучкість круїзної логістики спостерігається відповідно на рівні типів круїзного корабля, транспортного вузла, зв'язку, потужності, маршруту та комунікаційності, а також міксу (комплексу), обсягу та доступності. Отже, гнучкість логістики круїзної подорожі є більшою у внутрішньому вимірі, ніж у зовнішньому, що пояснюється концентрацією круїзної компанії, насамперед, на максимальному задоволенні потреб круїзних туристів, ніж на просто морській (річковій) прогулянці. У свою чергу, матриця Краліча визначає важливість різних груп товарних позицій у логістиці (постачанні) круїзної компанії шляхом їх поділу на стратегічні, базові, критичні та некритичні на підставі співвідношення їхнього впливу на прибуток компанії та ступінь логістичного ризику. До найважливіших відноситься група стратегічних товарних позицій з дуже високим впливом на прибуток та таким же ступенем логістичного ризику. Сюди належать послуги туристичних агенцій, автобусних компаній, страхових компаній та класифікаційних товариств. Їхня важливість настільки велика, що круїзним компаніям рекомендується підтримувати з ними довгострокові відносини з метою найтіснішої кооперації та координації, що дозволить гарантувати мінімізацію непорозумінь та помилок та максимізацію задоволення туристів / оптимізацію прибутку компанії.

Ключові слова: логістика туризму, круїзний туризм, теорія логістичних стратегій А.Баска, модель гнучкості ланцюжків поставок М.Найма, матриця П.Краліча.

Смирнов Игорь Георгиевич,
доктор географических наук, профессор

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев,
Украина, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

ЛОГИСТИКА КРУИЗНОГО ПУТЕШЕСТВИЯ КАК ФАКТОР ВЫХОДА ИЗ КРИЗИСА, СВЯЗАННОГО С ПАНДЕМИЕЙ КОРОНАВИРУСА COVID-19

Цель исследования. Теоретическое обоснование и практическое применение геологистического подхода к вопросам развития и функционирования круизного туризма в условиях выхода из кризиса, связанного с пандемией коронавируса COVID-19.

Методика исследования. Базируется на комплексном подходе к оптимизации цепочек поставок в круизном бизнесе, включающем три составляющие - теорию логистических стратегий А.Баска, модель гибкости цепочек поставок М.Найма и матрицу П.Кралича, которая определяет структуру цепочки поставок, необходимой для обеспечения гибкости и реализации эффективной логистической стратегии в управлении круизным туризмом в условиях кризиса, связанного с пандемией коронавируса COVID-19.

Результаты исследования. Разработана стратегия оптимизации цепочек поставок в круизном туризме и ее практическое применение в условиях кризиса, связанного с пандемией коронавируса COVID-19.

Научная новизна. Впервые в Украине предложен комплексный подход к оптимизации логистического обеспечения круизного туризма, основанный на использовании теории логистических стратегий А.Баска, модели гибкости цепочек поставок М.Найма и матрицы П.Кралича, которая определяет структуру цепочки поставок, необходимую для обеспечения гибкости и реализации эффективной логистической стратегии в управлении круизным туризмом в условиях кризиса, связанного с пандемией коронавируса COVID-19.

Практическая значимость. Заключается в разработке и практическом применении теоретической основы логистической стратегии развития круизного туризма в условиях кризиса, связанного с пандемией коронавируса COVID-19. В качестве практического результата можно утверждать, что логистическая стратегия круизной компании

должна быть кастомизированной к потребностям круизного бизнеса и запросам различных категорий круизных туристов, а потому должна быть достаточно гибкой. Внутренняя и внешняя гибкость круизной логистики наблюдается соответственно на уровне типов круизного корабля, транспортного узла, связи, мощности, маршрута и коммуникационности, а также микса (комплекса), объема и доступности. Итак, гибкость логистики круизного путешествия является большей во внутреннем измерении, чем во внешнем, что объясняется концентрацией круизной компании, прежде всего, на максимальном удовлетворении потребностей круизных туристов, чем на просто морской (речной) прогулке. В свою очередь, матрица Крालича определяет важность различных групп товарных позиций в логистике (снабжении) круизной компании путем их разделения на стратегические, базовые, критические и некритические. К важнейшим относится группа стратегических товарных позиций с очень высоким влиянием на прибыль и такой же степенью логистического риска. Сюда относятся услуги туристических агентств, автобусных компаний, страховых компаний и классификационных обществ. Их важность настолько велика, что круизным компаниям рекомендуется поддерживать с ними долгосрочные отношения с целью тесной кооперации и координации, что позволит минимизировать недоразумения и ошибки и максимизировать степень удовлетворения туристов и оптимизацию прибыли компании.

Ключевые слова: логистика туризма, круизный туризм, теория логистических стратегий А.Баско, модель гибкости цепочек поставок М.Найма, матрица П.Крालича.

UDC 911.3

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2020.56.3-14>

Smyrnov Igor Georgiyovych,
Doctor of Geography Sciences, Professor

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine,
e-mail: smyrnov_ig@ukr.net

LOGISTICS OF CRUISE TRAVEL AS A FACTOR OF EXIT FROM THE COVID-19 CORONAVIRUS PANDEMIC CRISIS

The aim of the study. Theoretical substantiation and practical application of the geologistical approach to the development and functioning of cruise tourism in the conditions of COVID-19 coronavirus pandemic crisis.

Research methodology. It is based on a comprehensive approach to supply chain optimization in the cruise business, which includes three components - the theory of logistics strategies by A. Bask, the model of supply chain flexibility by M. Naim and the P. Kralich matrix, which determines the structure of the supply chain, which is needed to ensure flexibility and implementation of an effective logistics strategy in the management of cruise tourism in the crisis associated with the pandemic coronary virus COVID-19.

Results of the research. A strategy for optimizing supply chains in cruise tourism and its practical application in the context of the crisis associated with the COVID-19 coronary virus pandemic has been developed.

Scientific novelty. For the first time in Ukraine, a comprehensive approach to optimizing the logistics of cruise tourism is proposed, which is based on the use of the theory of logistics strategies by A. Bask, the model of supply chain flexibility by M. Naim and the P. Kralich matrix, which defines a certain supply chain structure implementation of an effective logistics strategy in the management of cruise tourism in the crisis associated with the pandemic coronary virus COVID-19.

Practical significance. It consists in the development and practical application of the theoretical basis of the logistics strategy for the development of cruise tourism in the crisis associated with the coronavirus pandemic COVID-19. As a practical result, it can be argued that the logistics strategy of the cruise company should be customized to the needs of the cruise business and the needs of different categories of cruise tourists, and therefore should be quite flexible. Internal and external flexibility of cruise logistics is observed at the level of cruise ship types, transport hub, communication, power, route and communication, as well as mix (complex), volume and availability, respectively. Thus, the flexibility of cruise logistics is greater in the internal dimension than in the external, which explains the concentration of the cruise company, primarily on the maximum satisfaction of the needs of cruise tourists than just a sea (river) journey. In turn, the Kralich matrix determines the importance of different groups of product positions in the logistics (supply) of a cruise company by dividing them into strategic, basic, critical and non-critical groups based on the ratio of their impact on company profits and the degree of logistics risk. The most important is a group of strategic product positions with a very high impact on profits and the same degree of logistical risk. This includes the services of travel agencies, bus companies, insurance companies and classification societies. Their importance is so great that cruise companies are encouraged to maintain long-term relationships with them for the sake of close cooperation and coordination, which will ensure the minimization of misunderstandings and mistakes and maximization of tourist satisfaction and the company's profits. On the opposite side is a group of non-critical product items (hotel products, food and beverages, fuel and tools). They are characterized by low logistics risk (there are many suppliers, it is not a problem to replace them) and a weak impact on the profits of the cruise company, which does not diminish their importance in the daily service of cruise tourists and meeting their requirements.

Key words: tourism logistics, cruise tourism, A. Bask's theory of logistics strategies, M. Naim's supply chain flexibility model, P. Kralich's matrix.

Постановка наукової проблеми. Пандемія коронавірусу Covid-19 нищівно відбилася на галузях туризму та транспорту. При цьому особливо постраждав круїзний бізнес, який знаходиться на перехресті цих двох галузей. Нині добре відома історія, пов'язана з круїзним лайнером Diamond Princess, на борту якого у карантині у березні 2020 р. опинилися майже 3 700 туристів, понад півтисячі з яких захворіли на коронавірус Covid-19. Акції круїзної компанії Carnival Corporation, якій належить цей лайнер, а також акції інших провідних круїзних компаній, таких, як Norwegian чи Royal Caribbean впали на 60-70% від січня 2020 р. Norwegian, яка скасувала 40 рейсів до Азії, заявила, що не пропонуватиме круїзи у цей регіон до кінця 2020 року, а

скасовані рейси коштували компанії \$16 млн. Але разом з усією туристичною галуззю круїзний туризм поступово відновлюватиме свої позиції у світовій індустрії подорожей [15].

Адже круїзний туризм – один із найдинамічніших видів туризму у XXI ст. за визначенням ЮНВТО. Його відрізняють високі темпи розвитку – 9 % річних за останні 25 років проти 4 % всього туризму. Привабливість круїзного туризму полягає в тому, що він надає можливість поєднати комфортну морську (або річкову) подорож з різноманітними розвагами та ознайомленням з природою, історією, культурою країн, які відвідують під час подорожі. Україна останніми роками намагається відродити круїзний туризм у своїх акваторіях, зокрема в Чорному морі, на Дніпрі, Дунаї. Певні досягнення мали місце в реалізації планів країни увійти до міжнародних круїзних маршрутів. На жаль, анексія Криму Росією призвела до ускладнення в цій справі. Незважаючи на несприятливу геополітичну ситуацію в регіоні, Україна може стати конкурентоспроможним суб'єктом на ринку круїзного туризму за умови чіткого визначення цільових сегментів і своїх конкурентних переваг. Це стосується і діяльності круїзних компаній, однією з конкурентних переваг яких у сучасних умовах стала логістика та управління ланцюжками поставок (англ. Supply Chain Management, SCM).

Літературні джерела та публікації з теми статті в основному стосуються особливостей та характеристики круїзного туризму, як такого, та належать Н.Гридановій, Т.Дьоровій, В.Зінченку, Т.Сокол, В.Федорченку та ін. Варто відзначити автореферат кандидатської дисертації О.Ляховської «Культура сервісу в круїзному туризмі» (2014) [1]. Щодо логістики круїзного туризму, то джерел тут небагато як в Україні [2; 3], так і за її межами [4; 5; 6]. Тому автор звертався до загально-логістичних джерел в Україні та закордоном [7-14].

Метою статті є розкрити концептуальні основи та особливості логістики та управління ланцюжками поставок в круїзному туризмі, як джерела конкурентної переваги на світовому круїзному ринку в сучасних кризових умовах виживання галузі під нищівною дією пандемії коронавірусу COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Круїзний туризм – один з найдинамічніших секторів туристичної галузі та водного транспорту. Це вид туризму, що постійно розвивався та зростав із середньорічними темпами 8-9% за період 1990-2019 рр. [4]. Кількість круїзних пасажирів у світі становила у 2019 р. понад 22 млн. осіб у рік. Навіть у складні часи темпи зростання круїзного туризму не знижувалися. Відновиться він і після кризи, пов'язаної з коронавірусом.

Особливістю ринку круїзного туризму є те, що він - олігополістичний з домінуванням трьох світових круїзних компаній – «The Carnival Group» (США), «The Royal Caribbean International Group» (США) та «Norwegian Cruise Line/ Star Cruises» (Норвегія-Малайзія), на частку яких припадає за різними оцінками 73-81% пасажиромісткості всього круїзного флоту світу. «The Carnival Group» є найбільшою круїзною компанією світу з штаб-квартирами в Майямі та Лондоні. Їй належать такі круїзні бренди, як «Carnival Cruise Lines», «Holland America Line», «Princess Cruises», «Seaborn» у Північній Америці, «P&O Cruises» та «Cunard» у Великій Британії, «AIDA Cruises» у Німеччині, «Costa Cruises» в Італії, «Iberocruisers» в Іспанії та «P&O Cruises» в Австралії. Флот компанії складають 100 кораблів, ще сім було віддано до експлуатації 2016 р. Кількість круїзних туристів – понад 10 млн. осіб щорічно (45,5 % світового потоку круїзних туристів).

«The Royal Caribbean International» – американська круїзна компанія з штаб-квартирою у Майямі, дочірня компанія ТОВ «The Royal Caribbean», що включає бренди ще декількох компаній – «Celebrity Cruises», «Pullmantour Cruises» (з одноіменною авіакомпанією), «Azamara Club Cruises» та «Cruisieres de France». «The Royal Caribbean International» має найсучасніший флот з 42 круїзних суден, два з яких «Oasis of Seas» та «Charm of Seas» є найбільшими в світі круїзними лайнерами (роки будівництва відповідно 2009 та 2010) з числом круїзних пасажирів кожний 5400 осіб та екіпажем відповідно 2394 та 2384 чол.

«Norwegian Cruise Line/Star Cruises» – третя за величиною круїзна компанія світу, яка домінує на азійсько-тихоокеанському ринку круїзів. Була заснована в 1993 р., як дочірнє підприємство малайзійської «Genting Group», та має штаб-квартиру у Гонконзі (Сянгані). Компанії належать такі бренди як «Norwegian Cruise Line», «NGL America», «Cruise Ferries», що експлуатують більше 20 круїзних лайнерів.

Така висока ринкова концентрація зумовила гостру конкуренцію серед учасників світового ринку круїзного туризму з метою досягти конкурентної переваги. В останні роки ця конкуренція концентрувалася головним чином у сферах вертикальної (якість послуг) та горизонтальної (асортимент послуг) диференціації круїзного продукту. На цьому фоні виділилися чотири головні

площини конкуренції на ринку круїзних послуг, а саме: круїзний корабель, час круїзу, маршрут круїзу, продаж круїзу.

Так, прикладом конкуренції, заснованої на типі круїзного судна, є інвестиції круїзних компаній у будівництво найновіших, найбільших та найрозкішніших круїзних лайнерів, що можуть надати найширший набір послуг на борту (включаючи кіно, казино, театр, скалодром, каток, серф-майданчик тощо) з метою задовольнити вимоги пасажирів з різними смаками та фінансовими можливостями. Конкуренція на підставі часу (сезону) круїзної подорожі полягає в диференціації круїзного продукту за сезоном року (наприклад, новорічні та різдвяні круїзи) або за часом події (приміром, Олімпійські ігри, чемпіонати світу з футболу тощо). Також круїзний сезон є одним із головних чинників, що впливають на стратегію круїзної компанії щодо ефективного використання круїзних лайнерів. Конкуренція на підставі маршруту круїзу – важливий та складний чинник, що включає тривалість круїзу, кількість відвідуваних портів, число пропонованих екскурсій тощо. Нарешті, процес продажу круїзних турів також надає конкурентні переваги тій круїзній компанії, яка швидше впроваджує сучасні комунікаційні технології, продаж через Інтернет тощо.

Але, як результат того, що круїзні компанії надто зосередилися на вищенаведених площинах досягнення конкурентних переваг, вони випустили з виду такий потужний важель забезпечення корпоративної конкурентної переваги, як логістика та управління ланцюжками поставок. Даний матеріал і має метою розкрити важливість і сутність логістичного чинника в підвищенні ефективності діяльності круїзної компанії на ринку круїзного туризму з метою забезпечення конкурентних переваг в умовах виходу з кризи, пов'язаної з коронавірусом COVID-19. Актуальність активізації застосування логістичних підходів в діяльності круїзної компанії з метою досягнення конкурентних переваг на туристичному ринку зростає у зв'язку з тим, що чотири площини конкуренції, розкриті вище, останнім часом виявляють ознаки насиченості, вичерпаності та ефективності, що знижується.

Логістика та управління ланцюжками поставок є важливою складовою круїзних операцій, незважаючи на той факт, що круїзні компанії майже не займаються питаннями забезпечення потреб потоку круїзних туристів (а він є головним потоком у логістиці круїзного туризму, так як і в логістиці туризму взагалі) як до потрапляння на круїзне судно (тобто до початку круїзу), так і після закінчення круїзної подорожі (хоча деякі круїзні компанії вже почали турбуватися про це шляхом укладання відповідних угод з готелями та авіакомпаніями «на березі»). При цьому круїзний ланцюжок поставок теж має бути ефективним у сенсі доставки «вантажу» точно вчасно за маршрутом транспортування. Відмінність від водних перевезень вантажів полягає у тому, що цим «вантажом» у круїзному туризмі є круїзні пасажири – досить вимоглива «публіка». В результаті ланцюжок поставок в круїзному бізнесі повинен забезпечити «додану вартість» саме круїзним туристам, під час їхньої подорожі на круїзному судні, отже це й буде нова площина конкуренції ніж круїзними компаніями на додаток до наведених вище чотирьох.

Адже круїзна подорож є особливим видом водних перевезень, де метою є не саме перевезення, а забезпечення задоволення круїзним пасажиром від подорожі на круїзному кораблі. Останній можна вважати головним пунктом дестинації для круїзних туристів, тому для багатьох з них відвідування портів по маршруту з їхніми туристичними атракціями по суті має другорядне значення. Отже, головною метою кожної круїзної компанії є гарантоване забезпечення задоволення туристів від подорожі на лайнері, що не так легко досягти, враховуючи, що кожний турист має свої специфічні характеристики та потреби. Але саме задоволення пасажира (туриста) є ключем до успіху круїзної подорожі. Тому логістика та управління ланцюжками поставок повинні внести свій внесок у досягнення цієї мети круїзною компанією, відкривши нову площину конкуренції та знайшовши новий шлях здобуття конкурентної переваги на ринку круїзного туризму в посткризових умовах після пандемії COVID-19.

Логістика та управління ланцюжками поставок на сьогоднішній день найдетальніше опрацьовані в промисловості та торгівлі. Щодо туризму, то прикладання логістики до цієї галузі найбільш ґрунтовно виконав український вчений І.Смирнов [3], а щодо ланцюжків поставок у туристичному бізнесі, як новітньої сфери досліджень, можна посперитися на роботу К.Занга, Х.Сонга, Г.Хуанга [4]. Останнім часом за кордоном з'явилися публікації щодо застосування теорії та практики Supply Chain Management, SCM (управління ланцюжками поставок) у круїзному бізнесі, зокрема це стосується канадських авторів С.Веронне, Ж.Роя [5] та грецьких дослідників Г.К. Вагеласа, І.Н. Лагудіса [6]. Незважаючи на це, можна стверджувати, що проблема застосування логістичного підходу і, зокрема, управління ланцюжками поставок у круїзному

туризмі, поки що є недооціненою не тільки у наукових публікаціях, але й у самих круїзних компаніях. Між тим логістику та управління ланцюжками поставок у круїзному туризмі слід розглядати, не тільки як одну з площин набуття конкурентної переваги на ринку круїзних послуг (поряд з самим круїзним кораблем, часом та маршрутом круїзу, процесом продажу круїзної подорожі тощо), але й як підставу ефективного менеджменту у круїзному бізнесі згідно холістичного (цілісного) підходу (від англ. Whole – цілий), коли вищенаведені складники конкурентної переваги у галузі, що розглядається (а до них ще можна додати особливості харчування, проживання, веб-сайти, електронних агентів, маркетинг та позиціонування круїзного продукту на ринку тощо), об'єднуються в єдиний конкурентний набір (мікс) певної круїзної компанії з ефективною логістичною організацією їхньої діяльності (бізнесове призначення логістики, як відомо, зменшувати витрати та у такий спосіб збільшувати прибутки). Отже, до круїзного бізнесу повністю пасує відоме твердження М.Кристофера, що в сучасному світі вже не компанії конкурують між собою, а їхні ланцюжки поставок [7, 32]. Ця думка знайшла підтвердження в сучасній діяльності морського транспорту світу, де конкуренція між окремими компаніями все більше замінюється на «змагання» морських логістичних ланцюжків [8].

Однією із суттєвих конкурентних переваг, що надає формування ланцюжків поставок, є явище синергії, як результату спільної діяльності їх учасників [9]. Чи може така синергія виникнути в круїзному бізнесі? Еволюція, що нині спостерігається в останньому, так як і в інших складниках круїзного логістичного ланцюжка (наприклад, у морських та річкових портах) показує доцільність застосування управління ланцюжками поставок, що базується на ефективних логістичних стратегіях. Так, нині круїзні компанії все частіше укладають стратегічні угоди з іншими компаніями-партнерами, формуючи в такий спосіб круїзні ланцюжки поставок. Приміром, одні круїзні компанії інвестують у будівництво портових круїзних терміналів (наприклад, Costa Crociere), у той час як інші використовують синергію, об'єднуючи такі послуги «на місці», як трансфери та культурно-пізнавальні тури (приміром, MSC). Останнім часом з'явився навіть термін «терміналізація логістичних ланцюжків» у круїзній галузі, що означає, використання круїзних терміналів не тільки як пасажирських «габів» для з'єднання круїзних суден з сухоходними та повітряними видами транспорту, але й як місць тимчасового перебування пасажирів з наданням різноманітних розваг, а також послуг із розміщення та харчування). Це означає, що круїзний термінал стає інтегральним складником круїзної логістичної системи.

Ще одна вагома причина необхідності ефективної логістичної стратегії для круїзної компанії полягає у застосуванні вертикальної інтеграції. Так, для круїзних компаній вже недостатньо управляти численними круїзними терміналами у багатьох портах світу: ці компанії прагнуть створити на базі терміналів цілі відпочинкові містечка, щоб мати змогу пропонувати своїм клієнтам комплексний круїзно-туристичний продукт. Так, компанія «Royal Caribbean Cruises» має свій власний курорт у Гаїті –Лабаді, що є інтегральною частиною корпоративного логістичного ланцюжка. Типова структура логістичного ланцюжка круїзної компанії представлена на рис. 1.

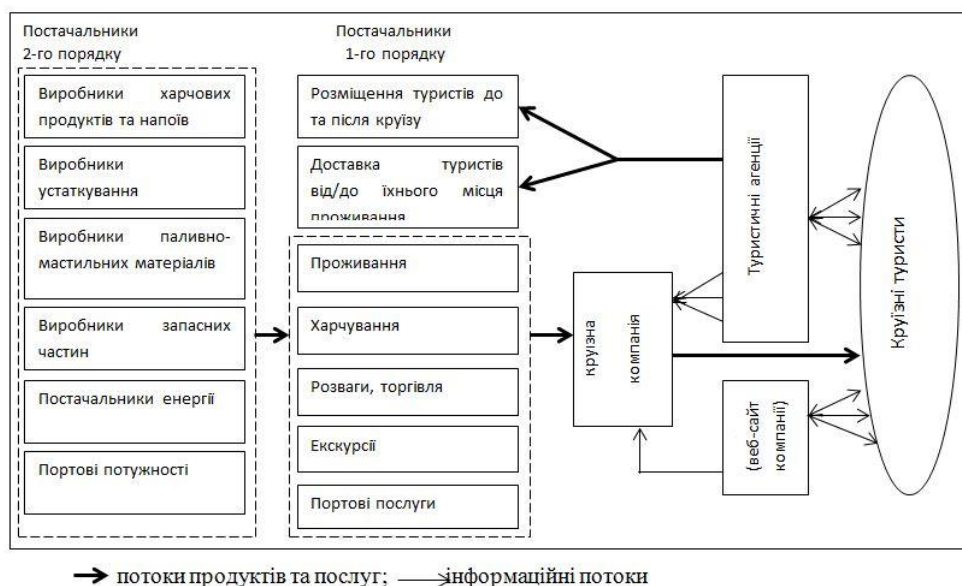

Рис. 1. Логістична структура круїзного туризму (авторська розробка за [6])

Як видно з цього рисунку, типовий ланцюжок поставок у круїзному бізнесі включає багато «гравців», кожний з власними інтересами та стратегіями. Так, до постачальників першого порядку щодо обслуговування круїзних туристів відносяться структури, що опікуються розміщенням туристів до та після круїзу та доставкою туристів від/до їхнього місця постійного проживання. Як правило, це «головна біль» не круїзної компанії, а тих туристичних агенцій, які продають путівки на круїзи. Але ці турагенції надають інформацію круїзній компанії про кількість та ціни реалізованих путівок. Подібну функцію виконує і веб-сайт круїзної компанії в Інтернеті, останнім часом популярність цього каналу продажу круїзів зростає. Але до постачальників 1-го порядку, в першу чергу, відносяться ті структури, які безпосередньо обслуговують круїзних туристів під час подорожі. Це структури круїзного лайнера з проживання, харчування, розваг та торгівлі. Крім цього, є постачальники 1-го рівня за межами круїзного лайнера (їх теж слід враховувати), це екскурс-бюро та портові послуги в портах круїзного маршруту. До постачальників 2-го порядку в круїзному туризмі відносяться виробники харчових продуктів та напоїв, а також виробники устаткування, паливно-мастильних матеріалів, запасних частин, постачальники енергії (під час перебування в порту), портові потужності (круїзні судна потребують спеціальних терміналів у портах).

Така складність логістики круїзної компанії (а із збільшенням розміру круїзного лайнера ця складність зростає) зумовлює те, що при формуванні своєї логістичної стратегії круїзна компанія не повинна полагатися на якійсь одній логістичній концепції, скоріше використати їхній ефективний мікс. Так, можна звернутись до варіанту ланцюжка поставок, заснованому на співробітництві з партнерами та прозору наскрізному інформаційному потоці між ними (цей варіант популярний у торгівельній логістиці під назвою «ефект бичого батога» - (англ. «bull whip effect»)) [10, 271]. Але проблема полягає у тому, що в круїзному бізнесі партнер компанії в ланцюжку поставок може бути також задіяний в логістичному ланцюжку іншої круїзної компанії – конкурента, а це небажано зі зрозумілих причин. Ще одну концепцію – надлишку та гнучкості в ланцюгах поставок, запропоновану І.Шеффі та Дж.Райсом[11], також важко застосувати у круїзній логістиці, оскільки круїзні компанії не нагромаджують запаси, адже вони пропонують послуги, а не продукти. Розуміючи гнучкість, як стратегію опору несподіваним порушенням функціонування ланцюжка поставок, (від незаконних дій до випадків епідемій, таких як пандемія COVID-19), ця концепція не підходить до круїзів, оскільки круїзні компанії намагаються всіляко гарантувати та підтримувати довготривалі бізнесові відносини з партнерами. У той же час застосування принципів ризик – менеджменту усіма компаніями-партнерами в круїзному ланцюжку поставок може бути ефективним рішенням можливих подібних проблем.

Отже, складність та специфічність ланцюгів поставок у круїзному туризмі зумовлюють необхідність застосування в круїзній логістиці концепції ефективного міксу, як загальної методологічної бази цього новітнього напрямку логістики (англ. «concept of supply chain complexity in the cruise industry»). Ця концепція комплексності базується на трьох підходах: 1) щодо типу логістики; 2) щодо рівня гнучкості; 3) щодо рівня комплексності систем транспортної (у т.ч. круїзної) логістики. Перший підхід має метою визначити, який тип логістики може бути характерний для круїзного туризму. Підставою для цього є кореляція між рівнем складності логістичних послуг, що надаються, та ступенем їх зв'язку з клієнтами (рис. 2). У літературі цей підхід відомий, як метод (модель) А.Баска [12], за яким виділяють три типи логістики – рутинну, стандартизовану та кастомізовану. Для рутинної логістики характерні обмежені вимоги гнучкості – це стосується, наприклад, перевезень вантажів одним видом транспорту.

Перевізник є в ринковому середовищі. Замовлення послуги залежить, головним чином, від обсягу вантажу та цінової конкуренції, хоча враховуються і часові вимоги. Замовлений транспорт має бути гнучким щодо маршрутів, часу використання, рухомого складу. Рутинна логістика не вимагає тісних зв'язків замовника та перевізника. Тому перші можуть вільно обирати та змінювати других (кастомізація відсутня).

		Комплексність послуги		
		Проста	Середня	Комплексна
Зв'язок з клієнтами	Слабкий	Рутинна		
	Тісний		Стандартизована	
	Помірний			Кастомізована

Рис. 2. Типи логістики в залежності від складності логістичного обслуговування та тісноти зв'язку з клієнтами за А.Баском, (авторська розробка за [12])

Стандартизована логістика передбачає певні початки кастомізації, наприклад, надання спеціалізованого транспортного засобу (вибір виду транспорту та засобу), отже, перевізник пропонує більшу ступінь гнучкості як в умовах доставки, так і в цінах, часі, що забезпечує гнучкість щодо видів засобів транспорту, що пропонуються. Тут потрібна більш тісна форма співпраці перевізника із замовником, з тіснішим зв'язком між ними. Якщо у перевізника бракує певного транспортного засобу, він може скооперуватися з іншим перевізником, у якого необхідне є. Тобто тут спостерігається гнучкість за видами і потужностями транспортування.

За кастомізованої логістики забезпечується повністю кастомізований сервіс за наявності всебічної гнучкості. На додаток до послуг рутинної та стандартизованої логістики (розглянутих вище) надаються послуги складування вантажу, контроль запасів та замовлень, контроль пересування вантажу, його переробка та інші операції зі збільшення вартості. Отже, на додаток до гнучкості доставки та транспортного міксу (виду та засобу транспорту) існує гнучкість щодо обсягів перевезень, складування та зберігання, переробки вантажів тощо. За цих умов замовник та перевізник мають бути у постійному тісному зв'язку на стратегічному, плановому та операційному рівнях своєї діяльності, забезпечуючи постійний обмін інформацією на усіх рівнях.

Другий підхід – щодо рівня гнучкості систем транспортної логістики – розглядає два типи гнучкості – внутрішню та зовнішню гнучкість на транспорті. Внутрішня гнучкість окреслюється, як поведінка організації, що визначає її компетентність, а зовнішня гнучкість – як можливості організації за оцінкою покупців. У табл. 1 наводяться 9 типів внутрішньої гнучкості щодо транспортної галузі та 5 типів зовнішньої гнучкості (за М.Наймом [13]). Перші три типи внутрішньої гнучкості відносяться до фізичного руху вантажів і окреслюють вибір виду транспорту та можливостей відповідних транспортних організацій та окремих транспортних засобів. Наступні три – вузлова, лінійна та стаціонарна гнучкість тісно прив'язані до забезпечуючої інфраструктури з фізичного руху вантажу та об'єднані разом можуть називатися мережевою гнучкістю. Її матеріальною основою є складська та транспортна інфраструктури. Останні три типи внутрішньої гнучкості – це маршрутна гнучкість (залежить від часу та терміновості доставки та виду транспорту), гнучкість потужностей (здатність змінюватися відповідно до попиту) та інформаційна гнучкість (здатність організації забезпечити інформаційну прозорість ланцюжка поставок з метою задоволення потребспоживачів).

Таблиця 1.

Характеристики гнучкості транспортних систем за М.Наймом (авторська розробка за [13])

Типи внутрішньої гнучкості	Характеристика	Типи зовнішньої гнучкості	Характеристика
За видом транспорту (видова)	Здатність забезпечити різні види транспорту	За продуктом	Межі та здатність впроваджувати нові транспортні послуги
За транспортною організацією (організаційна)	Здатність забезпечити різні транспортні організації для доставки вантажів	За міксом (комплексом)	Межі та здатність змінювати поточні транспортні послуги
За транспортним засобом	Здатність забезпечити та поєднати різні транспортні засоби для доставки вантажів	За обсягом	Межі та здатність реагувати на зміни попиту на транспортні послуги
За транспортним вузлом (вузлова)	Здатність створювати нові вузли у мережі	За доставкою	Межі та здатність зміни термінів доставки
За транспортною лінією (лінійна)	Здатність створювати нові лінії між вузлами	За доступністю	Здатність забезпечити обширне покриття дистрибуції
За стаціонарністю (стаціонарна)	Здатність впорядкування інвестицій в транспортну інфраструктуру та координації дій користувачів		
За транспортною потужністю	Здатність транспортної системи реагувати на зміни попиту		
За маршрутингом(маршрутна)	Здатність до впровадження нових маршрутів		
За комунікаційністю (інформаційна)	Здатність до управління та використання різних типів інформації		

Нарешті третій підхід – щодо рівня комплексності систем транспортної (у т.ч. круїзної) логістики має підставою застосування матриці П.Краліча [14] (рис. 3.), яка оцінює рівень комплексності ланцюжків поставок у круїзному туризмі через порівняння двох чинників – процесу вибору постачальника та його оцінку на підставі визначення ступеню ризику в постачанні. За матрицею Краліча виділяють чотири категорії товарів (товарних позицій) за співвідношенням очікуваного прибутку та ступеню ризику постачання (логістичного ризику): 1. Стратегічні товарні позиції – це висококастомізовані товари та послуги, орієнтовані на потреби споживача у певному виді послуг або продукцію, що виробляється; мають небагато постачальників, спроможних їх надати; мають високу вартість, тому суттєво впливають на якість та ціну кінцевого продукту (послуги). Рекомендуються доставка «Точно в строк» та високі стандарти логістичного сервісу; підкреслюється важливість довгострокових відносин.

		Ризик постачання	
		високий	низький
Вплив на прибуток	міцний	Стратегічні товарні позиції – формують партнерські відносини	Базові товарні позиції – засновані на купівельній спроможності
	слабкий	Критичні товарні позиції – від них залежить успішна діяльність бізнесу	Некритичні товарні позиції – забезпечують стабільне функціонування

Рис. 3. Матриця Краліча (авторська розробка за [14])

2. Базові товарні позиції – переважно це стандартизовані товари та послуги, які постачаються за невисокою ціною, але мають високу якість. Вони не здійснюють вагомий вплив на якість кінцевої продукції (послуги), оскільки мають стандартні параметри формату та якості (їх легко замінити). Високий рівень стандартизації зумовлює їх наявність у багатьох постачальників, тому великої потреби в оптимізації замовлень немає: закупляємо, в кого вони дешевші.

3. Критичні товарні позиції – це постачання дорогих матеріалів чи послуг, але вони надзвичайно важливі для виробництва кінцевої продукції (послуги), тому їхнє постачання пов'язане з великим ризиком. Прикладами в морському транспорті є надання послуг лоцманів, портових послуг, погана якість або відсутність яких поставити під загрозу діяльність круїзних суден.

4. Некритичні товарні позиції – це предмети та послуги масового виробництва, які призначені для повсякденного використання на круїзному судні. Високий рівень стандартизації вимагає обмеженої кількості постачальників, здатних забезпечити стандартну (але високу) якість та доставку «Точно вчасно».

Щоб застосувати наведені логістичні підходи до ланцюгів постачання круїзної компанії з метою їхньої оптимізації, відзначимо деякі особливості круїзного туризму. Як великі круїзні компанії з потужними круїзними лайнерами та довготривалими круїзами, так і невеликі круїзні фірми (як, приміром, в Україні) мають метою забезпечити комфортний відпочинок туристам. Клієнтська база круїзних компаній, як правило, складається з пасажирів усіх вікових груп, які прагнуть відпочити в певному регіоні за певним маршрутом (наприклад, у Середземномор'ї). Отже, сервіс, що пропонується круїзною компанією має бути кастомізованим з високим рівнем гнучкості у вигляді путівок різної вартості з вибором: а) приміщень для проживання (кают); б) екскурсій, що пропонуються; в) типу харчування (від «шведського столу» до ресторанного «а ля карт») тощо. Надання різноманітних анімаційних програм відповідно до різноманітних потреб туристів у розвагах на борту круїзного лайнерів є додатковою характеристикою кастомізації високої рівня, що притаманна як окремії круїзній компанії, так і круїзному туризму взагалі (рис. 4).

		Комплексність послуги		
		проста	середня	комплексна
Зв'язки з споживачами	Слабкі	Рутинна		
	Помірні		Стандартизована	
	Тісні			Кастомізована: круїзна компанія

Рис. 4. Логістична стратегія круїзної компанії (авторська розробка за [13;14])

Щодо гнучкості ланцюгів поставок у круїзному туризмі та щодо круїзної компанії, то внутрішні та зовнішні типи гнучкості, притаманні круїзній галузі, охарактеризовані в табл. 2.

Отже, рівні внутрішньої гнучкості присутні лише за транспортними засобами – видова гнучкість (круїзні кораблі мають бути кастомізовані згідно вимог покупців), за транспортним вузлом – вузлова гнучкість (круїзна компанія здійснює значний інтегрований сервіс як на борту корабля, так і на березі), за транспортною лінією – лінійна гнучкість (різні локації можуть обслуговуватися по-різному згідно ринкових умов), за потужністю (компанія може змінювати маршрути та обсяги діяльності згідно ринкових змін), за маршрутингом – маршрутна гнучкість (компанія забезпечує географічну диверсифікацію бізнесу) та за комунікаційністю – інформаційна гнучкість (компанія має технологію та персонал щоб управляти інформацією довільного типу, приміром, електронним продажем путівок (e-booking) тощо).

Таблиця 2.
Характеристики логістичної гнучкості круїзної компанії (авторська розробка за [9])

Типи внутрішньої гнучкості	Характеристика	Типи зовнішньої гнучкості	Характеристика
За видом транспорту (видова)	Відсутня: круїзна компанія належить лише до круїзної галузі	За продуктом	Відсутня: круїзна компанія займається лише круїзним туризмом
За транспортною організацією (організаційна)	Відсутня: круїзна компанія оперує лише одним видом транспорту – круїзними лайнерами	За міксом (комплексом)	Присутня: круїзна компанія оперує різними типами круїзних судин, що дає можливість змін відповідно до попиту
За транспортним засобом	Присутня: круїзні судна можуть кастомізуватися згідно вимог туристів	За обсягом	Присутня: круїзна компанія оперує різними за величиною круїзними суднами
За транспортним вузлом (вузлова)	Помірно присутня: компанія використовує інтегрований сервіс	За доставкою	Відсутня: круїзна компанія має жорстко фіксований графік прибуття до певних портів
За транспортною лінією (лінійна)	Помірно присутня: можлива адаптація до ринкових змін	За доступністю	Помірно присутня: круїзна компанія частково задіяна в дистрибуції своїх послуг
За стаціонарністю (стаціонарна)	Відсутня: круїзна компанія, як правило, не інвестує в інфраструктуру		
За потужністю	Присутня: компанія може змінювати маршрути та обсяги діяльності згідно ринкових змін		
За маршрутингом (маршрутна)	Присутня: компанія забезпечує географічно диверсифікований сервіс		
За комунікаційністю (інформаційна)	Присутня: компанія має технології та персонал, здатні до управління кожним типом інформації		

Щодо зовнішньої гнучкості, то вона присутня лише у випадках міксу, обсягу та доступності. Ці результати означають, що круїзна компанія має обмежений рівень гнучкості, оскільки вона сфокусована на наданні вузькоспеціалізованих послуг певного типу для певних туристів (круїзного туризму). Тому круїзна компанія не зацікавлена в стратегіях транспортної інтермодальності (тобто використання різних видів транспорту), натомість вона прагне до більш тісної співпраці з туристичними агенціями з метою забезпечення більш повного (інтегрованого) сервісу для круїзних туристів.

Застосовуючи матрицю П.Краліча до функціонування ланцюжків поставок круїзної компанії (рис. 5), можна зробити такі висновки: 1. Стратегічно важливими з показниками високого ризику та міцного впливу на прибуток круїзної компанії є надання послуг автобусними компаніями, туристичними агенціями, страховими компаніями та класифікаційними товариствами. Високий рівень ризику пояснюється тим, що число їх як партнерів дуже обмежене (автобусна чи страхова компанія взагалі може бути одна). Їхня важливість настільки велика, що з ними, як правило, підтримуються довготермінові відносини з метою кращої кооперації та координації, які б

гарантували мінімізацію можливих помилок та максимізацію споживчої лояльності шляхом забезпечення задоволення туристів. Якщо хоча б один з цих партнерів не зможе вчасно надати свої послуги, то це зруйнує увесь процес круїзної подорожі, тобто діяльність круїзної компанії. Тому остання встановлює дуже тісні відносини з цими постачальниками стратегічно важливих послуг, щоб зародку усунути можливі непорозуміння.

2. До базових товарних позицій, що характеризуються низьким ступенем логістичного ризику та міцним впливом на прибуток, відносяться технічне постачання для оперативних потреб круїзного корабля (електронне та технічне устаткування, запасні частини), постачання готельних товарів першої необхідності, а також мастильних матеріалів та інформаційно-інтернетівських технологій. Разом з їхнім постачанням можливий і супутній сервіс (що особливо стосується різноманітного технічного устаткування), тому круїзна компанія у цьому випадку повинна мати банк «постачальників» та обирати з них кращих на підставі правила «якість-ціна-логістика».

		Ризик постачання	
		високий	низький
Вплив на прибуток	міцний	Стратегічні товарні позиції 1. Послуги автобусних компаній 2. Послуги туристичних агенцій 3. Послуги страхових компаній 4. Послуги кваліфікаційних товаристів	Базові товарні позиції 1. Електронне устаткування 2. Технічне устаткування 3. Готельні товари першої необхідності 4. Запчастини 5. Мастильні матеріали 6. Інформаційно-інтернетівські технології
	слабкий	Критичні товарні позиції 1. Лоцманські послуги 2. Послуги з буксирування 3. Портові послуги 4. Фінансові послуги	Некритичні товарні позиції 1. Готельні товари 2. Їжа, напої 3. Пальне 4. Інструменти

Рис. 5. Логістична комплексність ланцюжків постачання круїзної компанії (авторська розробка за [14])

3. До критичних товарних позицій в круїзному ланцюжку поставок належать: лоцманські послуги, послуги з буксирування, портові послуги, фінансові послуги. Вони мають слабкий вплив на прибуток круїзної компанії, але якщо їх не забезпечити на потрібний час та на високому рівні, то можливий високий ризик щодо успішності круїзу. В діяльності круїзного бізнесу є непоодинокі приклади, коли відсутність відповідних пристроїв чи інфраструктури для прийому круїзного лайнера, а також непрофесійна послуга лоцмана призвели до аварійних ситуацій. Фінансові послуги теж мають критичне значення в ефективній діяльності ланцюжка поставок в круїзному туризмі, особливо коли необхідне термінове фінансування круїзної компанії для розробки та впровадження нових проектів, інвестиційних програм, розрахунків з партнерами, будівництва нових лайнерів тощо. Рекомендована стратегія - мати багато постачальників - у даному випадку не обов'язково має цінову підставу, скоріше враховується їхня спроможність забезпечити надійний сервіс, кастомізований до потреб круїзної компанії.

4. Некритичні товарні позиції в ланцюжках поставок круїзної компанії характеризуються невисоким ризиком зриву постачання та слабким впливом на прибуток. До них відносяться готельні товари, продукти для приготування страв та напої, пальне та інструменти. Але вони мають надзвичайно велику важливість для забезпечення потреб туристів та успіху круїзної подорожі, тобто їх задоволення від круїзної послуги. Вибір найкращих постачальників серед багатьох можливих тут доцільно здійснювати на підставі цінової селекції.

Висновки. Круїзний туризм - один з найдинамічніших секторів туристичної індустрії. Темпи його розвитку у понад 2 рази перевищують динаміку туристичної галузі загалом і складають відповідно 9 % проти 4% за останні 25 років. Особливістю ринку круїзного туризму є його олігополістичний характер, коли три найбільші компанії контролюють понад 73 % цього бізнесу. Ефективна логістика та управління ланцюжками поставок є одними з найважливіших конкурентних переваг компаній на ринку круїзного туризму. Удосконалення стратегії круїзної логістики можливе на підставі застосування концепції комплексності ланцюжків поставок у круїзному бізнесі. Ця концепція базується на трьох складових, а саме: теорії логістичних стратегій А.Баска, моделі гнучкості ланцюжків поставок М.Найма та матриці П.Краліча, яка ідентифікує

певну структуру ланцюжка поставок, що потрібна для забезпечення необхідного рівня його гнучкості та відповідної логістичної стратегії.

Як результат можна стверджувати, що логістична стратегія круїзної компанії повинна бути кастомізованою до потреб круїзного бізнесу та запитів різних категорій круїзних туристів, а тому повинна бути доволі гнучкою. Внутрішня та зовнішня гнучкість круїзної логістики спостерігається відповідно на рівні типів круїзного корабля, транспортного вузла, зв'язку, потужності, маршруту та комунікаційності, а також міксу (комплексу), обсягу та доступності. Отже, гнучкість круїзної логістики є більшою у внутрішньому вимірі, ніж у зовнішньому, що пояснюється концентрацією круїзної компанії, насамперед, на максимальному задоволенні потреб круїзних туристів, ніж на просто морській (річковій) подорожі. У свою чергу, матриця Краліча визначає важливість різних груп товарних позицій у логістиці (постачанні) круїзної компанії шляхом їх поділу на стратегічні, базові, критичні та некритичні на підставі співвідношення їхнього впливу на прибуток компанії та ступінь логістичного ризику. До найважливіших відноситься група стратегічних товарних позицій з дуже високим впливом на прибуток та таким же ступенем логістичного ризику. Сюди належать послуги туристичних агенцій, автобусних компаній, страхових компаній та класифікаційних товариств. Їхня важливість настільки велика, що круїзним компаніям рекомендується підтримувати з ними довгострокові відносини з метою найтіснішої кооперації та координації, що дозволить гарантувати мінімізацію непорозумінь та помилок та максимізацію задоволення туристів / оптимізацію прибутку компанії. На протилежному боці є група некритичних товарних позицій (готельні товари, продукти для приготування їжі та напої, пальне та інструменти). Вони характеризуються низьким логістичним ризиком (їхніх постачальників багато, замінити їх не є проблемою) та слабким впливом на прибуток круїзної компанії, що не зменшує їхньої важливості в повсякденному обслуговуванні круїзних туристів та задоволенні їхніх вимог.

Матеріал статті орієнтований на практичні потреби розвитку невеликих круїзних компаній (в умовах виходу з кризи, пов'язаної з пандемією коронавірусу COVID-19), отже, актуальний в умовах України, де круїзний бізнес тільки починає свій розвиток. Такі компанії мають обмежені можливості застосування вертикальної інтеграції через брак відповідних інвестицій. Що стосується великих круїзних компаній, то вони, навпаки, активно вдаються до вертикальної інтеграції, як шляху, що забезпечує повний контроль їхніх ланцюжків поставок. Відповідно, одним з напрямків подальших досліджень може бути ефективна логістична організація усього ланцюжка поставок великої круїзної компанії з метою оптимізації сукупної доданої вартості на підставі застосування засад реінжинірингу бізнесових процесів.

Список використаних джерел

1. Ляховська О.С. Культура сервісу в круїзному туризмі / О.С. Ляховська. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата наук з культурології. – К.: КНУКиМ, 2014. – 17 с.
2. Ларина Р.Р. Инновационно-логистическое обеспечение международного туризма и круизного бизнеса: Монография / Р.Р. Ларина, В.В. Селиванов, Е.Ю. Лукьянова, М.А. Шостак. – Симферополь: Ариал, 2013. – 307 с.
3. Смирнов І.Г. Логістика туризму: навч.пос. / І.Г. Смирнов. – К.: Знання, 2009. – 444 с.
4. Zang Q. Tourism Supply Chain Management: a New Research Agenda / Q. Zang, H. Song, G.Q. Huang. [Електронне джерело]: режим доступу: doi: 10.1016/j.tourman.2009.05.008. – (Tourism Management, 2009).
5. Veronneau S. Global Service Supply Chain: An Empirical Study of Current Practices and Challenges of a Cruise Line Corporation / S. Veronneau, J. Roy / - [Електронне джерело]: Режим доступу: doi:10.1016/j.tourman.2008.05.008. – (Tourism Management, 2008).
6. Vaggelas G.K. Analysing the Supply Chain Strategy of the Cruise Industry: The case of a Small Cruise Company / Vaggelas G.K., I.N. Lagoudis. [Електронне джерело]: Режим доступу: www.porteconomics.eu.
7. Christopher M. Logistics and Supply Chain Management / M. Christopher. – Essex: Pitman Publishing, 1992. – 312 p.
8. Suykens F. A quarter of a Century of Port Management in Europe: Objectives and Tools / F. Suykens, E. Van De Voorde // Maritime Policy and Management. – 1998. - №25 (3). – PP. 251-261.
9. Soriani S. Crusing in the Mediterranean: Structural Aspects and Evolutional Trends / S. Soriani, S. Bertazzon, F. Di Cesare, G. Rech // Maritime Policy and Management. – 2009. - № 36 (3). – PP. 235-251.
10. Олійник Я.Б., Смирнов І.Г. Міжнародна логістика: навч.пос. / Я.Б. Олійник, І.Г. Смирнов. – К.: Обрії, 2011. – 546 с.
11. Sheffy Y. A Supply Chain View of the Resilient Enterprise / Y. Sheffy, I.B. Rice, Jr. // MIT Sloan Management Review. – 2005. – Fall, 47 (1). – PP. 41-48.
12. Bask A.H. Relationships Among TPL Providers of Supply Chains – a Strategic Perspective / A.H. Bask // Journal of Business and Industrial Marketing. – 2001. – Vol.16. – PP. 470-486.
13. Naim M.M. The Pole of Transport Flexibility in Logistics Provision / M.M. Naim, A.T. Potter, R.I. Mayson, N. Bateman // International Journal of Logistics Management. – 2006. – Vol. 17. – PP. 297-311.
14. Kraljic P. Purchasing Must Become Supply Management / P. Kraljic // Harvard Business Review. – 1983. – Vol. 61, №5. – PP. 109-117.
15. Кифяк О.В. Вплив пандемії COVID-19 на сферу туристичних послуг: попередня оцінка // Трансформація системи міжнародних, національних та локальних ринків = Transformation of System of International, National and Local Markets: Матеріали міжн.наук.-практ. конф. Чернівці (Україна) – Сучава (Румунія). – Чернівці: Чернівецьк.нац.ун-т ім.Ю.Федьковича, 2020. – С.82-87.

Список использованных источников

1. Ляховская А.С. Культура сервиса в круизном туризме / А.С. Ляховская. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата наук по культурологии. – К.: КНУКиИ, 2014. – 17 с.

2. Ларина Р.Р. Инновационно-логистическое обеспечение международного туризма и кризисного бизнеса: Монография / Р.Р. Ларина, В.В. Селиванов, Е.Ю. Лукьянова, М. А. Шостак. - Симферополь: Ариал, 2013. - 307 с.
3. Смирнов И. Логистика туризма: навч. пос. / И. Смирнов. - М.: Знание, 2009. - 444 с.
4. Zang Q. Tourism Supply Chain Management: af New Research Agenda / Q. Zang, H. Song, G.Q. Huang. [Электронная источник]: режим доступа: doi: 10.1016 / j.tourman. 2009 05.008. - (Tourism Management, 2009).
5. Veronneau S. Global Service Supply Chain: An Empirical Study of Current Practices and Challenges of a Cruise Line Corporation / S. Veronneau, J. Roy / - [Электронное источник]: Режим доступа: doi: 10.1016 / j.tourman.2008.05 .008.- (Tourism Management, 2008).
6. Vaggelas G.K. Analysingthe Supply Chain Strategy of the Cruise Industry: The case of a Small Cruise Company / Vaggelas G.K., I.N. Lagoudis. [Электронное источник]: Режим доступа: www.porteconomics.eu.
7. Cristopher M. Logistics and Supply Chain Management / M.Cristopher. - Essex: Pitman Publishing, 1992. - 312 p.
8. Suykens F. A quarter of a Century of Port Management in Europe: Objectives and Tools / F. Suykens, E. Van De Voorde // Maritime Policy and Management. - 1998. - №25 (3). - PP. 251-261.
9. Soriani S. Crusing in the Mediterranean: Structural Aspects and Evolutional Trends / S. Soriani, S. Bertazzon, F.DiCesare, G.Rech // Maritime Policy and Management. - 2009. - № 36 (3). - PP. 235-251.
10. Олийник Я.Б., Смирнов И.Г. Международная логистика: уч. пос. / Я.Б. Олийник, И. Г. Смирнов. - К.: Обрії, 2011. - 546 с.
11. Sheffy Y. A Supply Chain View of the Resilient Enterprise / Y. Sheffy, I.B. Rice, Jr. // MITS loan Management Review. - 2005. - Fall, 47 (1). - PP. 41-48.
12. Bask A.H. Relationships Among TPL Providers of Supply Chains - a Strategic Perspective / A.H. Bask // Journal of Businessand Industrial Marketing: - 2001. - Vol.16. - PP. 470-486.
13. Naim M.M. The Pole of Transport Flexibility in Logistics Provision / M.M. Naim, A.T. Potter, R.I. Mayson, N.Bateman // International Journal of Logistics Management. - 2006. - Vol. 17. - PP.297-311.
14. Kraljic P. Purchasing Nust Become Supply Management / P. Kraljic // Harvard Business Review. - 1983. - Vol. 61, №5.- PP.109-117.
15. Кифяк А.В. Влияние пандемии COVID-19 на сферу туристических услуг: предварительная оценка // Трансформация системы международных, национальных и локальных рынков = Transformation of System of International, National and Local Markets: Материалы межд.науч.-практической. конф. Черновцы (Украина) - Сучава (Румыния). - Черновцы: Черновиц.нац.ун-т им.Ю.Федьковича, 2020. - С.82-87.

References

1. Lyakhovskaya OS Culture of service in cruise tourism / O.C. Lyakhovska. Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Sciences in Cultural Studies. - K.: KNUKiM, 2014. - 17 с.
2. Larina RR Innovative and logistical support of international tourism and cruise business: Monograph / R.R. Larina, V.V. Selivanov, E.Yu. Lukyanova, M.A. Shostak. - Simferopol: Arial, 2013. - 307 p.
3. Smyrnov I.G. Logistics of tourism: text-book. / I.G. Smyrnov. - K.: Znanya, 2009. - 444 с.
4. Zang Q. Tourism Supply Chain Management: af New Research Agenda / Q. Zang, H. Song, G.Q. Huang. [Electronic source]: access mode: doi: 10.1016 / j.tourman. 2009 05.008. - (Tourism Management, 2009).
5. Veronneau S. Global Service Supply Chain: An Empirical Study of Current Practices and Challenges of a Cruise Line Corporation / S.Veronneau, J. Roy / - [Electronic source]: Access mode: doi: 10.1016 / j.tourman.2008.05 .008.- (Tourism Management, 2008).
6. Vaggelas GK Analysingthe Supply Chain Strategy of the Cruise Industry: The case of a Small Cruise Company / Vaggelas GK, I.N. Lagoudis. [Electronic source]: Access mode: www.porteconomics.eu.
7. Cristopher M. Logistics and Supply Chain Management / M.Cristopher. - Essex: Pitman Publishing, 1992. - 312 p.
8. Suykens F. A quarter of a Century of Port Management in Europe: Objectives and Tools / F. Suykens, E. Van De Voorde // Maritime Policy and Management. - 1998. - №25 (3). - PP. 251-261.
9. Soriani S. Crusing in the Mediterranean: Structural Aspects and Evolutional Trends / S. Soriani, S. Bertazzon, F.DiCesare, G.Rech // Maritime Policy and Management. - 2009. - № 36 (3). - PP. 235-251.
10. Oliynyk Y.B., Smyrnov I.G. International logistics: textbook / Y.B. Oliynyk, I.G. Smyrnov. - K.: Obrii, 2011. - 546 p.
11. Sheffy Y. A Supply Chain View of the Resilient Enterprise / Y. Sheffy, I.B. Rice, Jr. // MITS loan Management Review. - 2005. - Fall, 47 (1). - PP. 41-48.
12. Bask A.H. Relationships Among TPL Providers of Supply Chains - a Strategic Perspective / A.H. Bask // Journal of Businessand Industrial Marketing: - 2001. - Vol.16. - PP. 470-486.
13. Naim MM. The Pole of Transport Flexibility in Logistics Provision / M.M. Naim, A.T. Potter, R.I. Mayson, N.Bateman // International Journal of Logistics Management. - 2006. - Vol. 17. - PP.297-311.
14. Kraljic P. Purchasing Nust Become Supply Management / P. Kraljic // Harvard Business Review. - 1983. - Vol. 61, №5.- PP.109-117.
15. Kifyak O.V. Impact of the COVID-19 pandemic on tourism services: preliminary assessment // Transformation of System of International, National and Local Markets: Materials of international scientific practic. conf. Chernivtsi (Ukraine) - Suceava (Romania). - Chernivtsi: Chernivtsi National University named after Yu. Fedkovych, 2020. - P.82-87.

Надійшла до редколегії /Received Editorial Board 17.06.2020

Ismailova Elnara Arshad

Azerbaijan University of Tourism and Management, Baku, Azerbaijan

OPPORTUNITIES TO USE THE TOURISM POTENTIAL OF TOVUZ REGION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN

Purpose. In modern times, every country acts as a provider of sustainable socio-economic development of its regions, effectively using the potential of natural resources. Among these resources, tourism resources attract more attention. Thus, the potential of tourism resources is higher and plays a direct role in the development of the regions.

Tourism provides a basis for high income and quick return on investment. In a broader sense, tourism is a means affecting the formation of the state budget, the improvement of villages and cities, the preservation of historical and architectural monuments, and the development of small and medium enterprises. The purpose of the article is to study the existing tourism potential in Tovuz region and to identify opportunities for effective use of this potential. In addition, it is to analyse the tourism facilities operating in Tovuz region and make recommendations for the organisation of new tourist routes.

Methods. Comparative approach, historical-territorial, typological, field research, systematic analysis, and cartographic (GIS) method have been used during the study.

Results. The article studies both natural and anthropogenic tourism resources of Tovuz region, analyses hotel industry, and provides tourist routes and their advantages. The article also identifies opportunities to use the tourism potential of Tovuz region, and finally gives the results and proposals developed on a scientific basis.

Scientific novelty. The state programs adopted in connection with the development of the tourism sector in Azerbaijan have been analysed, the natural-climatic conditions in terms of tourism organisation in Tovuz region have been studied, as well as the advantages and disadvantages of accommodation enterprises operating in the region have been revealed.

For the first time, both natural and anthropogenic monuments of Tovuz region have been analysed in a complex way, and a map reflecting "Tourism objects and tourist routes of Tovuz region" have been provided. The organisation of the following tourist routes in Tovuz region have been proposed: Tovuz-Govlar-Abdal-Aghdara-Aghabashlar; Tovuz-Dondar Gushchu-Vahidli; Tovuz-Yukhari Oysuzlu-Alibeyli; and Tovuz-Gushchu-Azaflı-Bayramli-Asrik Jirdakhan.

The practical significance. The obtained results can be used in the Tourism Agency of the Republic of Azerbaijan, the tourism information centre operating in the region, as well as in the implementation of tourism-oriented activities.

Keywords: Tovuz region, tourism, touristic route, archaeological monument, mosque, church.

УДК: 338.486

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2020.56.15-21>

Исмайлова Эльнара Эршад

Азербайджанский университет туризм и менеджмент, г. Баку, Азербайджан

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ТОВУЗСКОГО РАЙОНА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Цель. В наше время каждая страна выступает в качестве поставщика устойчивого социально-экономического развития своих регионов, эффективно используя потенциал природных ресурсов. Среди этих ресурсов большое внимание привлекают туристические ресурсы, потенциал которых очень высок и играет непосредственную роль в развитии регионов. Мы знаем, что туристическая сфера обеспечивает высокий доход и быстрый возврат инвестиций. В более широком смысле туризм является средством, влияющим на формирование государственного бюджета, благоустройство деревень и городов, сохранение исторических и архитектурных памятников, а также развитие малых и средних предприятий. С этой точки зрения целью статьи является изучение туристического потенциала в Товузском районе и выявление возможностей его эффективного использования. А также, проанализировать действующие в Товузском районе туристические объекты и дать рекомендации по организации новых туристических маршрутов.

Методика. В ходе исследования использовался сравнительный подход, историко-территориальные, типологические, полевые исследования, систематический анализ и картографический (ГИС) метод.

Результаты. В статье рассматриваются природные и антропогенные туристические ресурсы Товузского района, анализируется гостиничный бизнес, даются туристические маршруты и их преимущества, а также определяются возможности использования туристического потенциала, приводятся результаты и предложения, разработанные на научной основе.

Научная новизна. Проанализированы государственные программы, принятые в связи с развитием туристического сектора в Азербайджане, изучены природно-климатические условия с точки зрения организации туризма в Товузском районе, а также в регионе были выявлены преимущества и недостатки предприятий по размещению туристической индустрии. Впервые природные и антропогенные памятники Товузского района были подвергнуты комплексному анализу, и была предоставлена карта, отражающая «Туристические объекты и маршруты Товузского района». В Товузском районе были предложены следующие туристические маршруты: Товуз-Говлар-Абдал-Агдара-Агабашлар; Товуз-Дондар Гушчу-Вахидли; Товуз-Юхары Ойсузлу-Алибейли; Товуз-Гушчу-Азафлы-Байрамлы-Асрик Джирдахан.

Практическая значимость. Полученные результаты могут быть использованы в Туристическом Агентстве Азербайджанской Республики, действующих в регионе туристических информационных центрах, а также при реализации различных туристических мероприятий.

Ключевые слова: Товузский район, туризм, туристический маршрут, археологический памятник, мечеть, церковь.

Introduction. Tourism is the main sphere of activity in the modern integration process, which is able to provide a solution to a number of complex problems. Thus, the territorial and sectoral structure of

tourism is carried out in accordance with the structural changes in the economy. Therefore, the balance of socio-economic factors of tourism and its geographical aspects is assessed as a driving force for sustainable development.

Sustainability in tourism implies a positive overall balance of the environmental, socio-cultural, and economic impacts of tourism, as well as the positive impact of visitors and locals on each other [11, p. 129]. The dynamics of tourism first affects the country's economy, then the quality changes in social and cultural construction and the development of services in accordance with world standards [7, p. 43]. In terms of efficiency, tourism has the potential to be the most important area in a modern international development strategy. Thus, the development of tourism creates the basis for improving the living standards of the population and strengthening foreign economic relations, as well as leads to the creation of tourism products.

Tourism products are created on the basis of tourism resources. Tourism resources are divided into ready-made resources, such as natural, historical, and cultural resources, and human (anthropogenic) resources. All natural, historical, cultural, as well as artificial tourism resources are distinguished by their attractiveness, familiarity and recreational value, employment, uncommonness, and convenience and safety for travel in order to meet the needs of tourists [4, p. 78].

Azerbaijan has a rich natural resource potential for the development of the tourism market. This is explained, above all, by the country's favourable political and geographical position [7, p. 73]. At the same time, there has been a revival in the tourism industry of Azerbaijan in recent years. Thus, while the share of tourism in the structure of GDP was 1.0% in 2010, this figure increased to 2.2% in 2018 [2, p. 63]. The reason for this was the announcement of 2011 the "Year of Tourism" and, consequently, the number of tourists visiting the country doubled in a short time.

In general, in order to develop the tourism sector in the Republic of Azerbaijan, a number of measures has been taken, including the adoption of the "Law on Tourism" in 1999, the State Program on Tourism Development in the Republic of Azerbaijan for 2002-2005 and 2010-2014, and State Program on the Development of Resorts in the Republic of Azerbaijan for 2009-2018. These decisions and orders have helped to alleviate some of the problems in the tourism sector. At the same time, the State Program on Socio-Economic Development of the Regions of the Republic of Azerbaijan for 2004-2008, 2009-2013, and 2014-2018 envisages a number of measures regarding the development of the tourism sector.

The above-mentioned statistics are general; the role of the tourism industry in the socio-economic development of the regions of Azerbaijan is very low. To tackle this problem, attractive tourism resources of the regions should be identified, and new tourist routes should be offered to tourists. These routes should be established mainly on the tourist facilities of national importance and fully reflect the historical, cultural, and natural monuments of the region. The creation of such tourist routes can play an exceptional role in the employment of the population living in the regions. In addition to guiding activities, locals can help tourists meet their daily food needs and stay in their homes as guests.

Object of research. Tovuz region is located in the west part of the republic, bordering with Georgia and Armenia. The area of the region is 1.94 thousand km², making 2.2% of the country's territory, and the population is 175.5 thousand people, making 1.8% of the country's population. The population density is 90 people per km². 17.08% of the population lives in cities and 82.92% in villages. Although the majority of the population in the region is Azerbaijani, there are Turks, Russians, Ukrainians, Talysh, Tatars, and other nationalities as well. The region is located 439 km away from the capital Baku [8, p. 22].

Research results. In the context of modern integration, an increasing number of countries interested in the development of tourism has led to formation of a certain competitive environment in the tourism market, which makes it necessary to choose the development problems of tourism and its economic and regional aspects as an object of study. Tourism is one of the priorities of economic development. It is one of the fastest-growing and most profitable areas from the economic point of view. Thus, utilising local resources for tourism creates conditions for the integrated development of the region and the welfare of the population. The socio-economic efficiency of tourism is related to its economic growth and security and is assessed as an integrated benefit. From this point of view, the study envisages exploring the possibilities of using the tourism potential in Tovuz region.

Tovuz is one of the regions with favourable natural-climatic conditions, fertile lands, and great agrarian potential. Tovuz has mountainous, foothill, and plain relief, which plays an important role in the diversification of the economic structure in the region. At the same time, the tourism industry has been significantly developed in Tovuz region in recent years. There are both natural and anthropogenic tourism resources in the region.

Asrik valley. It is the most popular place for tourists in summer. The villages are located on the slopes of the mountains along the Asrik River. Its main wealth is forests and Asrik waterfall. The nature, greenery, air, view, landscape, and mineral waters of this place, called the Switzerland of Tovuz, do not lag behind the European Alpine paradise.

Khinna Valley. The area called Chanakchi Valley has left mark in history as Khinna valley. The area is also called Zayam valley because the name of the river that forms the valley is Zayam River. Khinna valley covers a large area from Govlar settlement of Tovuz region to Giziltorpag village of Gadabay region. Its historical name was Khunanyurd. According to ancient authors, the Khunans were the first heirs of the Albanian lands.

Hachagaya. Hachagaya is located at an altitude of 2200 m, at the end of the road leading from the Khinna valley. Accompanied by mountain views and spring waters along the way, this place is a natural monument and the largest shrine in the western zone. There are hand and footprints on a piece of rock in the shrine, which people believe belongs to Hadrat Ali and come here to visit it.

Figure 1. Natural monuments of Tovuz region

The natural recreational potential of Tovuz region is great for the development of tourism. Tovuz region differs from other regions by its flora and fauna due to the fact that it is surrounded by mountains and forests. The vegetation of the region in the northern and central parts is mainly steppe and semi-desert. Semi-desert plants are widespread in the Jeyranchol area, which occupies the northern part of the region. There are four types of Azerbaijani endemics found in Jeyranchol wormwood. They are *Onobrychis vaginalis*, *Torularia contortuplicata*, *Tulipa eichleri*, and *Tragopogon karjaginii*. There are

also 13 Caucasian endemics. Trees and shrubs such as apple, pear, cherry, cornel, maple, rosehips, and hawthorn are found in the forests. Oriental beech, Caucasian hornbeam, eastern hornbeam, Iberian oak, and maple species are widespread in the mountain forests. There are Caucasian pine forests in small areas in the basins of the Zayam and Asrik rivers, at an altitude of 1300-1600 m above sea level. There are riparian woodland along the Kura River. The fauna of Tovuz region includes wolves, jackals, foxes, wild boars, gray rabbits, stone squirrels, roe deer, Iranian sand mice, partridges, and ptarmigans.

Goytapa monument. The Goytapa monument covers an area of nearly 2 hectares. It has a diameter of 145 m and a height of 9 m. In order to study the history of this Neolithic settlement, an order on “Some measures concerning the establishment of the Goytapa Archaeological Park” was signed on April 18, 2012.

Albanian temple. It is a 5th century monument of Caucasian Albania. The historical monument belonging to the Albanians, in the forest area of Asrik Jirdakhan village, is located 100 meters above the ground. It covers an area of 2 hectares. As the temple was left unused, it was partially demolished, and now it is in dire strait.

Sultan Bridge. It was built on the Akhinja River in 1751 by the order of Sultan bey, one of the sultans of Shamshaddil. Lime soil, eggs, goat's wool, sheep's milk, and pebbles were used in the construction of the bridge. Although the Akhinja River was flooded frequently at that time, it never collapsed after the bridge was built.

Figure 2. Anthropogenic monuments of Tovuz region

A significant part of modern types of tourism is focused on the use of natural tourism resources [1, p. 17]. The distribution of natural tourism resources depends on the geographical features of the area, mountain ecosystems, and the type of use of nature for tourism purposes. These include use for health and recreation, awareness and excursions, ecotourism, and rural tourism. The attractiveness of natural tourism resources is determined by the rich diversity of landscapes. However, natural tourism resources create seasonality depending on the purpose, which, in turn, slows down the organisation of the tourism industry. Thus, during the tourist season, utilities do not meet the growing demand, the needs and wishes of tourists are not fully met, and at the same time, it leads to an increase in prices and shortages in employment services. To solve the problem, seasonal tours are organised, which are tours that are effective during any season or seasons.

The natural recreational potential of Tovuz region (Asrik valley, Goyabakhan, Cheshmali, Aghgaya pastures, Shamlig, Goshabulag forests, Kura River, Tovuzchay, Zayamchay, and Asrikchay riverbanks) is great. Tovuz differs from other regions by its flora and fauna, as it is surrounded on all sides by mountains and forests. The main tourist centres of the region are mountainous areas. There are dense forests and cool water springs (about 300 springs: Maral spring, Atan spring, Findigli spring, Seyid spring, Turshsu, Boyrak water spring, etc.) even on the highest peaks of the mountains (Figure 1). However, the tourist centres in the region are seasonal and operate mainly in the summer months. Nevertheless, villages such as Asrik, Qosha, Findigli, Chatag, Boyuk Qishlag, and Kiran are able to receive tourists all year round.

In addition to natural and anthropogenic tourism resources, a number of sanctuaries and shrines in the Tovuz region, such as Chinarli, Smagli, Garib Seyid, Aldada, and Hachagaya, as well as the 16th century Shah Abbas Mosque in the village of Yanigli are the most visited places by religious people.

There are many historical monuments in Tovuz, one of the ancient human settlements. The decision of the Cabinet of Ministers of the Republic of Azerbaijan dated August 2, 2001, confirmed the existence of 64 historical-cultural and archaeological monuments in the territory of Tovuz region. 18 of them have national (two architectural and 16 archaeological) and 46 – local importance (32 architectural, 11 archaeological, one monumental monument, and two decorative-applied art), which are protected by the state. For example, the 300,000-year-old rocks found in the Zayamchay basin, the monuments of Torpaggala, which are considered to be the remains of the ancient city of Hunan, the monuments of Kohnagala and Goytapa with a history of 8,000-10,000 years, etc. witness that these areas have a very ancient history. The correspondence of the names of different territories and places in the region to the ancient Turkic toponyms proves the ancient settlement history and Turkic origin of the indigenous population living in the area. There are also preserved temples in the region: the town in Alakol village of historical Khinna valley in the direction of Saratovka village of Gadabay region, “Albanian Church” (V-VI centuries) in Yanikhli village, “Albanian Church” (V-VII centuries) registered as a temple on the left bank of Asrik River, a Mosque in Yanikhli village (XVII century), the Tomb complex (XVII century), a Mosque (XIX century) in Yukhari Oysuzlu village, single tied arch bridge (X century), Sultan bridge (XIX century) in Vahidli village, 8-pointed tomb (XIX century), and ancient Albanian temples with original architecture in Garibli and Abdal villages (Figure 2). The ancient settlement “Torpaggala” on the right bank of the Kura River, located 12 km from the region and the area called “Gala Duzu” with a special geographical appearance in the village of Vahidli are interesting historical monuments for tourists [10, pp. 237-238].

In recent years, our country has gradually shifted to market principles of development and management. In the market economy, a huge role belongs to the tourism and hospitality industry. This branch of the national economy is called upon to be a visiting card of the country [6, s. 73]. For this purpose, there is an Olympic Sports Complex on 5 hectares at the entrance to the city of Tovuz, a 5-star hotel (Ayan-Palace) on 5.2 hectares, a caravanserai-type “Gala”, “Bayrag Meydani”, the symbolic “Three Towers” complex near it, a culture and recreation park on an area of 10.4 hectares, as well as about 50 recreation facilities along the Khinna and Asrik valleys.

Accommodation is one of the most important components of the tourism industry. [9, p. 18]. In 2018, there were registered 3 hotels operating in Tovuz region, with 133 rooms and a hotel capacity of 266 people. Throughout the year, 10,462 people benefited from services of these hotels [8, p. 148]. However, in addition, there are a large number of small accommodation facilities and guest houses in the area.

Ayan-Palace hotel consists of 5 floors, 65 rooms, and 4 cottages. There are a restaurant for 120 people, a conference hall for 40 people, a bar for 50 people, and various offices and shops. The rooms are equipped with digital safe, mini-bar, ventilation system, satellite TV, international phone line, and

wireless internet. The hotel also offers a swimming pool, sauna, Turkish bath, massage rooms, hydrotherapy service rooms, and a gym. Tourists visiting the region choose this hotel to rest and spend the night.

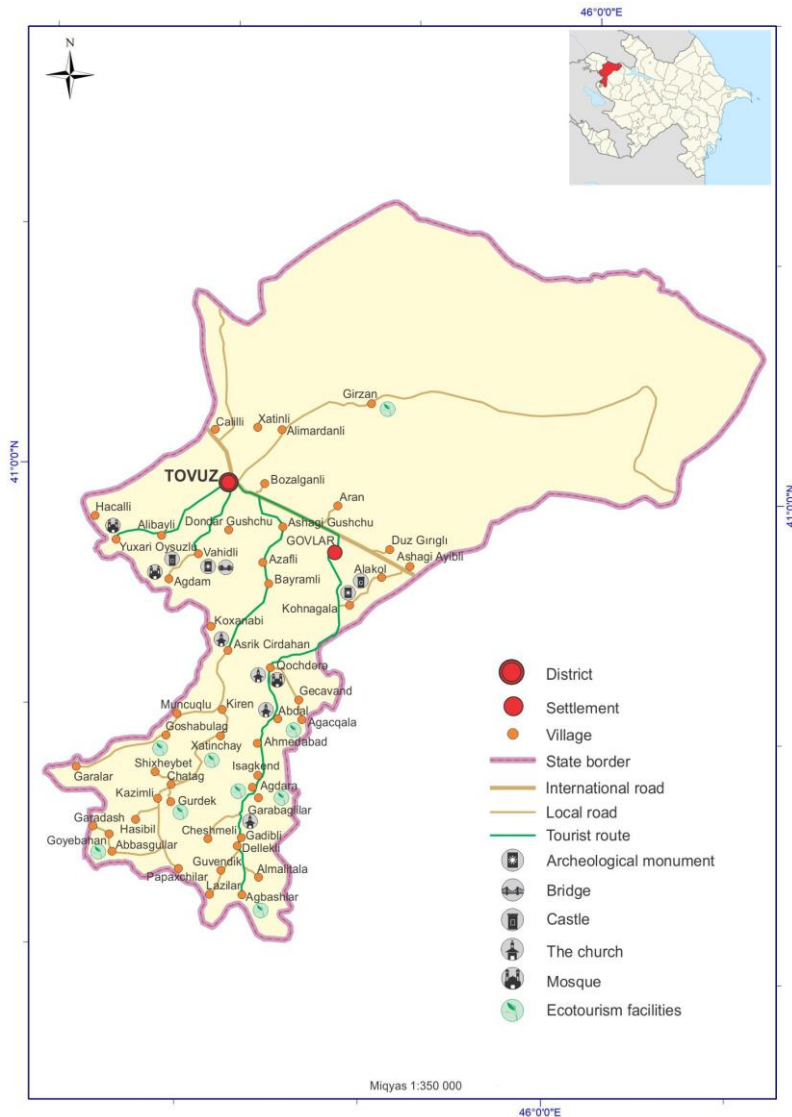

Figure 3. Tourism facilities and tourist routes of Tovuz region

In order to foster the development of tourism in Azerbaijan and promote the country's domestic tourism potential, the “Exemplary Statute on Tourism and Recreation Areas” was approved in 2008 [3]. According to this regulation, tourism zones have been established in the regions. At present, Tovuz region is within the Western tourism region. This region is the largest and longest tourist zone in the country. One of the main features of this zone, which extends to the Georgian border, is its suitability for cross-border cooperation. The western tourism region has a rich history, culture, and natural monuments.

In general, tourist routes are a whole action plan prepared in advance in a certain direction for tourists visiting the region to get acquainted with the area [5, p. 8]. As a result of the conducted research, the following routes are proposed to be organised in Tovuz region: Tovuz-Govlar-Abdal-Aghdara-Aghabashlar; Tovuz-Dondar Gushchu-Vahidli; Tovuz-Yuxhari Oysuzlu-Alibeyli; Tovuz-Gushchu-Azafli-Bayramli-Asrik Jirdakhan.

In addition to the above-mentioned routes, the winery built by the German community in Tovuz in 1923 has already been included in the “Wine Route” tourism project. Tourists traveling along the proposed routes can get acquainted with the mysterious nature, rich cultural heritage, and interesting historical monuments of the region. Looking at the map, it could be seen that the tourist routes are mainly directed to south, as these areas are mountainous and rich in resources (Figure 3).

Results and proposals. As a result of the conducted research, it can be concluded that the tourism industry in Tovuz region is poorly developed compared to other regions of the country. However, the

tourism potential of the region is highly appreciated. Thus, it is possible to eliminate seasonality in the future and develop various types of tourism in the region, which is rich in both natural and anthropogenic tourism resources. In this connection, both domestic and foreign investments should be attracted to the area, new hotels of various levels should be built, well-founded new tourist routes should be organised, and detailed information should be provided about each tourist facility. It is considered that Tovuz region has real opportunities for the development of ecotourism, mountain tourism, rural tourism, and agro-tourism here.

References

1. Asgarov A.T., Bilalov B.A., Gulaliyev Ch.G. Ecological tourism. Baku: Adiloghlu, 2011, 276 p. (In Azerbaijani)
2. Azerbaijan in figures, 2019. Baku: SSCAR, 2019, 249 p. (In Azerbaijani)
3. Exemplary Statute on Tourism and Recreation Zones. <http://www.e-qanun.az/framework/14919> (In Azerbaijani)
4. Jabbarov A.Kh. Economic bases of tourism. Baku: ASPU, 2015, 267 p. (In Azerbaijani)
5. Jabbarov A.Kh. Organisation of tourist routes and excursions. Baku: ASPU, 2017, 159 p. (In Azerbaijani)
6. Loiko O. T. Tourism and hotel industry. Tomsk: TPU, 2007, 152 p. (In Russian)
7. Mammadov E.G. Regional features of the formation and management of the tourism market in Azerbaijan. Baku: Ganjlik, 2013, 172 p. (In Azerbaijani)
8. Regions of Azerbaijan. Baku: SSCAR, 2019, 788 p. (In Azerbaijani)
9. Samoilenko A. A. Geography of tourism. Rostov-on-Don: Feniks, 2006, 368 p. (In Russian)
10. Soltanova H.B. Tourism and its development in the Republic of Azerbaijan. Baku: 2015, AzTU, 476 p. (In Azerbaijani)
11. Tourism Basics. Edited by E.L. Pisarev. Moscow: Federal Agency for Tourism, 2014, 384 p. (In Russian)

Список использованных источников

1. Аскеров А.Т., Билалов Б.А., Гулалиев Ч.Г. Экологический туризм. Баку: Адилоглу, 2011, 276 с. (На азербайджанском языке)
2. Азербайджан в цифрах, 2019. Баку: ГСКАР, 2019, 249 с. (На азербайджанском языке)
3. Положение о туристско-рекреационных зонах. <http://www.e-qanun.az/framework/14919> (на азербайджанском языке)
4. Джаббаров А.Х. Экономические основы туризма. Баку: АСПУ, 2015, 267 с. (На азербайджанском языке)
5. Джаббаров А.Х. Организация туристических маршрутов и экскурсий. Баку: АГУ, 2017, 159 с. (На азербайджанском языке)
6. Лойко О. Т. Туризм и гостиничное хозяйство. Томск: ТПУ, 2007, 152 с. (На русском)
7. Мамедов Е.Г. Региональные особенности формирования и управления туристическим рынком в Азербайджане. Баку: Гянджлик, 2013, 172 с. (На азербайджанском языке)
8. Регионы Азербайджана. Баку: ГНКАР, 2019, 788 с. (На азербайджанском языке)
9. Самойленко А. А. География туризма. Ростов-на-Дону: Феникс, 2006, 368 с. (На русском)
10. Солтанова Г.Б. Туризм и его развитие в Азербайджанской Республике. Баку: 2015, АзТУ, 476 с. (На азербайджанском языке)
11. Основы туризма. Под редакцией Е.Л. Писарева. М.: Федеральное агентство по туризму, 2014, 384 с. (На русском)

Надійшла до редколегії /Received Editorial Board 26.05.2020

УДК: 911.3:338

Яроменко Оксана Володимирівна,
кандидат географічних наук, доцент
Басюк Тетяна Олександрівна,
кандидат географічних наук, доцент
Калько Андрій Дмитрович,
доктор географічних наук, професор
Сидорчук Аліна Олегівна

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана
Дем'янчука, м. Рівне, Україна, e-mail: Yaromenko_ov@ukr.net

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана
Дем'янчука, м. Рівне, Україна

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана
Дем'янчука, м. Рівне, Україна, e-mail: edissey@meta.ua

Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана
Дем'янчука, м. Рівне, Україна

ГЕОПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ЗАСОБІВ РОЗМІЩЕННЯ ТУРИСТІВ У РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Метою є аналіз розвитку індустрії засобів розміщення туристів Рівненської області в просторово-часовому вимірі.

Методика. Використано методику дослідження індустрії засобів розміщення туристів. Здійснено аналіз готелів за їх кількістю, місткістю закладів та кількістю ліжок-місць; розкрито кількість спеціалізованих засобів розміщення туристів та осіб, що перебували у закладах та регіональну забезпеченість агросадибами. Застосовано системно-структурний підхід, метод генералізації та абстрагування, економіко-статистичний та графічний методи. Опрацьовано регіональні статистичні дані та звіти профільних відомств.

Результати. Досліджено регіональні аспекти розвитку готелів як засобів розміщення туристів на Рівненщині, оцінено кількість та місткість закладів. Станом на 2017 рік в області налічується 43 одиниці установ. Найбільше готелів зосереджено у межах м. Рівне та Рівненського району. В динаміці спостерігаємо збільшення кількості готельних закладів. У 2017 р. місткість у готелях області скоротилася у 1,5 рази, в порівнянні з 2010 р. Проаналізовано оздоровчі заклади області, які зазнають значних трансформацій. Кількість санаторіїв до 2015 року скоротилася до 9 і залишається незмінною до тепер. Це засвідчує про кризово-стагнаційні явища у санаторно-курортній сфері регіону. Чисельність осіб, що користуються послугами здравниць зменшується. У структурі індустрії засобів розміщення туристів вагоме місце належить агрооселям. В області налічувалося 60 сільських садіб, що розглядаються як приватні засоби розміщення туристів. Найбільше в межах територій Березнівського, Демидівського та Зарічненського районів, що характеризуються високим природно-ресурсним потенціалом. Збільшити попит на засоби розміщення туристів регіону допоможе створення високорентабельної сфери туризму, здатної виробляти та реалізовувати якісний, конкурентоздатний в умовах туристського ринку продукт.

Наукова новизна. Розкрито географічний та хронологічний аспекти індустрії засобів розміщення туристів досліджуваного регіону. Системно на прикладі Рівненської області проаналізовано готелі та аналогічні засоби розміщення туристів, спеціалізовані заклади в складі санаторіїв та таборів відпочинку й агросадиби.

Практична значимість. Результати роботи розкривають рівень та стан забезпечення Рівненської області засобами розміщення туристів. Можуть застосовуватися при складанні програм регіонального соціально-економічного розвитку. Використовуватися у розробці можливих рекомендацій щодо підвищення й обґрунтовування управлінських рішень в туристичній індустрії на прикладі регіонів.

Ключові слова: індустрія засобів розміщення туристів, готель, оздоровчий заклад, агросадиба, регіон.

УДК: 911.3:338

Яроменко Оксана Владимировна,
кандидат географических наук, доцент
Басюк Татьяна Александровна,
кандидат географических наук, доцент
Калько Андрей Дмитриевич,
доктор географических наук, профессор
Сидорчук Алина Олеговна

Международный экономико-гуманитарный университет имени академика
Степана Демьянчука, г. Ровно, Украина,
e-mail: Yaromenko_ov@ukr.net

Международный экономико-гуманитарный университет имени академика
Степана Демьянчука, г. Ровно, Украина

Международный экономико-гуманитарный университет имени академика
Степана Демьянчука, г. Ровно, Украина,
e-mail: edissey@meta.ua

Международный экономико-гуманитарный университет имени академика
Степана Демьянчука, г. Ровно, Украина

ГЕОПРОСТРАНСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ СРЕДСТВ РАЗМЕЩЕНИЯ ТУРИСТОВ В РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ

Целью является анализ развития индустрии средств размещения туристов Ровенской области в пространственно-временном измерении.

Методика. Использована методика исследования индустрии средств размещения туристов. Осуществлен анализ гостиниц по их количеству, вместимости учреждений и количеством койко-мест; раскрыто количество специализированных средств размещения туристов и лиц, находящихся в учреждениях и региональную обеспеченность агроусадебамы. Применен системно-структурный подход, метод генерализации и абстрагирования, экономико-статистический и графический методы. Обработано региональные статистические данные и отчеты профильных ведомств.

Результаты. Исследованы региональные аспекты развития отели как средств размещения туристов в Ровенской области, оценено количество и вместимость заведений. По состоянию на 2017 год в области насчитывается 43 единицы учреждений. Больше отелей сосредоточено в пределах г. Ровно и Ровенского района. В динамике наблюдаем увеличение количества гостиничных заведений. В 2017 вместимость в гостиницах области сократилась в 1,5 раза, по сравнению с 2010 г. Проанализированы оздоровительные учреждения области, которые испытывают

значительные трансформации. Количество санаториев до 2015 года сократилось до 9 и остается неизменной до сих пор. Это говорит о кризисно-стагнационных явлениях в санаторно-курортной сфере региона. Численность лиц, пользующихся услугами здравниц уменьшается. В структуре индустрии средств размещения туристов важное место принадлежит агроусадеб. В области насчитывалось 60 сельских усадеб, которые рассматриваются как частные средства размещения туристов. Больше всего в пределах территорий Березнявского, Демидовского и Заричненского районов, характеризующихся высоким естественно-ресурсным потенциалом. Увеличить спрос на средства размещения туристов региона поможет создание высокорентабельной сферы туризма, способной производить и реализовывать качественный, конкурентоспособный в условиях туристского рынка продукт.

Научная новизна. Раскрыты географический и хронологический аспекты индустрии средств размещения туристов исследуемого региона. Системно на примере Ровенской области проанализированы гостиницы и аналогичные средства размещения туристов, специализированные учреждения в составе санаториев и лагерей отдыха и агроусадеб.

Практическая значимость. Результаты работы раскрывают уровень и состояние обеспечения Ровенской области средствами размещения туристов. Могут применяться при составлении программ регионального социально-экономического развития. Использоваться в разработке возможных рекомендаций по повышению и обоснованию управленческих решений в туристических индустриях на примере регионов.

Ключевые слова: индустрия средств размещения туристов, отель, оздоровительный лагерь, агроусадебный регион.

UDC: 911.3:338

Yaromenko Oksana Volodymyrivna,
Ph.D in Geographical Sciences, Associate Professor

Basiuk Tetiana Oleksandrivna,
Ph.D in Geographical Sciences, Associate Professor

Kalko Andriy Dmytrovych,
Doctor of Geographical Sciences, Professor

Sydorchuk Alina Olegivna

International University of Economics and Humanities Academician Stepan
Demianchuk, Rivne, Ukraine, e-mail: Yaromenko_ov@ukr.net

International University of Economics and Humanities Academician Stepan
Demianchuk, Rivne, Ukraine

International University of Economics and Humanities Academician Stepan
Demianchuk, Rivne, Ukraine, e-mail: edissey@meta.ua

International University of Economics and Humanities Academician Stepan
Demianchuk, Rivne, Ukraine

GEOSPATIAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE MEANS INDUSTRY ACCOMMODATION OF TOURISTS IN RIVNE REGION

The aim is to analyze the development of the industry of accommodation of tourists in Rivne region in space and time.

Method. The method of research of the industry of means of accommodation of tourists is used. The analysis of hotels by their number, capacity and number of beds; the number of specialized accommodation facilities for tourists and persons staying in institutions and the regional provision of farmsteads were revealed. The system-structural approach, method of generalization and abstraction, economic-static and graphic methods are applied. Regional statistics and reports of relevant agencies were processed.

Results. The regional aspects of hotel development as a means of accommodation of tourists in Rivne region are studied, the number and capacity of establishments are estimated. As of 2017, there are 43 units in the region. Most hotels are concentrated within the city of Rivne and Rivne district. In the dynamics we observe an increase in the number of hotel establishments. In 2017, the capacity of hotels in the region decreased by 1.5 times, compared to 2010. We analyzed the health facilities of the region, which are undergoing significant transformations. The number of sanatoriums has decreased to 9 by 2015 and remains unchanged until now. This testifies to the crisis-stagnation phenomena in the sanatorium-resort sphere of the region. The number of people using the services of health resorts is decreasing. In the structure of the tourist accommodation industry an important place belongs to agro-villages. There were 60 rural estates in the region, which are considered as private accommodation for tourists. Most within the territories of Bereznivsky, Demydivsky and Zarichnensky districts, which are characterized by high natural resource potential. To increase the demand for accommodation for tourists in the region will help create a highly profitable tourism sector, able to produce and sell quality, competitive in the tourist market.

Scientific novelty. The geographical and chronological aspects of the tourist accommodation industry of the studied region are revealed. Hotels and similar means of accommodation of tourists, specialized establishments as a part of sanatoria and camps of rest and a farmstead are systematically analyzed on an example of the Rivne area.

Practical significance. The results of the work reveal the level and state of providing the Rivne region with accommodation facilities for tourists. Can be used in the preparation of regional socio-economic development programs. To be used in the development of possible recommendations for improving and justifying management decisions in the tourism industry on the example of regions.

Keywords: tourist accommodation industry, hotel, health resort, farmstead, region.

Постановка проблеми. Рівненська область на теренах України розглядається, як така, де передусім імідж області «Рівненщина туристична» формують природні об'єкти завдяки великому природно-ресурсному потенціалу. Проте, окрім природного, область має великий історико-культурний, етнографічний та сакральний-духовний потенціал, що служить основою провадження активної туристської діяльності на регіональному рівні. Тому, для Рівненщини, яка володіє значною кількістю атракцій, а туристський імідж, на нашу думку, дещо перебуває на стадії формування, важливо сформувати таку туристську інфраструктуру, яка би створювала умови для просування й споживання регіонального турпродукту. Чільне місце у такій інфраструктурі повинні зайняти засоби розміщення туристів. Тому здійснення аналізу динаміки розвитку засобів розміщення туристів на прикладі Рівненської області є актуальним і своєчасним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій У наукознавчій літературі з даної тематики відомі

роботи таких науковців, як Ю. Зінко, О. Любіцева, М. Мальська, М. Рутинський, І. Смаль, Н. Черних, Н. Чорненко, І. Яковенко та ін. На регіональному рівні дана тематика залишається практично не досліджуваною.

Метою статті є аналіз розвитку індустрії засобів розміщення туристів Рівненської області в просторово-часовому вимірі. Для досягнення мети були поставлені *завдання*: виявити диспропорції у розміщенні та здійснити оцінку готелів як засобів розміщення туристів на Рівненщині; розкрити структуру санаторно-оздоровчих закладів у регіоні; здійснити моніторинг агросадиб як засобів розміщення туристів у Рівненській області.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи регіональні аспекти розвитку індустрії засобів розміщення, передусім, здійснимо аналіз готелів як засобів розміщення туристів на Рівненщині, оцінюючи кількість та місткість закладів.

На території Рівненської області сформувався певний ринок послуг гостинності, який представлений готелями та аналогічними засобами. Станом на 2017 рік за даними Головного управління статистики у Рівненській області налічується 43 одиниці установ, серед яких 37 готелів та 6 мотелів [6]. Найбільше готелів та аналогічних засобів розміщування на території, що вивчається, зосереджено у м. Рівне та Рівненському районах, 12 і 13 відповідно (2017 р.). На території Сарненського району функціонує 6 готельних закладів, Дубенського (4, з урахуванням одного готелю у м. Дубно), по 2 заклади готельного типу є у Гощанському та Рокитнівському районах, та по одному готелю в Володимирецькому, Дубровицькому, Зарічненському, Здолбунівському та Костопільському районах [6]. Традиційно більш чисельними є готельні заклади у тих районах де наявне краще транспортне сполучення. Цей процес можна розглядати як двосторонній, оскільки найбільше готелів зосереджено у м. Рівне, в Рівненському районі, населених пунктах обласного підпорядкування, районного значення, або ж у тих, що є туристично атрактивними у даному регіоні.

Загалом в динаміці спостерігаємо збільшення кількості готельних закладів. До прикладу, в 2010 р. у Рівненській області було 23, заклади, а у 2017 р. 43 готелі чи аналогічних засобів розміщення туристів. На Рівненщині налічується 3798 місць-ліжок серед колективних засобів розміщування туристів. Послугами готелів як колективних засобів розміщування у 2017 р. в області скористалися 84756 осіб, що на 18355 осіб більше, ніж у 2000 році, на 21674 більше, ніж у 2010 р., проте на 20559 осіб менше, ніж, у 2015 році. У 2017 році у закладах готельного типу Рівненщини проживало 6979 іноземних громадян, з яких 6669 осіб у готелях, і лише 310 в мотелях [8].

Одним з важливих показників у готельній сфері, що використовується для оцінки потенціалу туристського центру або регіону щодо приймання туристів й чітко визначає ємкість засобів розміщення та реальну можливість їх приймання в даному туристському центрі, є кількість ліжок-місць. Найвищу місткість готелів (та аналогічних засобів) на Рівненщині було зафіксовано у 2010 р. (табл. 1). У 2017 р. місткість у готелях області скоротилася у 1,5 рази, в порівнянні з 2010 роком [6]. Геопросторовий аналіз готельних установ у Рівненській області, засвідчує про наявну тенденцію зростання їх кількості та сервісу наданих послуг, тому саме даний вид об'єктів потребує якомога інноваційний методів в процесі індустрії управління.

Таблиця 1

Місткість готелів та аналогічних засобів розміщування у Рівненській області [6]

Рік	2000	2005	2010	2015	2016	2017
Кількість місць	1833	2519	2686	1698	1845	1755

На функціонуванні готельно-туристичної індустрії позначається економічна нестабільність, зокрема, коливання доходів населення, спад чи підвищення ділової та туристичної активності, сезонні коливання попиту і неможливість створення запасів специфічного продукту готельної послуги, зростання цін на послуги, недостатній рівень якості обслуговування туристів тощо. Готельна індустрія регіону відмічається нестійкими тенденціями розвитку, існують диспропорції у територіальній забезпеченості регіону.

До спеціалізованих засобів розміщення туристів належать оздоровчі заклади, табори праці та відпочинку. Оздоровчі заклади Рівненської області зазнають значних трансформацій, які пов'язані із зміною споживчого попиту, коливаннями ділової активності у регіоні, різким обмеженням інвестиційних ресурсів.

За фінансово-економічними показниками та рівнем використання потужностей область теж займає одні з останніх позицій у країні. Так, частка Рівненщини за кількістю оздоровлених ледь сягає 1% від усього по Україні, причому іноземці становлять менше 1% від усіх рекреантів. На санаторії і профілакторії області припадає 1,6% доходів від діяльності таких закладів України. Коефіцієнт використання місткості санаторно-курортних та оздоровчих закладів області становить менше 0,4, тобто перебуває на межі рентабельності.

Проте навіть наведені факти не можуть слугувати аргументами для того, щоб оголосити дослідження засобів розміщення туристів недоцільним. Число спеціалізованих засобів розміщування туристів, наявних місць та осіб, що перебували у закладах Рівненщини подано в табл. 2. Для того, щоб розкрити можливості використання оздоровчих закладів регіону саме як засобів розміщення туристів здійснимо короткий аналіз рекреаційно-туристського потенціалу території Рівненської області [6].

Таблиця 2

Спеціалізовані засоби розміщування у Рівненській області станом на 2017 рік [6]

Спеціалізовані засоби розміщування	Кількість закладів, од	Кількість місць (ліжок)	Кількість осіб, що перебували у закладах	
			усього	у тому числі іноземці
Санаторії	3	660	7253	
Дитячі санаторії	3	325	1808	40
Дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри	1	450	1793	-
Бази відпочинку, інші заклади відпочинку (крім турбаз)	2	608	3188	-

Рівненщина є одним з тих регіонів нашої держави, що здатен задовольнити потреби найвибагливішого туриста. Основою для функціонування санаторіїв та пансіонатів з лікуванням у регіоні є водні, лісові та найбільшою мірою є бальнеологічні та пелоїдні ресурси (торф'яні грязі). За період із 2000 року добре прослідковується тенденція до скорочення чисельності санаторно-курортних та оздоровчих закладів. Із 1999 року не функціонують будинки і пансіонати відпочинку. Кількість санаторіїв до 2015 року скоротилася до 9 і залишається незмінною до тепер. І цей факт засвідчує, що кризово-стагнаційні явища у санаторно-курортній сфері тривають до нині. Санаторіїв-профілакторіїв станом на 2017 рік в області за даними статистики Рівненщини не залишилося. У 2000 році санаторіїв-профілакторіїв налічувалося 9. Особливо стрімко скоротилася кількість баз та інших закладів відпочинку. У 2017 році існувало лише 2 бази відпочинку, у порівнянні з 2000 роком їх кількість скоротилася в 7,3 разів [3].

Кількість спеціалізованих закладів розміщення у Рівненській області в динаміці з 2000 року ілюструє рис. 1.

У той же час за показниками місткості санаторно-курортних та оздоровчих закладів тенденції дещо інші. Якщо порівнювати 2010 рік з 1995 роком, то загальна місткість санаторіїв та пансіонатів з лікуванням зросла на 49,5%. Місткість санаторіїв-профілакторіїв змінювалася приблизно такими ж темпами, як і кількість цих закладів. Темпи зменшення місткості баз та інших закладів відпочинку були значно меншим за темпи зміни їх кількості: у той час як кількість вказаних закладів зменшилася на 61,9%, їх місткість скоротилася лише на 32,2% [3].

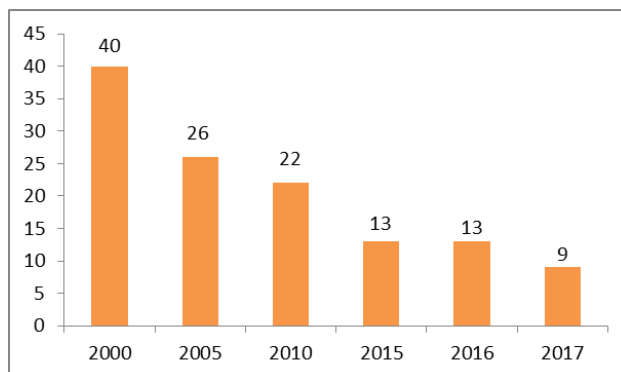

Рис. 1. Кількість (одиниць) спеціалізованих закладів розміщення у Рівненській області

Проте, у загальному кількості ліжок-місць у спеціалізованих закладах Рівненщини (зкладах оздоровчого типу) з 2000 року має чітку тенденцію до скорочення (рис. 2).

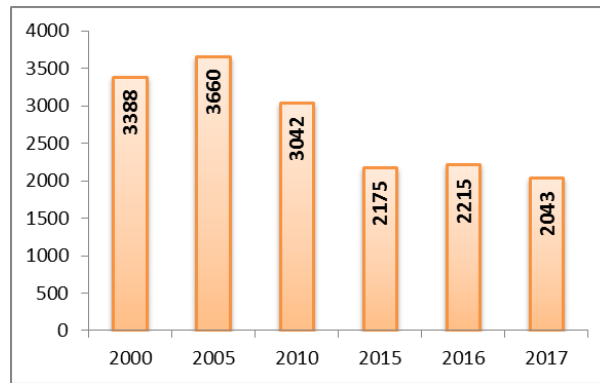

Рис. 2. Кількість (одиниць) ліжок-місць у спеціалізованих закладах Рівненщини (зкладах оздоровчого типу)

Чисельність осіб, що користуються послугами засобів розміщення туристів зменшується. Адже у 2017 р. послугами здравниць скористалося на 18 тисяч осіб менше, ніж у 2000 р. Зауважимо, що дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, які працювали влітку 2017 р., по містах та районах Рівненщини налічувалося 234, у тому числі закладів оздоровлення 5. Кількість дітей які перебували у закладах 26265. Крім того, у спеціалізованих закладах розміщування, зокрема дитячих закладах оздоровлення цілорічної дії та дитячих центрах протягом 2017 року було оздоровлено 1793 дитини (усі – влітку); за межами області – 897 дітей. Питома вага дітей, які перебували у закладах, у загальній кількості дітей 7–16 років склала 17,9%.

Потенціал закладів курортно-оздоровчого туризму Рівненського регіону відзначається значними територіальними диспропорціями. Найбільш відомими є санаторій «Червона калина» у с. Жобрин Рівненського району, Дитячий санаторій «Хрінники» (с. Хрінники Демидівського району), Санаторій «Корець», що у с. Гвіздів Корецького району, а також Санаторно-оздоровчий комплекс «Агатівка» (с. Симонів Гоцанського району), Санаторно-оздоровчий комплекс «Електронік-Рівне» (с. Олександрія Рівненського району) та інші.

У структурі індустрії засобів розміщення туристів вагоме місце належить агрооселям. Агрооселя – це житлове приміщення, що знаходиться в сільській місцевості, містить не більше п'яти кімнат, пристосованих для проживання туристів, і належить на правах приватної власності господарю, який займається сільськогосподарською діяльністю або зайнятий у сфері обслуговування села [5]. Зростання серед туристів попиту на агросадиби засвідчує розвиток сільського зеленого туризму. А надання туристам тимчасового проживання є основною послугою сільського зеленого туризму. Передумовами формування агросадіб та відповідно конкурентоспроможного сільського туристичного продукту є наявність природних, етнокультурних, розселенських та демографічних, інформаційних ресурсів, а також наявної господарської та комунікаційної інфраструктури конкретної території. Важливо проаналізувати, які туристичні ресурси налічує село й околиця у якій проживає господар. Адже на ці умови господар має невеликий вплив. Успіх справи організації гостинності агросадіб як засобів розміщення туристів визначають, як «професійна кваліфікація» господаря так і його вміння зацікавити туриста, враховуються особисті якості, зокрема, комунікабельність власника агросадіби. Важливими є пропонувані умови проживання, інфраструктура, здорове харчування, можливість додаткових рекреаційних послуг (до прикладу, утилітарна рекреація; організація екскурсійно-пізнавальної діяльності тощо) та звичайно безпека для відпочиваючих.

В Україні запроваджена система екологічного маркування агросадіб знаком «Зелена садиба». Цей знак може збільшити популярність агросадіби серед екологічно-свідомих туристів. Спілка сприяння розвитку сільського туризму в регіоні впроваджує декілька проектів, спрямованих на створення конкурентоспроможного на внутрішньому та світовому ринках продукту сільського зеленого туризму України. Одним із таких проектів є впровадження Програми «Українська гостинна садиба» – добровільна категоризація садіб за рівнем послуг. Її метою є розвиток різних форм поселення у сільських садибах, підвищення якості комплексного обслуговування туристів, надаваних послуг розміщення та сприяння розвитку сільських територій в Україні [4].

Станом на 01.01.2017 р. на території Рівненської області налічується 60 сільських садиб, що розглядаються як приватні засоби розміщення туристів. Найбільше агросадиб зареєстровано в межах Березнівського (10), Демидівського (9), Зарічненського (6) районів, територій, що характеризуються високим природно-ресурсним потенціалом [6].

Управління агросадибами та іншими приватними оселями як засобами розміщення туристів на регіональному рівні вимагають активізації регіональної політики у сфері сільського туризму. Доцільно забезпечити захист туристського ринку, організувати безпеку туристів; удосконалити систему інформаційного забезпечення; надважливо стимулювати розвиток інфраструктури сільського туризму шляхом залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для реконструкції і будівництва туристських об'єктів; поліпшити якість обслуговування туристів на основі стандартизації, сертифікації і ліцензування діяльності з сільського туризму. Вагомими залишаються питання покращення системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів у сфері сільського зеленого туризму.

Висновки. Отже, нами здійснено геопросторовий аналіз розвитку індустрії засобів розміщення туристів у Рівненській області. Збільшити попит на засоби розміщення туристів регіону допоможе створення високорентабельної сфери туризму, здатної виробляти та реалізовувати якісний, конкурентоздатний в умовах міжнародного туристського ринку продукт, дозволить: зберегти та забезпечити раціональне використання культурно-історичних та природно-рекреаційних ресурсів; забезпечити доступність туристських ресурсів для всіх шарів населення; стимулювати зайнятість населення; підвищити ефективність взаємодії державних та приватних структур у сфері туризму; сприяти розвитку малого та середнього підприємництва у Рівненській області, а отже і зможе стати одним з донорів державного бюджету.

Список використаних джерел

1. Кушнірук Ю. С. Актуальні аспекти використання рекреаційних ресурсів на Рівненщині // Вісник НУВГП : Зб. наук. праць. – Вип. 4 (48). – Рівне : НУВГП. – 2009. – С. 60–65.
2. Офіційний сайт Рівненської обласної державної адміністрації. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rv.gov.ua/>
3. Романів О. Я. Територіальна організація санаторно-курортної сфери Рівненської області / О. Я. Романів, О. В. Яроменко // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Туризм як фактор розвитку регіону». – Вінниця. – 2011. – С. 104–108.
4. Рутинський М. Й. Сільський туризм / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінко. – Київ : Знання, – 2006. – 271 с.
5. Сажнева Н. М. Рекреаційна географія та туризм (словник-довідник сучасних термінологічних понять) : навч. посіб. / Н. М. Сажнева, І. А. Арсененко. – Мелітополь : Люкс, 2007. – 254 с.
6. Статистичний щорічник Рівненської області «Рівненщина – 2017» / Рівненське обласне управління статистики; За заг. ред. Ю.В. Мороза. – Рівне, 2018. – 446с.
7. Туристичний сайт Рівненщини: «Рівненщина туристична». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rivne.travel.ua/catalog/residenced/agrosadiba>
8. Яроменко О. В. Розвиток готелів як засобів розміщення туристів у Рівненській області / О. В. Яроменко, В. С. Артюшок // Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції «Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід», Львів, 2019. – С. 242–245.

Список использованных источников

1. Кушнірук Ю. С. Актуальные аспекты использования рекреационных ресурсов на Ровенщине // Вестник НУВХП: Сб. наук. трудов. – Вип. 4 (48). – Ровно: НУВХП. 2009. – С. 60–65.
2. Официальный сайт Ровенской областной государственной администрации. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rv.gov.ua/>
3. Романів О. Я. Территориальная организация санаторно-курортной сферы Ровенской области / О. Я. Романів, О. В. Яроменко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Туризм як фактор розвитку регіону». – Вінниця. – 2011. – С. 104–108.
4. Рутинський М. Й. Сільський туризм / М. Й. Рутинський, Ю. В. Зінко. – Київ: Знання, – 2006. – 271 с.
5. Сажнева Н. М. Рекреаційна географія та туризм (словарь-справочник современных терминологических понятий): учеб. Пособие / Н. М. Сажнева, И. А. Арсененко / Мелитоп. гос. пед. ун-т. – Мелитополь Люкс, 2007. – 254 с.
6. Статистический ежегодник Ровенской области «Ровенская – 2017» / Ровенский областное управление статистики; Под общ. ред. Ю.В. Мороза. – Ровно, 2018. – 446с.
7. Туристический сайт Ровенской «Ровенская туристическая». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rivne.travel.ua/catalog/residenced/agrosadiba>
8. Яроменко О. В. Развитие гостиниц как средств размещения туристов в Ровенской области / О. В. Яроменко, В. С. Артюшок // Матеріали XIII Міжнародної наукової конференції «Географія, економіка і туризм: національний та міжнародний досвід», Львів, 2019. – С. 242–245.

References

1. Kushniruk YU. S. Aktual'ni aspekty vykorystannya rekreatsinykh resursiv na Rivnenshchyni // Visnyk NUVHP : Zb. nauk. prats'. – Vyp. 4 (48). – Rivne : NUVHP. – 2009. – S. 60–65.
2. Ofitsiynyy sayt Rivnens'koyi oblasnoyi derzhavnoyi administratsiyi. – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.rv.gov.ua/>
3. Romaniv O. YA. Terytorial'na orhanizatsiya sanatorno-kurortnoyi sfery Rivnens'koyi oblasti / O. YA. Romaniv, O. V. Yaromenko // Materialy Vseukrayins'koyi naukovy-praktychnoyi konferentsiyi «Turyzm yak faktor rozvytku rehionu». – Vinnytsya. – 2011. – S. 104–108.
4. Rutyn's'kyy M. Y. Sil's'kyy turyzm / M. Y. Rutyn's'kyy, YU. V. Zin'ko. – Kyiv : Znannya, – 2006. – 271 s.
5. Sazhnyeva N. M. Rekreatsina heohrafiya ta turyzm (slovyk-dovidnyk suchasnykh terminolohichnykh ponyat') : navch. posib. / N. M. Sazhnyeva, I. A. Arsenenko. – Melitopol' : Lyuks, 2007. – 254 c.
6. Statystychnyy shchorichnyk Rivnens'koyi oblasti «Rivnenshchyna – 2017» / Rivnens'ke oblasne upravlinnya statystyky; Za zah. red. YU.V. Moroz. – Rivne, 2018. – 446 s.

7. Turystychnyy sayt Rivnenshchyny: «Rivnenshchyna turystychna». – [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu: <https://rivne.travel/ua/catalog/residenced/agrosadiba>.
8. Yaromenko O. V. Rozvytok hoteliv yak zasobiv rozmishchennya turystiv u Rivnens'kiy oblasti / O. V. Yaromenko, V. S. Artyushok // Materialy XIII Mizhnarodnoyi naukovoï konferentsiyi «Heohrafiya, ekonomika i turizm: natsional'nyy ta mizhnarodnyy dosvid», L'viv, 2019. – S. 242–245.

Надійшла до редколегії/Received Editorial Board 12.05..2020

II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

УДК 332.14 (1-21)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2020.56.29-37>

Величко Валентин Вікторович,
кандидат економічних наук, доцент
Чжу Хунгень,
доктор філософії, науковий співробітник

Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури, м. Київ,
Україна, e-mail: valentyn52@gmail.com
Китайська академія соціальних наук, м. Шанхай, Китай,
e-mail: zhuhonggen@yahoo.com.cn

КОМПЛЕКСНИЙ ПЕРЕХІД: РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАКТИКИ В КИТАЇ

Стаття має на меті окреслити основні особливості розвитку регіональної економіки як політики і науки в епоху «реформ і відкритості». Дослідження проводилося з використанням інструментів теорії перехідності, які напрацьовувалися в Китаї з початку 1980-х рр. деталізована розробка теорії та концепцій транзитивної, перехідної економіки здійснена китайськими вченими з урахуванням стану і особливостей розвитку національної економіки одночасно з аналізом реальної господарської практики з метою уточнення строків, темпів і пріоритетів здійснення модернізації країни.

Теоретичні основи економічних реформ, у тому числі у їх просторовому вимірі, у Китаї виявилися дещо відмінними від класичних у зв'язку з їхнім проведенням в умовах офіційного курсу на будівництво «соціалізму з китайською специфікою» та перетвореннями господарського механізму одночасно з вирішенням проблем індустріалізації і модернізації країни.

Формування концепції перехідної економіки Китаю відбувалося в умовах стійкості політичних основ суспільства, згідно марксистсько-ленінської традиції та ідей Мао Цзедуну, у рамках соціалістичного суспільно-економічного ладу при активному державному регулюванні соціально-економічних процесів. У Китаї перетворення у китайській економіці не мали аналогів у економічній історії КНР, що обумовило необхідність довготривалого, постійного та творчого розвитку економічної теорії, а у короткостроковому плані - постійного моніторингу економічної ситуації в країні, а також поглибленого аналізу актуальних проблем власного розвитку.

Здійснення реформ також виявило потребу вивчення вітчизняного і зарубіжного досвіду економічних перетворень та порівняння результатів сучасної і дореформеної економічної політики. Китайські вчені із самого початку процесу реформування економіки проводили порівняльні дослідження розвитку економік ряду країн. Тому в основі китайських реформ лежить порівняльний аналіз еволюції галузей економіки різних країн для визначення пріоритетів розвитку Китаю.

Одночасно в рамках теорії міжнародних економічних відносин ними проводився аналіз розвитку національної економіки, порівнювалися його результати для виділення позитивних факторів, що дозволяють збільшити темпи економічного зростання та досягнення у далекій перспективі рівня розвинутих країн.

Китайські вчені із самого початку процесу реформування економіки проводили порівняльні дослідження розвитку економік ряду країн. Тому в основі китайських реформ лежить порівняльний аналіз еволюції галузей економіки різних країн для визначення пріоритетів розвитку Китаю.

Автори дотримувалися деяких основних регіональних наукових теорій та поглядів провідних авторів.

У цій статті досліджується стрімкий підйом більшості регіонів Китаю за останні десятиліття, а проблеми розширення прогалин між ними викликають важливе значення для центрального уряду. Його політика посилює регіональні наукові дослідження та дискусії в академічній та університетській спільноті в Китаї та за кордоном. У цій публікації досліджуються деякі орієнтири регіонального розвитку в Китаї протягом періоду його реформ та відкритості (1978-2020). В ній розглядається цілий спектр питань, включаючи регіональну структуру, моделі та системи, внутрішньорегіональну інтеграцію та управління з боку Центру Східним, Центральним, Західним, найбільшими регіонами Північного Східного Китаю.

Новизна статті полягає в короткій презентації регіональної політики, економіки та науки Китаю як інтегративного явища, рідко і несистематично відомого європейським читачам. Розвиток регіональної політики, економічного районування, регіонального управління та практики регіонального планування та прогнозування в умовах усе більш зрілого ринку та складніших, непрямих втручань Центру виглядає суперечливим, але дає нові можливості для подальшого обговорення.

Автори вважають, що, серед іншого, публікація може привернути увагу науковців та практиків двох країн до деяких питань міжрегіонального співробітництва.

Ключові слова: перехідне суспільство, реформи та відкритість, регіональна економіка, концепція регіону, теорія розташування, скоординований розвиток регіонів.

УДК 332.14 (1-21)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2020.56.29-37>

Величко Валентин Вікторович,
кандидат экономических наук, доцент
Чжу Хунгень,
доктор философии, научный сотрудник

Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры, Киев,
Украина, e-mail: valentyn52@gmail.com
Китайская академия социальных наук, г. Шанхай, Китай,
e-mail: zhuhonggen@yahoo.com.cn

КОМПЛЕКСНЫЙ ПЕРЕХОД: РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПРАКТИКИ В КИТАЕ

Статья имеет целью определить основные особенности развития региональной экономики как политики и науки в эпоху «реформ и открытости». Исследование проводилось с использованием инструментов теории переходности, которые нарабатывались в Китае с начала 1980-х гг. Детализированная разработка теории и концепций транзитивной, переходной экономики осуществлена китайскими учеными с учетом состояния и особенностей развития

национальной экономики одновременно с анализом реальной хозяйственной практики с целью уточнения сроков, темпов и приоритетов осуществления модернизации страны.

Теоретические основы экономических реформ, в том числе в их пространственном измерении, в Китае оказались несколько отличными от классических в связи с их проведением в условиях официального курса на строительство «социализма с китайской спецификой» и преобразованиями хозяйственного механизма одновременно с решением проблем индустриализации и модернизации страны.

Формирование концепции переходной экономики Китая происходило в условиях устойчивости политических основ общества, согласно марксистско-ленинской традиции и идей Мао Цзэдуна, в рамках социалистического общественно-экономического строя при активном государственном регулировании социально-экономических процессов преобразования в китайской экономике не имели аналогов в экономической истории КНР, что обусловило необходимость длительного, постоянного и творческого развития экономической теории, а в краткосрочном плане - постоянного мониторинга экономической ситуации в стране, а также углубленного анализа актуальных проблем собственного развития.

Осуществление реформ также выявило необходимость изучения отечественного и зарубежного опыта экономических преобразований и сравнения результатов современной и дореформенной экономической политики. Китайские ученые с самого начала процесса реформирования экономики проводили сравнительные исследования развития экономик ряда стран. Поэтому в основе китайских реформ лежит сравнительный анализ эволюции отраслей экономики различных стран для определения приоритетов развития Китая.

Одновременно в рамках теории международных экономических отношений ими проводился анализ развития национальной экономики, сравнивались его результаты для выделения положительных факторов, позволяющих увеличить темпы экономического роста и достижения в далекой перспективе уровня развитых стран.

Китайские ученые с самого начала процесса реформирования экономики проводили сравнительные исследования развития экономик ряда стран. Поэтому в основе китайских реформ лежит сравнительный анализ эволюции отраслей экономики различных стран для определения приоритетов развития Китая.

Одновременно в рамках теории международных экономических отношений ими проводился анализ развития национальной экономики, сравнивались его результаты для выделения положительных факторов, позволяющих увеличить темпы экономического роста регионов и достижения ими в далекой перспективе уровня регионов развитых стран.

Авторы придерживались некоторых основных региональных научных теорий и взглядов ведущих резерваторами.

В этой статье исследуется стремительный подъем большинства регионов Китая за последние десятилетия, а проблемы расширения пробелов между ними вызывают важное значение для центрального правительства. Его политика усилила региональные научные исследования и дискуссии в академической и университетской общественности в Китае и за рубежом. В этой публикации исследуются некоторые ориентиры регионального развития в Китае в период его реформ и открытости (1978-2020). В ней рассматривается целый спектр вопросов, включая региональную структуру, модели и системы, внутрирегиональную интеграцию и управление со стороны Центра Восточным, Центральным, Западным, крупнейшими регионами Северного Восточного Китая.

Новизна статьи заключается в короткой презентации региональной политики, экономики и науки Китая как интегративного явления, редко и систематически известного европейским читателям. Развитие региональной политики, экономического районирования, регионального управления и практики регионального планирования и прогнозирования в условиях все более зрелого рынка и сложных, не прямых вмешательств Центра выглядит противоречивым, но дает новые возможности для дальнейшего обсуждения.

Авторы считают, что, среди прочего, публикация может привлечь внимание ученых и практиков двух стран к некоторым вопросам межрегионального сотрудничества.

Ключевые слова: переходное общество, реформы и открытость, региональная экономика, концепция региона, теория расположения, скоординированное развитие регионов.

UDC 332.14 (1-21)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2020.56.29-37>

Velychko Valentyn Victorovich,

PhD (economics), Associate Professor

Zhu Honggen, PhD (economics), research fellow

National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv, Ukraine,

e-mail: valentyn52@gmail.com

China Academy of Social Sciences, Shanghai, China zhuhonggen@yahoo.com.cn

COMPREHENSIVE TRANSITION: REGIONAL STUDIES AND PRACTICES IN CHINA

The article aims to outline the main features of the development of the regional economy as a policy and science in the era of reform and openness.

The research was conducted using the tools of the theory of transition, which have been developed in China since the early 1980's, fixing the pace and priorities for modernization of the country. The theoretical foundations of economic reforms, including in their spatial dimension, in China turned out to be somewhat different from the classical ones due to their implementation in the conditions of the official course of building "socialism with Chinese specifics" and transformations of the economic mechanism while solving problems of industrialization and modernization.

The formation of the concept of China's transition economy took place in conditions of stability of the political foundations of society within the socialist socio-economic system with active state regulation of socio-economic processes. There were no market transformations analogues in the economic history of China, which necessitated long-term, constant and creative development of economic theory, and in the short term - constant monitoring of the economic situation in the country, as well as in-depth analysis of current problems of their own development.

From the very beginning of the process of economic reform, Chinese scholars have conducted comparative studies of the economic development of a number of countries. Therefore, the basis of Chinese reforms is a comparative analysis of the evolution of industries in different countries to determine the priorities of China's development.

At the same time, within the theory of international economic relations, authors analyzed the development of the regional economy to identify positive factors that could increase economic growth in regions and in the long-term run allow them to reach the level of regions in the developed countries.

Authors adhered to some mainstream regional science theories and leading researchers' views.

This paper explores rapid rise of most regions in China in recent decades and the challenges of widening gaps between them have been issues of major concern for the Central government. Its policy has steered up regional science research and discussions within academic and university community in China and overseas. This paper explores some benchmarks of regional development in China over its reform and openness period (1978-2020). It considers a range of issues including regional structure, models and systems, intraregional integration and governance by China East, Central, West, North East major regions.

The novelty of the paper lays in the brief introduction of China regional policy, economy and science as an integrative phenomenon, rarely and in unsystematic way known to European readers. Development the regional policy, economic zoning, regional management and practice of regional planning and forecasting under maturing market conditions and more sophisticated, indirect government interventions looks controversial brings new options for further discussion.

The authors believe, that, inter alia, the paper could draw attention of academics and practitioners of the two countries to some issues of interregional cooperation.

Key words: transitional society, reform and openness, regional economy, region concept, location theory, coordinated development of regions

Problem layout. The theory of a transitional society, which is developing globally, has a distinctive spatial dimension. Regardless of the country, transformation processes continue in certain economic and geographic space. After 70 years of transition, China has not only created a growth model unknown in new time's history, but also transformed itself from mainly agrarian to an industrial economy and from the rural to urban society. Behind this deep transition are multilevel, complicated reforms, including some of them in regional policy, development and structure.

It started from underdeveloped economics with primarily state ownership to with diversified (state, collective, family, private and individual) or even mixed (corporate) ownership system. Due to reform the system thereby was able to protect rights of regions to pursue their local development goals. This process resulted in long-term regional sustainable growth, fast urbanization, easier transfer of factors of production between regions and unprecedented transformation of spatial industrial structure.

Regional vector of Chinese economy plays an important role in the transition period, directly influencing the level of regional economics, differentiation between them, changes in regional policy, rates and structure of regional development, etc. The current situation could be better understood if one has a look on the initial period of the transition.

Our interest that exists about the earliest Chinese model of development of the regional economy as one of the components of transition is not accidental, since China began the general process of economic reforms earlier (10-12 years) than the countries of Central and Eastern Europe (including Ukraine) countries and because the model has undergone very deep and comprehensive transformation.

State of research. The place of the transition of Chinese economy, its problems and achievements and the analysis of the phenomena of early stage of transitivity are presented by overseas China studies.

Some regional issues of Chinese economy were touched upon by Ezra Vogel in the book "Deng Xiaoping and the Transformation of China" (1) and Mary Gallagher in journal article "Reform and Openness".

Vogel book's most interesting contributions concern the period when economic reforms were being launched – 1978-1984. Harvard economist considered early transformations as having been guided and directed by Deng Xiaoping: the passage from a rural society to an urban one, performance and guidance of the local economies, inequalities between coastal and inland areas etc. He let us deeper understand which kind of relations exist between the Central party and government leaders and local authorities. The author cites Deng Xiaoping as saying at a meeting on special zones in 1979 that the Party and executive Centre would give local governments a policy that allows them to charge ahead and go through their own difficult road. In other words, regional transformation looks like a process, which has combined the efforts of the Central government and lower-level government units to improve regional economic system and structure and thus benefiting themselves (1).

Mary Gallagher (USA) presented analysis of China's reform policies both across transitivity types, comparing China with Eastern Europe, and, across time, with other high-growth East Asian economies (2).

Thematic research on decentralization, local innovation and urbanization was carried out in Australia by David Dollar. On his mind, the regional policy instruments were often first tried on an experimental basis in a few locations, with good results then scaled up to the national level.

In the case of special economic zones SEZ the first three of them were opened in Guangdong and Fujian provinces. Then other cities got ready to introduce SEZ, so consequently another 14 municipalities

were given the same opportunities in 1984. Then in 1984-1993 similar zones and functional regions were gradually set up in provincial-level metropolises (30 in total), inland cities along the Yangtze River (5) and 9 border cities (3).

Among currently well-known East European scholars are Bogdan Góralczyk and Jan Rowiński (Republic of Poland)

In his books «A great renaissance. Chinese transformation and its consequences» (Wielki renesans. Chińska transformacja i jej konsekwencje) and «Chinese phoenix. Paradoxes of the rising power» (Chiński feniks: Paradoxy wschodzącego mocarstwa) B. Góralczyk presents the motives and aspirations of Chinese leaders in seeking to regain the economic (and political) might of China. He thoroughly discusses their strategy and tactics with defining the main symbolic stages before and after 1949, in 1956, 1964 and 1978. He stressed that in early 1950th up to 91% of the total population lived in the countryside and per capita income per year was just \$ 27 (compared to India – 57, Japan - 100, the UK - 773 and the USA – 1453). Then economic growth was recorded, but it was not the most important thing in those years. As it had happened before 1949, in the P.R.China was built totalitarian, highly centralized system first. Then it was mixed with some utopia paradigms in late 1950th and during “cultural revolution”(1965-1975) (4)

Chinese authors were the most proactive doing research on early transition period. Based in the US, Fan C. Cindy in her paper «State Policy and Uneven Regional Development in Post-Mao China» reviewed shifts in development philosophy during the post-Mao period. In contrast to era of Mao's rule, Chinese development philosophy since the late 1970s has emphasized efficiency rather than equity, and openness rather than self-reliance. The regional policy in early 1980 has favored the eastern region and selected coastal provinces and cities. Inter-provincial inequality declined there because a new growth corridor emerged along the southern and southeastern coast as a result of large state and foreign investments and state preferential policies. Meanwhile the old economic core in the north and northeast experienced much slower growth. From early 1980th onward state policy had been remaining crucial in bringing about regional selectivity in economic growth. That is why the strong spatial restructuring found in Guangdong, but is not found in other provinces. It underlines the differential impacts of regional policy and illustrates the importance of foreign investment and the state's specific political-economic concerns in South China (5).

Fan's research findings suggest that neoclassical theories based on market economy theory are not capable of predicting or explaining regional development in China and those contemporary regional development theories should give greater attention to the role of the state.

However, variety of Chinese official and academic theories and thoughts on regional science and policy in early transition period remain outreach or rarely known outside China. Known publications contain some lacunas about influence of American and European schools of regional science on China, perception of regional economy and economic geography of the former USSR. Future studies need to scrutinize the relevance of the literature on the science and policy and investigate how government macro control along with the rise of commodity market and then market economy had been shaping spatial landscape of China's productive forces in 1980th - beginning of 1990th.

In this paper authors try to widen and deepen their knowledge about regional studies during Chinese reform and openness policy. In this research institutional aspect of the reform was touched upon securing its multivision of the transition meaning and results. Regional science achievements' application issues constitute important side of the paper. We could observe the connections between the mindset of the regional structure reform and their practical implication.

Major outcomes of the research. Being in the 1950-1980's in the mainstream of the ideas of Marxist economic theory (theories of territorial division of labor and specialized areas, of comparative advantages of regions, etc.), China's regionalism developed within the framework of centrally directed, planned economy. So, the achievements of the regional economy (and the economic geography) of the former Soviet Union strongly influenced regional science and its policy implication. At the same time, the idea of impossibility of their unconditional copying due to Chinese characteristics was constantly voiced.

To this day, in China widely believed that modern regional studies are solidly rely upon the theoretical basis, laid down by Mao Zedong and Deng Xiaoping, who are recognized in China as founders of modern science of regional economy (6).

Among the corresponding works of theoretical heritage of the first leader of new China Mao Zedong on spatial issues, the most frequently cited article is "On the Ten Most Important Relations" of 1956. It highlights the macroeconomic side of China's regional policy of that time (relations between the

coastal and inland areas, between the Center and the provinces, between the regions themselves, between administrative territorial units with Han and non-Han population, etc.) (7).

It is widely acknowledged that Deng Xiaoping has made great contribution into the regional development, both in theoretical and in practical terms. Such his position as "to allow" parts of the regions to get more than others, to improve their lives first, etc. are considered as an important theoretical contribution and benchmark of a bold, overcoming existing historical boundaries "great strategy" 伟大的战略.

At the same time, Deng Xiaoping stipulated that the regions where the regional development is faster than in the rest of them are obliged to ensure the development of backward regions in order to achieve "common prosperity" 共同繁荣 (8).

Deng was rather confident that the socialism with "Chinese characteristics" is able to use its advantages in order to create a harmonious structure of the regional economy in accordance with the principle "the entire country is a chess board" 全国一盘棋. Thus, he justified the need to use resources for relatively developed coastal (eastern) area (including through the use of fiscal policy instruments) for the development of vast, underdeveloped (central and western) hinterland.

Having theoretical and methodological support of official circles and rich experience in affiliation with regional policies (both positive and negative), the regional economy as applied science has shown the ability to deepen and extend its influence on practical and theoretical upstream.

The early stage the regional science progress can be artificially divided into two periods. The first one falls on the second half of the 1980s and the second – on the beginning of the 1990s. That time the analysis of regional policy in the pre-reform period and the creation of its own theoretical base after studying and generalizing the relevant Western theories and the regional economy of the former USSR were carried out.

The most prominent scholars initiated the research from late 1980th - 1990th were Li Yining, Chen Dongsheng, Zhang Wanqing, Zhou Qiye, Chen Biding, Yang Kaichong and others (9).

Meanwhile, the wide intrusion of researchers in the "process of strengthening the theoretical basis", i.e. the formation of the regional economy in the PRC as a theoretical discipline began after introduction of reforms and openness policy, albeit with some delay. Thus, until now it is believed that the research toolset of the science was not yet perfect, for example, the concept of "region" was not theoretically justified (10). Instead, it in different cases was considered:

- as an integral part of the "national economy" – the regional one;
- as a spatial basis on which changes in production and profitability occur in production;
- as a geographical environment in which trade emerges and develops.

Perhaps the concept of "region" continuously used in the regional economy in the way it was emerged in economic geography.

Another proactive period of research and a variety of findings were conducted in 1990th when the prominent results were achieved by Liu Shucheng, Liu Zaixing, Zao Chenglin, An Husen et al (11).

That time the research methodology itself was enriched and diversified. Zheng Kuijie and Li Shuzong for the most part use the natural resource approach, Jia Fenhe – operates by modelling tools while Liu Zaixing – by means of quantitative and comparative analysis. The range of scholars that develop and implement in scientific intelligence new methodological approaches in the regional economy is gradually expanding (12).

However, in early 1990th there was a shortage of modern regional science methodology. In a critical vein it is noted that in conducting research mainly were used the elemental method - 成分方法 - and to a minor extent - other methods, for example, linear or non-linear programming - 线性或非线性编程. It is widely recognized in China that the development of the science and its proposals for the regional policy should be based on modernized theoretical basis.

Years 1980-1990th marked with the translation, publication and intensive study of the achievements of other regional science schools, mainly German (before WWII) and American (after WWII). Although Chinese regional studies developed in a certain separation from the indicated schools, authors nevertheless relied on their achievements de facto. In studies conducted in China rather evident is the influence of the theory of A. Weber's industrial standard and institutionalism, the theory of the "growth poles" F. Perroux and J. Schumpeter's industrial development cycles. At hand was the theory of

the location of industry at the macroeconomic level (based on the principle of general equilibrium) by A. Loesh (13).

The achievements of the regional studies of the late USSR were also evaluated, such as the theory of territorial-industrial complexes, the concept of energy-production cycles, etc. The achievements of the Ukrainian school of regionalism during the times of both the Ukrainian SSR and independent Ukraine were known in the People's Republic of China (14).

This helped the scientific community of the People's Republic of China to understand that a "Eastern" academic school (to which the regional economy and economic geography of post-socialist European countries belonged), and not "Western", would play a prominent role in the regional economy.

According to Chinese scholars, the Eastern School clearly adheres to the position of the regional economy - 区域经济, among the greatest achievements of which are studies of regional policy issues, regional development, economic region concepts, methods and models of economic regionalization and regional production in their interaction and integration (16).

At the same time, the "Western" school mostly stands on the positions of a humanitarian economy – 人文经济, concentrating its research on issues of regional development in a social and cultural context.

However, the two schools have in common: in their development, they have gone from studying natural conditions and their influence on the development of regions to researching their structure and functions, thus leaving the framework of geographical science proper.

Therefore, in China, people continue to study the achievements of the "Western" school, primarily in the field of localization, growth poles, the "core-periphery" ratio, "innovation-diffusion" ratio, etc.

It should be noted that in almost every publication on the theoretical and methodological foundations of the regional economy, emphasis is placed on the impossibility of mechanically apply the achievements of both foreign schools in the practice of mastering and developing regional China and the need to develop an appropriate theory themselves with "Chinese characteristics".

In this regard Ding Sibao notes that in an industrial society, the role of the geographical factor (including the definition of the boundaries between economic regions, which are caused by natural factors) is minimal, since the basis of economic zoning lies in an administrative-territorial structure.

On, the tasks of development and development of regions first of all arise before the provincial governments or administrations of other territorial units that are part of the provinces (in the context of China, municipalities, counties, townships and villages).

It is the regions that should have functions of managing the regional economy, as well as financial and program activities, rule-making in regional policy (16).

In his opinion, the development of the regional economy within the framework of the provinces corresponds to its specific laws; moreover, it can serve as an object of theoretical research in the field of the regional economy and economic geography.

The views of Ding Sibao and academic school headed by him, in our opinion, reflect the weakness of the theoretical framework of regional studies and, to a certain extent, contain the rudiment of the times when the command-administrative system dominated in China.

At the same time, undeniable achievement of another school led by An Husen is the understanding that the main task of the regional economy is to study the patterns of economic development of regions at the national scale and in a transboundary dimension.

Today, not only An Husen, but also many other researchers gradually overcome the unconditional perception of the location theory 区位理论. In fact, the school no longer adheres to such a postulate as the limited location of certain boundaries. Asserting that the location is an unlimited space, An Husen admits that not only points, lines or spaces within the country must be taken into account, but also their external environment – 范围 (17).

By this, An Husen actually departs from the Western traditional concept of localization (agrarian, industrial, etc.) as a space that has boundaries.

Proceeding from the fact that the factors of production are constantly in motion, he admits that such phenomena as divergences in the development of the regional economy, interregional division of labor and trade, regional policy, etc. are signs of transitivity, the existence of "transitional belts" – 过渡带 – in the regional development of China.

According to An Husen, this point means a transition from simple localization study to research the region by analyzing its macroeconomic, cross-border essence. He stresses that if production is localized based only on microeconomic consideration or just on the profitability of enterprises, in many cases it leads to missing the benefits of efficiency at the scale of the macroregion.

In the implementation of regional policy objectives, this may lead to the deepening of interregional differences or to stagnation of development, or to the movement of capital and labor from less developed regions to more developed areas, or to the aggravation of the state of poverty in them and other economic or social consequences.

In this context, another Chinese scholar Gao Hongshen believes, that in the course of integrating the world economy, the field of regional research cannot always be locked in a national framework and even more so at the microeconomic level (company, enterprise) (18).

On his opinion, such powerful international economic groupings as the EU, NAFTA, APEC, ASEAN, BRICS, SCO transcend national borders forming macro-regions of transnational integration. As the subject of the regional economy studies, these integration features' research should grow.

Proceeding from this theoretical findings and data pools, Gao Hongshen often talk on specific nature of China's regional economy, linking its development over the past decades with the policy of reform and openness. According to Chu Dongtao, this is manifested in streamlining and realizing the potential of both the Center and the regions, granting the latter considerable powers, and some of them - the ability to "get rich first", to develop rapidly in order to ensure further development of other regions.

Disregarding the results achieved, Chinese scientists and politicians are faced with the task of improving the theoretical foundations of the regional economy. Further development of the theoretical foundations of macroeconomics, which would meet the Chinese specific features, is imagined as a rather urgent task.

Microeconomics also sticks with large-scale tasks, in particular with regard to issues related to the location of the enterprise, the choice of a place to place public funds, and the influence of market factors on urban and rural labor markets, land use in cities, workers' migration, etc.

Defining the features of the regional economy of China, domestic economists assume that it will develop for a long time in a macroeconomic way, which is caused, in particular, by the course towards accelerated development of the economy.

At the same time, in the economic policy of developed countries at the stage of high-tech development, greater attention should be paid to its specific regional aspects, with an emphasis on the principle of equality of regions and economic entities.

The phenomena of transitivity in the Chinese economy, as in its regional segment, are displayed in a political sphere, in particular, in relations between the Center and the regions (19).

In the context of the development of the theory of transitional economy, the transition from a centralized, administrative-command model of regional management to gradual decentralization and management, and budgetary relations, changes in the understanding of the essence of relations between the Center and the regions took place accordingly.

In academic literature the Center is considered, first of all, as the performer and the bearer of his functions - the central government. The Center is a complex concept that has a spatial, economic and political basis.

For a long time, the role of the Center was also viewed in social and ideological context. The central government is the central body authorized by society, the entity that enjoys its trust, authority, and is valued by it. Nowadays, researchers are inclined to believe that the region, the periphery is, although local, still power, local government, but henceforth and part of the territory of the entire state. And it is the backbone of the territorial organization of the whole society and economy.

Any local government mainly is a political body acting on behalf of the state, which performs political management functions in the specific area, managing the economy, culture, education, environmental protection, the daily life of the local population, etc.

The transitional nature of regional development in China and the role of the Center in its optimization are among the prominent problems of economic reform from its very beginning. It should not be forgotten that the introduction of family contracts at the very beginning of the reform had a regional dimension, it started from few selected, some remote or poor areas and only with time was spread throughout the country.

Since then, an experimental approach in economics, which changed the normative method inherent in the pre-reform time, began to be based on an analysis of innovations in certain regions, for example, special economic zones. And only with time, in case of achievement of positive results, the

corresponding market mechanisms and instruments were first distributed selectively, to other regions, and in the future - to the whole country. On this basis, the Government of China sees the possibility of economic growth only if there is a balanced development of relations between the Center and the regions (20).

Study and research: institutional aspect. The development of research in the field of regional economics was accompanied by a significant strengthening of their institutional base both in academic institutions and in universities.

The leading institutions that were engaged in promising and applied research in the field of regional economics became the Institute of Economics of the Chinese Academy of Social Sciences, as well as the Beijing and Shanghai Academy of Social Sciences.

It was revealed that if at the Institute of Economics regional research is carried out in a theoretical manner and on the basis of a problem principle, then regional academies have taken upon themselves the functions of a collective analysis of the development of specific macroregions.

The regional aspect is widely represented in the economic statistics (national and sub-national). Statistical reference books have been publishing on a regular basis, a significant part of each concerns regions.

The practical weight of the regional economy has also grown significantly, to which the “eat from different pots” 从不同的锅里吃policy, started in the 1980s, has greatly assisted. Scientifically proven regional strategy was giving local governments better opportunities in realizing regional development targets.

Regional science achievements' application issues. In 1980th, regional science experts got started to be involved in working out not only Central government state plans (traditionally, they are called five-year plans for the next five years, especially 6th and 7th five-year plans in 1981-1990), but also regional economic development programs.

Reform has become a powerful stimulating factor for the elevation of the regional economy's place in industry and social sphere. In general, it introduced and ensured the wide participation of economists in developing a regional development strategy, changes in zoning and administrative-territorial division, land use, urban planning, the development of new areas, and other complex macroeconomic policy tasks.

Responding to the needs of the practice, domestic schools of the regional economy started to be involved in developing ways and methods for resolving contradictions and problems that have turned out in the course of regional economic policies, including competition between regions, widening gap in their development, conflict of interests of regions, weak state in the settlement of inter-regional contradictions, the fall in the efficiency of resource use by regions, etc.

Some conclusions. Strengthening connection with the theory and practice of economic construction in the PRC showed the need for further improvement of the theoretical tools of the regional economy and the economic geography close to it. If before reform and openness policy regional science was entirely dependent on the course of building a planned economy, from 1980th onward it is called upon to fulfill the “social order” in the conditions of transition to a commodity market and then to market economy. However, the corresponding transition in the regional economy of China was quite difficult. Indeed, due to ideological factors, it developed in certain isolation from world-recognized theories and concepts (except those developed in the former USSR). Only reform made it possible to comprehend the highest achievements of world science and at the same time conduct a search for their own path of development, developing models corresponding to Chinese conditions, harmonizing them with regional economy science, experience and practice available from outside. Starting from late 1980th regional policy, economic zoning and regional management gradually entered into the practice of indicative planning and forecasting. Regional consulting and forecasting has become an important component of the indicative plans for the development of the PRC national economy. Regional economic science has become more and more closely connected with the theory and practice of economic construction in the PRC.

On possible directions of authors' further research. To disclose how relying on Deng Xiaoping thoughts on the regional economy his followers built up the model of the regional macro regulation and macro control – 宏观调控, which, in particular, could provide redistribution of resources to provide coordinated development of regions. To track further promotion the Chinese practice in the decision-making (party and executive) bodies, in working out new recommendations and advices on economic regionalization, regional governance, etc., which pursue important economic and social goals.

Proceeding from this, it is important to know the policy of Chinese leadership regarding to the development of the market and state regulated regional policy and its implication.

To define Center's opportunities for pursuing sound policies in backward regions by making adjustments by regional policy instruments, such as economic zoning, clustering, and other forms of spatial structure of the manufacturing, transport, construction and agrarian sectors of the economy.

With the emphasis on the macroeconomic analysis, to disclose the main trends of regional policy, issues of its development strategy in a market economy and the influence of regional integration processes on it.

To analyze the state of production and its structure in the macro-regions of China and appropriate theoretical foundation of the analysis.

To proceed with assessment of the Chinese regional science from early 2000th and to monitor and translate new publications of Chinese and foreign scholars regarding results of their comprehensive studies of China regional development.

To study integrated development of the regional economy, the handling of its specialization, economic zoning and inter-regional division of labor.

To inquire into spatial models of the country's regional development (special zones, functional regions, industrial and agro parks and clusters), which not only lie in the focus of attention of state institutions and regional administrations, but fit the interests of domestic and foreign businesses.

To evaluate the models' performance in terms of their contribution to regional domestic product, urbanization scale and employment of local population.

Future studies should be conducted not only about domestic regional science and policy, which is aimed at continuing economic reforms, but also about external aspects. Chinese leaders adhere to further promotion of Belt and Road Initiative (BRI), keeping it among the highest priorities in its foreign and domestic policy. It contains the construction of the economic belt, which in China itself integrates Western provinces and connect them with regions of the Central Asia and East European countries involved in the BRI project (22). Respective parties discuss hot issues on the creation of bilateral free trade areas and border trade development zones with neighboring countries (RF, Kazakhstan, Kyrgyzstan and some ASEAN member states) in the framework of "One belt, one road" initiative and maritime "Silk road" project.

Reference

1. Ezra Vogel (2011). *Deng Xiaoping and the Transformation of China*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press, 898 p.
2. Mary Gallagher (2002). Reform and Openness": Why China's Economic Reforms Have Delayed Democracy. *World Politics*. Vol. 54, No. 3 pp. 338-372. <http://www.jstor.org/stable/25054191>.
3. David Dollar (2018) Decentralization, local innovation and competition among cities// *China's 40 Years of Reform and Development: 1978–2018*. Edited by Ros Garnaut, Ligang Song and Cai Fang. Sidney: ANU Press, p.156-167 <https://press-files.anu.edu.au/downloads/press/n4267/pdf/book.pdf>.
4. Góralczyk B. (2010). *Chiński feniks. Paradoksy wschodzącego mocarstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Sprawy Polityczne, 628 p. ; Góralczyk B. (2018). *Wielki Renesans. Chińska transformacja i jej konsekwencje*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Dialog, 928 p.
5. Fan, C. Cindy (1995) Of Belts and Ladders: State Policy and Uneven Regional Development in Post-Mao China. *Annals of the Association of American Geographers*, 85, no. 3: 421-49. <http://www.jstor.org/stable/2564509>.
6. Chu Dongtao (2004). *The course of the theory of regional economics* (in Chinese). – Beijing: People's publishing house. p.23
7. Mao Zedong (1999). *About ten most important relationships* (in Chinese)// Mao Zedong. Collection of works. Beijing: People's publishing house. v.7. p.47-48
8. Deng Xiaoping (1993). *Selected Works* (In Chinese). Beijing: People's publishing house. Volume 3. p. 27, 373-374
9. Zhang Wanqing. *Economic cooperation and economic network* (in Chinese). Beijing: Economic press publishing house. 1987, 426p.;
10. Zhou Qiye, Liu Zaixing. *Regional Economics* (In Chinese). Hefei: Anhui people's publishers. 1989, 482 p.; Yang Kaichong. *Study of the development of the regional economy of China* (In Chinese). Beijing: Ocean Publishing House. 1989. 491 p.
11. Ding Sibao (2003). *Regional economy* (In Chinese). Beijing: Higher education publishing house, p.13.
12. Liu Shucheng (1994). *Study of development of China regional economy* (In Chinese). Beijing: Statistics press publishing house. 362 p.; Wei Houkai (1995). *New conditions in development of regional economics* (In Chinese). Kunming: Yunnan press publishing house, 393 p.; Zao Chenglin (1997). *Regional Economic Policy Research* (In Chinese). Beijing: Chinese planning publishing house; Li Yining (2000). *New directions for regional development* (in Chinese). Beijing: People's publishing house; Чень Дуншен (1999) *Regional development at turn of the century* (In Chinese).- Beijing: Economic management publishing house/ 297 p.; An Husen. *Entry into the regional economy* (In Chinese). Beijing: Economic science publishing house. 304 p.
13. Zheng Kuijie and Li Shuzong (1995). *Economy of China's Natural Resources* (In Chinese). Beijing: Santai publishing house. 381 p.; Jia Fenhe (1981). *Theory and Models of Regional Economics* (In Chinese). Tianjin: Nankai university press. 512 p.; Liu Zaixing (1993). *China's Regional Economy: Quantitative Analysis and Comparative Studies* (In Chinese). - Beijing: China Wujia publishing house Пекин. 299 p.
14. Wang Hui (1994). *A Weber and problems of Chinese modernization* (In Chinese)// *Xueren* #6, p.418.
15. According to Ding Sibao, the course of economic geography at the Chinese higher education institutions and its programme for a long time was based on the achievements of the Soviet and, in particular, then Ukrainian SSR school of the subject.
16. Pan Xuebiao (2003). *Economic geography and regional development* (In Chinese).-Beijing: Qixiang publishers. p.13-14.
17. Ding Sibao (2003). *Regional economy* (In Chinese). Beijing: Higher education publishing house. p.14.
18. An Husen (1999) *Economics of regions* (In Chinese). Beijing: Economic science publishing house. p.2.
19. Gao Hongshen (2002). *Regional economy* (In Chinese). Beijing: People's university publishing house. p.11.
20. Xu Tiaoxin (chief ed.) (2003). *Political and Economic Dictionary* (In Chinese). Beijing: People's publishing house. p.60-62, 125-127.
21. Jianwu He, Louis Kuijs (2007). *Rebalancing China Economy – Modelling a Policy Package*. World Bank Research Paper # 7. p.2

22. Pan Xuebiao (2003). *Economic geography and regional development* (In Chinese).-Beijing: Qixiang publishers. p.12
23. Li Keqiang (2020). *Робочий звіт Уряду на Третій сесії Всекитайських зборів народних представників Тринадцятого скликання*. (In Chinese). https://http://www.gov.cn/premier/2020-05/22/content_5513757.htm

Надійшла до редколегії /Received Editorial Board 02.06.2020

Смочко Наталія Михайлівна,
кандидат географічних наук, доцент

Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна,
e-mail: natazak@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>

КЛАСИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ МОНОРОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ

Метою даної роботи є теоретичне дослідження групи чинників впливу на формування монорозвитку суспільно-географічних систем, зокрема здійснення класифікації чинників за такими критеріями: за ступенем впливу, за характером впливу, за рівнем впливу і окремо виділено вплив глобалізації на всі групи чинників.

Методика. В дослідженні використані загальнонаукові методи, зокрема аналіз, науковий синтез, аналітичний метод, методи порівняння та узагальнення.

Наукова новизна полягає в тому, що в статті визначено різні групи чинників монорозвитку територіальних систем, під якими слід розуміти сукупність причин, що обумовлюють формування її унікальних властивостей, зв'язків, відношень та рушійні сили функціонування, трансформації в сучасному геопросторі. Виявлено, що об'єктивні чинники монорозвитку територіальної системи виступають системоутворюючими чинниками та безпосередньо впливають на рівень життєздатності та життєзабезпечення моносистеми та її підсистем, визначають відмінності передумов монорозвитку територіальної системи, що проявляється в територіально-компонентному та територіально-функціональному аспектах монорозвитку її базових систем, базуючись на соціально-економічному, природно-ресурсному та демографічному потенціалах територіальної системи.

Практичне значення. Результати даного дослідження являються основою для проведення науково-теоретичних досліджень територіальної системи монорозвитку, методологічною базою для розкриття особливостей формування, функціонування та трансформації (вдосконалення, стимулювання та регулювання) просторових структур в сучасному геопросторі.

Ключові слова: чинники монорозвитку, передумови моно розвитку, територіальна організація суспільства, монорозвиток територіальних систем.

УДК 911.3:30/33(477.8)

Смочко Наталия Михайловна,
кандидат географических наук, доцент

Мукачевский государственный университет, г. Мукачево, Украина,
e-mail: natazak@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>

КЛАССИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ МОНОРОЗВИТИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СИСТЕМ

Целью данной работы является теоретическое исследование группы факторов влияния на формирование моноразвития общественно-географических систем, в частности осуществление классификации факторов по следующим критериям: по степени влияния, по характеру воздействия, по уровню влияния и отдельно выделено влияние глобализации на все группы факторов.

Методика. В исследовании использованы общенаучные методы, в частности анализ, научный синтез, аналитический метод, методы сравнения и обобщения.

Научная новизна заключается в том, что в статье определены разные группы факторов моноразвития территориальных систем, под которыми следует понимать совокупность причин, обуславливающих формирование ее уникальных свойств, связей, отношений и движущие силы функционирования, трансформации в современном геопространстве. Виявлено, что объективные факторы моноразвития территориальной системы выступают системообразующими факторами и непосредственно влияют на уровень жизнеспособности и жизнеобеспечения моносистемы и ее подсистем, определяющих различия предпосылок моноразвития территориальной системы, проявляется в территориально-компонентном и территориально-функциональном аспектах моноразвития ее базовых систем, основываясь на социально-экономическом, природно-ресурсном и демографическом потенциалом территориальной системы.

Практическое значение. Результаты данного исследования являются основой для проведения научно-теоретических исследований территориальной системы моноразвития, методологической базой для раскрытия особенностей формирования, функционирования и трансформации (совершенствование, стимулирование и регулирование) пространственных структур в современном геопространстве.

Ключевые слова: факторы моноразвития, предпосылки моноразвития, территориальная организация общества, моноразвитие территориальных систем.

UDC 911.3:30/33(477.8)

Smochko Nataliia Mykhailivna,
Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor

Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine,
e-mail: natazak@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>

CLASSIFICATION OF INFLUENCE FACTORS ON THE FORMATION OF TERRITORIAL SYSTEM MONODEVELOPMENT

The purpose of this work is a theoretical study of a factor group influencing the formation of mono-development in socio-geographical systems, in particular the classification of factors according to the following criteria: degree of influence, nature of influence, level of influence and the impact of globalization on all groups.

Methods. The study used general scientific methods, including analysis, scientific synthesis, analytical method, methods of comparison and generalization.

The scientific novelty is that the article identifies different groups of factors of monodevelopment in territorial systems, which should be understood as a set of reasons for the formation of its unique properties, connections, relationships and driving forces of functioning, transformation in modern geospace. It has been revealed that objective factors of territorial system monodevelopment act as system-forming factors and directly influence the level of viability and viability of monosystem and its subsystems, determine differences of preconditions of monodevelopment of territorial system. It is manifested in territorial-component and territorial-functional aspects on the socio-economic, natural resource and demographic potentials of the territorial system.

Practical meaning. The results of this study are the basis for scientific and theoretical research of the territorial system of monodevelopment, the methodological basis for revealing the features of formation, functioning and transformation (improvement, stimulation and regulation) of spatial structures in modern geospatial.

Key words: factors of monodevelopment, preconditions of monodevelopment, territorial organization of society, monodevelopment of territorial systems.

Постановка проблеми. В суспільній географії дослідження чинників територіальної організації суспільства за своїми функціональними ознаками носять комплексний характер. Їх першу групу складають територіальні передумови життєдіяльності людей, а саме: природно-ресурсні чинники, економічні, соціальні та екологічні фактори. У другій групі сконцентровані чинники, що виражають інтереси і потреби людей в матеріальних і духовних благах, в комфортному середовищі життєдіяльності. Особливі вимоги висувають господарські об'єкти, які характеризуються такими техніко-економічними параметрами, як матеріало-, земле-, енерго-, тепло-, трудо-, водомісткість і ін. [1, с.24]. Відповідно, дослідження чинників монорозвитку територіальних систем в суспільно-географічному контенті є необхідним завданням сучасної суспільної географії, оскільки його вирішення дозволяє розуміти територіальні та функціональні відмінності систем монорозвитку та робити прогнози щодо їх трансформації, як в короткостроковій, так і довгостроковій перспективі, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість чинників територіальної організації суспільства по-різному розглядалася в різні періоди її розвитку. Так, до 1960-х рр., багатьма науковцями висувалася теорія, що територіальна організація суспільства повинна орієнтуватися передусім на економічні чинники. Зокрема, західна школа у якості основної складової розглядала приватні інтереси виробників, продавців і споживачів (R. Merton, 1957 [12]; A. Mitscherlich, 1965 [13]; T. Chandler, 1987[11]), а радянська економіко-географічна та економічна школи – інтереси держави (А. Льош, 1959 [4]). Українські вчені-географи також вказують на вирішальний вплив економічних чинників на розвиток і життєдіяльність суспільства, його геопросторову організацію, так званий «економічний детермінізм» (О. І. Шаблій, 2003) [10, с.286-287] та ін. Для Радянського Союзу у післявоєнний період центрами територіальної організації виробництва були великі міста, сформовані з урахуванням принципів спеціалізації та кооперації (притаманних плановій економіці) з прив'язкою до природних ресурсів регіонів. Це, зі свого боку, зумовило поступове виникнення міст з одноманітною спеціалізацією, що розширювалися завдяки міграції. Відповідно, до 1970-х рр. у соціально-економічній географії виникла значна кількість категорій, що характеризували вузькоспеціалізовані або функціонально одноманітні міста (зокрема, як синоніми розглядалися «монопрофільні», «моногалузеві»). Так, пізніше Г. М. Лаппо (1971 [2]; 1987 [3]) у своїх працях для характеристики таких міст запровадив категорію «монофункціональні міста», формування яких пов'язувалося із прямими економічними інтересами держави щодо формування вузькоспеціалізованих виробництв у районах просторової локалізації певних видів природних ресурсів. Тобто, як показують дослідження, більшість вчених виділяє чинники розвитку територіальних систем з урахуванням аспектів соціально-економічної діяльності, що дозволило розділити їх на такі групи: економічні, соціальні, технічні та технологічні, екологічні, політичні та конституційні та інші. Проте слід зазначити, що на сучасному етапі проблема монорозвитку територій та передумови утворення територіальних моносистем не знайшла свого відображення у фундаментальних дослідженнях суспільної географії, що пояснюється, з одного боку, новизною даного напрямку, з іншого – наявністю багатьох підходів до вивчення мономіст різними науковими школами. Відповідно, комплексне вивчення монорозвитку територіальних систем та чинники їх формування поки що не знайшло своє відображення в наукових дослідженнях українських вчених-географів, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Виклад основного матеріалу. Суспільно-географічна система розглядається нами як територія, яка відрізняється від інших територій – сукупністю її структурних елементів та характеризується єдністю, взаємозв'язком елементів, цілісністю, при чому цілісність як об'єктивна

умова, так і закономірний результат монорозвитку даної території. Дія закономірностей монорозвитку територіальних суспільних систем різного ієрархічного рівня зумовлена взаємопов'язаною дією цілого ряду чинників, передумов, умов та їх поєднанням, які відрізняються мірою своєї дії на об'єкт дослідження та по-різному проявляються діючи на нього.

Під *чинниками монорозвитку суспільно-географічних систем* ми розуміємо сукупність причин, що обумовлюють формування її унікальних властивостей, зв'язків, відношень та рушійні сили функціонування, трансформації в сучасному геопросторі. На нашу думку, чинники впливу, що визначають процес формування монорозвитку суспільно-географічних систем доцільно класифікувати за такими критеріями: за ступенем впливу, за характером впливу, рівнем впливу і окремо виділяємо вплив глобалізації на всі групи чинників. (рис. 1.). Розглянемо більш детальніше кожен з них.

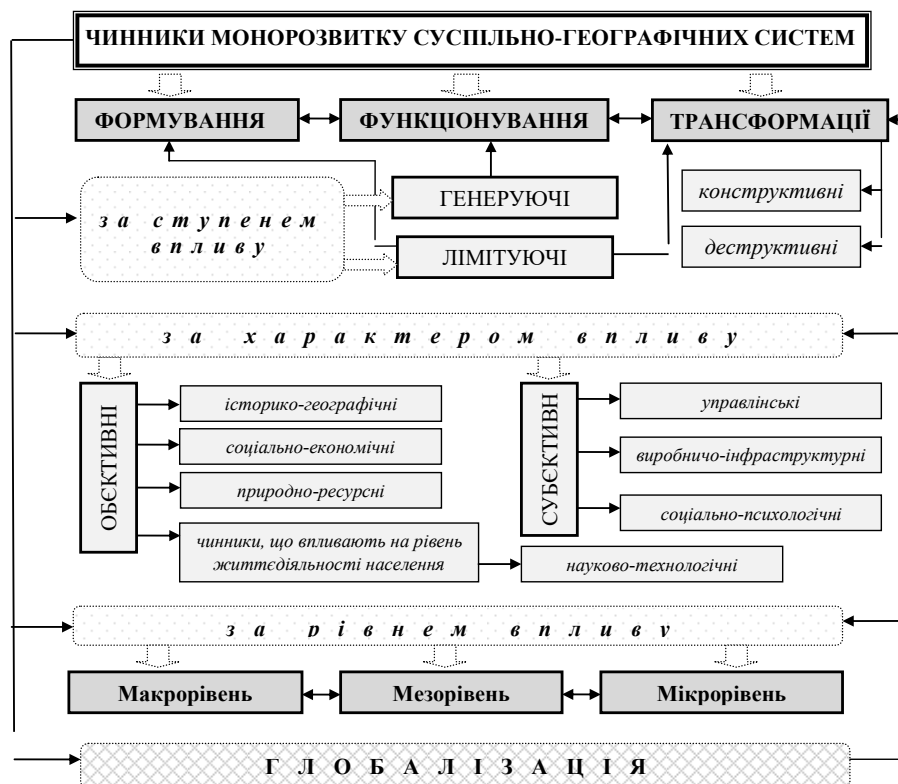

Рис. 1. Чинники впливу на монорозвиток територіальних суспільних систем

I. За *генезисом монорозвитку суспільно-географічних систем* всі чинники поділяються на чинники **формування** (генерують зародження територіальних моноутворень з властивими ознаками та відношеннями); **функціонування** (сприяють підтриманню рівноваги між елементами та компонентами територіальних моносистем, складовими життєдіяльності суспільства, визначають механізм їх стабільного існування на різних ієрархічних рівнях, забезпечуючи збереження їх унікальних властивостей); **трансформації**, що забезпечують адаптацію територіальних моносистем до мінливих умов суспільного середовища, визначають напрямки реструктуризації та пріоритетного розвитку, які в свою чергу поділяються на **конструктивні** чинники (динаміка монорозвитку свідчить про перспективу подальшого розвитку територіальної моносистеми) та **деструктивні** (динаміка монорозвитку свідчить про загрозу руйнування всієї моносистеми).

III. За *характером впливу* на монорозвиток територіальних суспільних моносистем передумови та чинники поділяються на дві групи: 1) група **об'єктивних** передумов та чинників, що складає базовий блок; 2) група **суб'єктивних** передумов та чинників, що складає допоміжний блок (табл. 1.).

Як бачимо з табл.1. базовий блок включає в себе групу об'єктивних передумов і чинників монорозвитку територіальної суспільної системи, які виступають основою її формування, життєзабезпечення та взаємозв'язку з навколишнім середовищем; рушійними силами, що суттєво

впливають на процеси розвитку і функціонування моносистеми, структуру і її геопросторові межі; результатом ретроспективи формування та функціонування територіальної системи.

Таблиця 1.

Класифікація основних передумов та чинників розвитку територіальних моносистем за характером впливу

Групи передумов та чинників	Основні складові	Передумови	Чинники
ОБ'ЄКТИВНІ (базовий блок) <i>безпосередньо впливають на рівень життєздатності та життєзабезпечення системи (визначають різні аспекти територіальних відмінностей в умовах життя населення)</i>	системоутворюючі – історико-географічні, соціально-економічні	історія розвитку території; економіко-географічне положення; демографічні, етнічні, релігійні та інші відмінності; науковий і інноваційний потенціали; виробничий потенціал	поглиблення моноспеціалізації господарства; кадрове забезпечення, соціальна структура населення, зайнятість; рівень захворюваності, рівень злочинності, розвиток науки та інновацій; розвиток малого бізнесу; фінансові ресурси, інвестиції; посилення комплексності та масштабів виробництва; концентрація сил і засобів; раціональне розміщення виробництва і розселення; розвиток транспорту, зв'язку та будівельної інфраструктури
	природно-ресурсні	клімат; рельєф; геологічні умови; ґрунтовий покрив, екологічні умови	корисні копалини; водні ресурси; лісові ресурси; біологічні ресурси; рекреаційні ресурси; якість навколишнього середовища
	чинники, що впливають на рівень життєдіяльності населення	людський потенціал, потенціал соціальної сфери, науково-технологічний потенціал, потенціал майна і накопичення населення	доходи населення; платоспроможний попит; розвиток житлово-комунальної сфери; науковий потенціал, система освіти, забезпечення соціальних стандартів; розвиток торгівлі та сфери послуг; розвиток пасажирського транспорту і зв'язку
СУБ'ЄКТИВНІ (допоміжний блок), <i>включає в себе передумови та чинники, які визначають своєрідні ціннісно-світоглядні установки системи</i>	системоформуючі – управлінські	законодавче забезпечення, розвиток національного, регіонального управління та місцевого самоврядування, політичні фактори	державно-приватне партнерство, провідні бізнес-структури, бюджетно-податкова система, судово-правова система, наукове і кадрове забезпечення управління
	виробничо-інфраструктурні	наявність виробничої інфраструктури	транспорт і зв'язок, інформація та комунікація (ЗМІ, Internet), банківсько-кредитна система; біржі, ярмарки; страхова справа; консалтингове і проектне забезпечення; рекламна справа
	соціально-психологічні	історичні типи господарювання, глобалізація	культурний рівень соціуму, духовність і моральність, здоров'я і фізичний розвиток людини, соціальне партнерство, соціальна гармонія і справедливість, релігія, територіальна ідентичність, світоглядні установки

Розглянемо вплив конкретних соціально-економічних передумов та чинників на монорозвиток територіальних систем в сучасному геопросторі. Одним з найважливіших *історико-географічних чинників* монорозвитку є *історія заселення території*, що демонструє процес освоєння території і формування основних соціокультурних та психологічних характеристик населення. Міграції виступають фактором, який сприяє поширенню, взаємопроникненню та часто міксації соціокультурних рис та визначає соціокультурну динаміку території. Зазначеними чинниками визначаються, в першу чергу, етнічний, конфесійний та національний склад населення. Такі якісні характеристики населення визначають систему цінностей та рід зайнятості населення,

які протягом багатьох століть вкорінялися і становили основу територіальної ідентичності та самоідентифікації, унікальності будь-якої територіальної суспільної системи.

Крім того, до історико-географічних чинників слід віднести і *приналежність території до різних державних утворень* протягом певного історичного періоду, що неодмінно відбилося на формуванні соціокультурних рис території. Особливо важливим чинником виступають і *міжетнічні контакти*, які призводять до обміну духовними та матеріальними цінностями між сусідніми етносами, наслідком чого є взаємозбагачення їх культури. З процесом формування етнічного складу населення певної території нерозривно пов'язане і поширення різних релігій, які також виступають потужним чинником формування позатериторіальних суспільних моносистем, що характеризують їх соціокультурний та соціопсихологічний образ.

Також до базового блоку входять *соціально-економічні передумови* у вигляді досягнутого природно-ресурсного та господарського потенціалу, диверсифікації та комплексності економічної та соціальної сфери, наявних інфраструктурних, виробничих, фінансових та інших ресурсів, людського потенціалу, місцезнаходження, які багато в чому зумовлюють подальший розвиток та трансформацію моносистеми.

Системоутворюючою передумовою монорозвитку територіальної системи є *географічне положення території* – мікро-, мезо- і макро-. Воно виступає постійно діючим чинником соціально-економічних процесів, оскільки будь-яке суспільно-географічне явище чи процес має певну територіальну локалізацію. *Фізико-географічне положення* визначає значною мірою той географічний образ території, який формується в свідомості у вигляді певних асоціацій, що відображають найбільш загальні риси фізико-географічної унікальності даної території, що призводить до формування територіальної самоідентифікації. Вона значною мірою визначала особливості розселення та рід зайнятості населення. *Економіко-географічне положення* виражається у рівні ефективного використання розташування компонентів моносистеми, зокрема виробничої сфери, розвиненості та доступності до транспортної інфраструктури, забезпеченості та доступності до первинних енергетичних ресурсів, кліматичними умовами, наявності природної монополії на діяльність. Також географічне положення впливає на ефективність управління моносистемою, що відображається у здатності елементів моносистеми пристосуватися до свого просторового розміщення та у використанні існуючих переваг, що створює чинник. Географічне положення завжди пов'язувалося з її приуроченістю до певної господарської зони, що значною мірою вплинуло на риси культури і спосіб життя населення. *Геополітичне положення* на сучасному етапі визначається місцерозташуванням, що формує відповідну ідентифікацію населення як жителів України. Це відбивається на формуванні унікальних рис ментальності населення територіальної моносистеми, що значною мірою визначає особливості світогляду людей та проявляється в способі життя, побуту та господарювання, особливостях культури, звичаїв, традицій населення.

До групи об'єктивних соціально-економічних чинників відносимо також *демографічні чинники*, які визначають процеси відтворення населення, формування його кількісного та якісного складу.

Матеріальну базу в якості передумов розвитку територіальної моносистеми складають виробничий, інфраструктурний та природно-ресурсний потенціал території, створений у минули часи, а компонентна територіальна структура цих потенціалів, їхній розподіл, комплексність господарства і розселення – територіально-функціональну структуру системи, визначають шляхи подальшого розвитку, їхню ефективність.

Природно-ресурсний потенціал є одним з найголовніших, що визначає на початкових етапах системоутворення моноспрямування системи, а у подальшому її компонентну та територіальну структуру. Природне середовище впливає на розвиток і функціонування системи, починаючи від рельєфу, геологічних умов, ґрунтового покриву, кліматичних і екологічних умов і закінчуючи викопними ресурсами [10, с.314] та визначає специфіку способу господарювання, зайнятості населення, традицій, звичаїв, ціннісних орієнтацій, поведінки людей, що неодмінно відбивається на формуванні самотності територіальної системи та формування базових територіальних моносистем, зокрема промислової, аграрної та рекреаційної.

У сучасних умовах обмеженість природних ресурсів, вичерпні можливості навколишнього середовища, нераціональне природокористування виступають лімітуючими чинниками ефективності функціонування територіальних моносистем. Відповідно, проявляється екодеструктивний вплив на монорозвиток системи, що проявляється в першу чергу на природних

та трудових ресурсах, змінюючи потенціал для підвищення ефективності функціонування та управління моносистеми.

Найбільше вплив екологічного чинника проявляється при використанні природних ресурсів у господарській діяльності і як наслідок:

- зниження якості природних ресурсів в результаті забруднення навколишнього середовища;
- погіршення умов проживання населення, наслідком чого є зростання рівня захворюваності серед населення окремих регіонів, що відбивається на демографічній та соціально-економічній ситуації в регіоні.

Можна зробити висновок, що *екологічні умови та рівень екологічного стану моносистеми* передусім визначають рівень комфортності проживання населення на певній території, що впливає на рівень їх життєдіяльності.

На наш погляд, до базового блоку передумов і чинників монорозвитку територіальної системи також доцільно включити чинники, які впливають на *рівень життєдіяльності населення*, зокрема потенціал майна домашніх господарств і накопичень населення та потенціал соціальної інфраструктури.

Важливим чинником підвищення *людського потенціалу* є формування комплексу об'єктів соціальної сфери на основі досягнення державних, регіональних і місцевих стандартів забезпечення послугами освіти, охорони здоров'я, культури, фізичної культури і спорту, соціального обслуговування, комунального господарства. Крім того, необхідно сприяти розвитку сфери торгівлі, громадського харчування, побутового обслуговування, пасажирського транспорту та інших видів обслуговування населення. Відповідно, нерівномірний розподіл природних ресурсів зумовлює їх поєднання із засобами праці з метою їх видобутку та переробки, що викликає освоєння нових районів і зрушення в розміщенні продуктивних сил.

Якщо раніше в нашій країні в основному розміщення виробництва формувало розселення людей, то в нових умовах господарювання визначальну роль в територіальній організації територіальних моносистем відіграє вже сформоване розселення, особливо кваліфіковані кадри, – центри ділової активності, науки, освіти і культури. *Освітньо-науковий та професійно-кваліфікаційний рівень* розвитку населення стають вирішальними передумовами темпів і якості соціально-економічного зростання, створення нової техніки, модернізації виробництва та соціальної сфери. Тому, в окрему групу доцільно виокремити *науково-технологічні чинники*, які впливають на трансформацію технологічної, компонентної та структурної організації господарської системи; зумовлюють створення інноваційних моноутворень (технологічних парків, науково-промислових парків, технополісів та ін.); сприяють розвитку інноваційної інфраструктури (наукових організацій як академічного, так і галузевого профілю, проектно-конструкторських організацій, закладів вищої освіти, науково-дослідні і дослідно-конструкторські підрозділи промислових підприємств та інші види організацій, які виконують науково-технічні роботи), зміцнюють змінюють спосіб життя населення через зміни в структурі зайнятості, кваліфіковану інтелектуальну базу моносистеми. Відповідно, науково-освітній технологічний потенціал територіальної системи, є результатом провадження інноваційної державної та регіональної політики та представлений широким спектром організацій, які здійснюють функціональне забезпечення інноваційних процесів в межах моносистеми.

Суб'єктивні передумови та чинники складають допоміжний блок монорозвитку територіальних систем, що включає в себе управлінські, виробничо-інфраструктурні та соціально-психологічні, які визначають своєрідні ціннісно-світоглядні установки системи.

Управлінські чинники забезпечують виконання завдань державної та регіональної політики територіальної моносистеми на різних організаційно-управлінських рівнях. Вони запобігають хаотичному перебігу суспільно-процесів та спрямовують їх в певному напрямку.

До виробничо-інфраструктурних чинників слід віднести – виробничу інфраструктуру, транспорт і зв'язок, комплекс засобів масової інформації та комунікації (роль якого як четвертої влади динамічно посилюється), банківсько-кредитну систему; біржі, ярмарки; страхову справу; консалтингове і проектне забезпечення; рекламну діяльність.

Соціально-психологічні чинники протягом тривалого періоду визначають ціннісні пріоритети представників різних суспільних груп; специфічні риси господарювання, державного устрою, форми власності; здоров'я і фізичний розвиток особистості; культурний рівень соціуму, етнокультурні традиції; духовність і моральність, соціальне партнерство, соціальну гармонію і справедливість; релігійні та конфесійні уподобання; територіальну ідентичність, світоглядні

установки тощо. Вони стають вирішальним чинником у формуванні рекреаційної моносистеми, зокрема її сегментів – релігійного, паломницького, етно-культурного та інших.

Потужним фактором формування соціокультурної ситуації на певній території виступають міграції, зокрема зовнішні міграції помітно впливають на формування етнічної палітри територіальної системи, а внутрішні – на перерозподіл сільського та міського населення, що відрізняються способом життя, ціннісними орієнтирами тощо. Відповідно, міграційні процеси ведуть за собою сприйняття мігрантами нових культурних стереотипів та моделей поведінки, світосприйняття.

VI. За рівнем впливу на суспільно-географічні системи слід виділяти чинники монорозвитку макро-, мезо-, макрорівнів та чинники впливу на особистість (індивідуальні).

Потужним фактором монорозвитку суспільно-географічних систем макрорівня виступає *глобалізація*, що є продуктом інтернаціоналізації та розглядається як процес поступового перетворення різноманітного світового соціального простору в єдину глобальну систему, в якій вільно переміщуються інформаційні потоки, ідеї, послуги, стандарти поведінки й моди, видозмінюючи світоуявлення, діяльність соціальних інститутів, спільнот та індивідів, механізми їх взаємодії [8, с.3]. Цей фактор підсилюється впливом процесів технологізації та інформатизації суспільства, відповідно відбивається на рисах населення, оскільки призводить до зміни в структурі зайнятості населення, соціальному складі та, навіть, мисленні сучасної людини. Ці цінності, вкорінюючись в суспільній свідомості, трансформують традиційні культурні стереотипи, норми поведінки людей, що склалися історично.

В той же час на мезо- та мікрорівні зростає вплив ендегенних детермінантів монорозвитку (регіонального та місцевого), що проявляється у використанні природно-, демо- та соціально-економічних потенціалів територіальної системи, що призводить до формування базових територіальних систем монорозвитку (промислової, аграрної та рекреаційної). Як приклад, можна виокремити основні ендегенні (внутрішні) чинники формування та функціонування рекреаційної моно системи, де в першу чергу виділяються: матеріально-технічні – інфраструктурне й технічне забезпечення засобів розміщення, транспорту, закладів харчування, санаторно-курортного господарства, роздрібної торгівлі, сезонність, сприяння розвитку місцевим ремеслам і творчим етноколективам, активність суб'єктів туристичного бізнесу, зростання інформованості споживачів і зміна їх уподобань, підвищення значущості засобів масової інформації в рекламі і просуванні культурно-масових заходів та цільових етнофестивальних турів, забезпеченість кваліфікованими кадрами, зростання ролі координації діяльності в сфері туризму і культури [7; 9, с.8;]. До екзогенних (зовнішніх) чинників, що впливають на рекреаційну моносистему, через зміни в житті суспільства, відносять – природно-географічні, культурно-історико, етногеографічні, економіко- і соціально-географічні, демографічні, інформаційні та інтеграційні (глобалізація і принципи збереження етнокультурного розмаїття), політико-правові, екологічні [9, с.8]. Тобто, зміни у зовнішньому середовищі ведуть до зміни елементів територіальної моносистеми, а розвиток територіальної суспільної моносистеми, в свою чергу, впливає на зміну зовнішнього середовища. Екзогенні чинники виникають внаслідок процесів глобалізації, європейської інтеграції, стану економіки, міграції населення, системних трансформацій, політичної ситуації, національної соціально-економічної та регіональної політики, конкурентоспроможності сусідніх регіонів, надзвичайних геоприродних ситуацій тощо. Екзогенні чинники в певній мірі сприяють розвитку та інноваційній трансформації ендегенних ресурсів територіальної моносистеми. При цьому всі зміни, що відбуваються (в територіальній моносистемі або зовнішньому середовищі), сприяють появі нових (емерджентних), не властивих окремим елементам системи чи макросередовища, властивостей.

Загальні висновки. В статті наведено класифікацію чинників, передумов та умов монорозвитку територіальних суспільних систем, що найзмістовніше відображають ступінь впливу на становлення і функціонування моно розвитку та виступає методичним інструментом для виявлення тенденцій та визначення основних напрямків її вдосконалення, стимулювання та регулювання (стартових або вихідних позицій, можливостей в перспективному періоді). Визначено, що більшість чинників виступають в якості передумов монорозвитку територіальних систем різного ієрархічного рівня, проте їх вплив відносно слабший, зокрема загальні умови їх розвитку: клімат, рельєф, геологічні умови та інші. Як бачимо, на формування територіальних моносистем може впливати або один об'єктивний чинник або ціла група як об'єктивних, так і суб'єктивних чинників. При цьому, в залежності від видів локальних моноутворень одні й ті ж самі чинники та передумови, можуть виступати в одному випадку як об'єктивні, а в іншому – як суб'єктивні.

Об'єктивні чинники монорозвитку територіальної системи виступають системоутворюючими чинниками та безпосередньо впливають на рівень життєздатності та життєзабезпечення моносистеми та її підсистем, визначають відмінності передумов монорозвитку територіальної системи, що проявляється в територіально-компонентному та територіально-функціональному аспектах монорозвитку її базових систем, базуючись на соціально-економічному, природно-ресурсному та демографічному потенціалах територіальної системи. При цьому, визначальними на сучасному етапі стали інтелектуальний ресурс (єдиний поновлюваний) та раціональний соціальний устрій суспільства, які зумовлюють розвиток освітньо-наукового потенціалу, потенціалу інноваційного виробництва, а також удосконалюють працересурсний потенціал – підвищують якість трудових ресурсів (професійна кваліфікація, рівень здоров'я), їх прогресивну зайнятість, що призводить до конструктивної трансформації територіальної моносистеми.

Підсумовуючи вищевикладене, можна зазначити, що розроблена класифікація чинників, передумов та умов монорозвитку територіальних суспільних систем з виділенням базового та допоміжного блоку, системоутворюючих та системоформуючих передумов і чинників є методологічною базою для дослідження особливостей формування, функціонування та трансформації просторових структур в сучасному геопросторі.

Список використаних джерел:

1. Джаман М. А. Экономическое пространство как территориальная организация общества (теоретико-методологический аспект) / М. А. Джаман // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. 2017. – Випуск 1 (49). Т. 2. – С. 19-26
2. Лаппо Г. М. География городов / Г. М. Лаппо – М. : Мысль, 1971.
3. Лаппо Г. М. Города на пути в будущее / Г. М. Лаппо – М. : Мысль, 1987. – 236 с.
4. Леш А. Географическое размещение хозяйства: Пер. с англ. / А. Леш – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1959. – 456 с.
5. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О. О. Любіцева. – К.: «Альтерпрес», 2002. – 436 с.
6. Маруник Є. О. Соціально-економічний простір (методологія геопросторових досліджень та практика планування) : автореф. дис. ... д-ра геогр. наук : 11.00.02 / Маруник Євгенія Олександрівна ; НАН України, Ін-т географії. – Київ, 2016. - 42 с.
7. Мезенцев К. Оцінка впливу чинників розвитку туристично-рекреаційної діяльності в Харківській області / К. Мезенцев, І. Скриль. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.academia.edu/2548349>
8. Суховерха Ю. В. Адаптація як інструмент впливу на підприємства: теоретичний аспект / Ю. В. Суховерха. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/298.pdf>
9. Топорницька М. Я. Територіальна організація етнофестивального туризму Львівської області : автореферат дис. ... канд. геогр. наук / М. Я. Топорницька – Чернівці, 2015. – 24 с.
10. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підручник / О. І. Шаблій – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
11. Chandler T. Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census. Lewiston / T. Chandler // NY: Edwin Mellen Press, 1987.
12. Merton R. K. Social theory and social structure / R. K. Merton. – Glencoe, 1957. – P. 33-34.
13. Mitscherlich A. Die Unwirtlichkeit unserer Städte. Frankfurt am Main / A. Mitscherlich // GS VII, 1965. – S. 515-624.

References:

1. Dzhaman M. A. E'konomicheskoe prostranstvo kak territorial'naya organizacziya obshhestva (teoretiko-metodologicheskij aspekt) / M. A. Dzhaman // Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya Ekonomika. – Vypusk 1 (49). T. 2. – S. 19-26
2. Lappo G. M. Geografiya gorodov / G. M. Lappo – M. : My'sl', 1971.
3. Lappo G. M. Goroda na puti v budushhee / G. M. Lappo – M. : My'sl', 1987. – 236 s.
4. Lesh A. Geograficheskoe razmeshhenie khozyajstva: Per. s angl. / A. Lesh – M. : Izd-vo inostr. lit-ry', 1959. – 456 s.
5. Liubitseva O. O. Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty) / O. O. Liubitseva. – K.: «Alterpres», 2002. – 436 s.
6. Maruniak Ye. O. Sotsialno-ekonomichnyi prostir (metodolohiia heoprostorovykh doslidzhen ta praktyka planuvannia) : avtoref. dys. ... d-ra heohr. nauk : 11.00.02 / Maruniak Yevheniia Oleksandrivna ; NAN Ukrainy, In-t heohrafii. - Kyiv, 2016. - 42 s.
7. Mezentssev K. Otsinka vplyvu chynnykiv rozvytku turystychno-rekreatsiinoi diialnosti v Kharkivskii oblasti / K. Mezentssev, I. Skryl. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.academia.edu/2548349>
8. Sukhoverkha Yu. V. Adaptatsiia yak instrument vplyvu na pidpriemstva: teoretichniy aspekt / Yu. V. Sukhoverkha. [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.2/298.pdf>
9. Topornitska M. Ya. Terytorialna orhanizatsiia etnofestyvalnoho turyzmu Lvivskoi oblasti : avtoreferat dys. ... kand. heohr. nauk / M. Ya. Topornitska – Chernivtsi, 2015. – 24 s.
10. Shablii O. I. Osnovy zahalnoi suspilnoi heohrafii : pidruchnyk / O. I. Shablii – Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 2003. – 444 s.
11. Chandler T. Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census. Lewiston / T. Chandler // NY: Edwin Mellen Press, 1987.
12. Merton R. K. Social theory and social structure / R. K. Merton. – Glencoe, 1957. – P. 33-34.
13. Mitscherlich A. Die Unwirtlichkeit unserer Städte. Frankfurt am Main / A. Mitscherlich // GS VII, 1965. – S. 515-624.

СЛІДИ ПЛЕМЕН ГІРСЬКИЙ ШІРВАН В МІКРОТОПОНИМАХ

Метою дослідження є вивчення території Гірського Шірвана, обраний як об'єкт дослідження, дата, умови, джерела, підтвердження до зміни та ін. Мікротопонімів в природних і економічних районах в результаті трудової і продуктивної діяльності людей.

Методи дослідження. Деякі мікротопоніми на території Гірського Шірвана Азербайджанської Республіки досліджені географічними, історичними методами і методом лінгвістичного аналізу.

Результати. У статті виявлені назви племені беруть участь в створенні ряд мікротопонімів. Наприклад, Борбор тепесі, Халаджі геребі, Даллек дулі, Кола зірвесі, Караогланли яли та ін. На території Гірського Шірвана Азербайджанської Республіки існують досить топонімів і мікротопонімів несучі назви різних племен. Це пов'язано з освоєнням цих територій деякими племенами. Ще зумовило цього природно-географічні умови і вертикальне районування (літні та зимові пасовища та ін.) території. У статті вивчені сліди деяких племен в участі освіти деяких мікротопонімів і ареали поширення, умови і причини їх утворення, наприклад, Аксаклі дулі, Аксаклі Йолу, Аксаклі Суват, Аксаклі Гуню, Туран гилинджи, Туран тепесі, Юрт Хидирлі, Юрт Халаджі, Юрт боятиса, Караман дагі і ін. Кожен мікротопонім має велике значення відмічені в дослідженні. Дослідження показує, що зустрічається такі мікротопоніми, які відображають назву племені. Серед них такі як Даллек дулі, Араб геребі, Халаджі геребі, Халаджі юрту, Караман дагі і ін. Знаємо, що деякі арабські племена в час арабської окупації оселилися в Шірвані. З них Араббалоглан, Арабгардашбейлі, Арабакадім, Арабшамли, Хіла та ін. Населення Арабгардашбейлі переселилися з Гірського Шірвана.

Наукова новизна. На основі мікротопонімів не входять не в якісь письмову літератури і збережені в кам'яній пам'яті народів території виявлено умови утворення минулих назв географічна позиція територій, напрямком господарства і назви племені.

Ключові слова: Аксаклі дулі, Аксаклі Йолу, Аксаклі Суват, Аксаклі Гюней, Туран гилинджи, Туран тепесі, Юрт Хидирлі, Юрт Халаджі, Юрт боятиса, Гора Караман.

СЛЕДЫ ПЛЕМЕН ГОРНОГО ШИРВАНА В МИКРОТОПОНИМАХ

Целью исследования является изучение территории Горного Ширвана, выбранный как объект исследования, дата, условия, источники, подтверждения к изменению и др. микропонимов в естественных и экономических районах в результате трудовой и производительной деятельности людей.

Методы исследования. Некоторые микропонимы на территории Горного Ширвана Азербайджанской Республики исследованы географическими, историческими методами и методом лингвистического анализа.

Результаты. В статье выявлены названия племен участвующие в создании ряд микропонимов. Например, Борбор тепеси, Халадж гереби, Даллек шиши, Коланы зирвеси, Караогланлы ялы и др. На территории Горного Ширвана Азербайджанской Республики существуют достаточно топонимов и микропонимов несущие названия разных племен. Это связано с освоением этих территорий некоторыми племенами. Еще обусловило этому природно-географические условия и вертикальное районирование (летние и зимние пастбища и др.) территории. В статье изучены следы некоторых племен в участии образования некоторых микропонимов и ареалы распространения, условия и причины их образования и друг. например, Аксакли шиши, Аксакли йолу, Аксакли сувати, Аксакли гунейи, Туран гылинджи, Туран тепеси, Юрт Хыдырлы, Юрт Халадж, Юрт Боят, Караман дагы и др. Каждый микропоним имеет большое значение отмеченные в исследовании. Исследования показывает, что встречается такие микропонимы, которые отражают название племен. Среди них такие как Даллек шиши, Араб гереби, Халадж гереби, Халадж юрту, Караман дагы и др. Знаем, что некоторые арабские племена во время арабской оккупации поселились в Ширване. Из них Араббалоглан, Арабгардашбейли, Арабакадим, Арабшамлы, Хила и др. Население Арабгардашбейли переселились из Горного Ширвана.

Научная новизна. На основе микропонимов не входящие не в какой письменную литературы и сохранившиеся в каменной памяти народов территории выявлены условия образования прошлых названий географическая позиция территорий, направление хозяйства и названия племен.

Ключевые слова: Аксакли шиши, Аксакли йолу, Аксакли суваты, Аксакли гюнейи, Туран гылинджи, Туран тепеси, Юрт Хыдырлы, Юрт Халадж, Юрт Боят, Гора Караман.

TRACES OF THE MOUNTAIN SHIRVAN TRIBES IN THE MICROTOPONIES

The aim of the study is to study the territory of Mountainous Shirvan, selected as an object of study, date, conditions, sources, susceptibility to change, and other microtoponyms in natural and economic regions as a result of labor and productive activities of people.

Research method. Some microtoponyms on the territory of Mountainous Shirvan of the Republic of Azerbaijan have been studied by geographical, historical methods and the method of linguistic analysis.

Results. The article reveals the names of the tribe involved in the creation of a number of microtoponyms. For example, Borbor tepesi, Khalaj gerebi, Dallek shishi, Kolany zirvesi, Karaoglanli yaly, etc. On the territory of Mountainous Shirvan of the

Azerbaijan Republic there are enough toponyms and microtoponyms bearing the names of different tribes. This is due to the development of these territories by some tribes. It was also conditioned by the natural and geographical conditions and vertical zoning (summer and winter pastures, etc.) of the territory. The article studies the traces of some tribes in the participation of the formation of some microtoponyms and distribution areas, conditions and reasons for their formation and others. for example, Aksakli shishi, Aksakli yolu, Aksakli suvati, Aksakli guneyi, Turan gylyndzhy, Turan tepesi, Yurt Hydyrly, Yurt Khalaj, Yurt Boyat, Karaman dagy, etc. Each microtoponym is of great importance noted in the study. Research shows that there are such microtoponyms that reflect the name of the tribe. Among them there are such as Dallek Shishi, Arab Gerebi, Khalaj Gerebi, Khalaj Yurt, Karaman Dagy, etc. We know that some Arab tribes settled in Shirvan during the Arab occupation. Of these, Arabbaloglan, Arabgardashbeyli, Arabkadim, Arabshamly, Hila and others. The population of Arabgardashbeyli moved from Mountainous Shirvan.

Scientific novelty. On the basis of microtoponyms not included in any written literature and preserved in the stone memory of the peoples of the territory, the conditions for the formation of past names are revealed, the geographical position of the territories, the direction of the economy and the name of the tribe.

Key words: Aksakli shishi, Aksakli yolu, Aksakli suvati, Aksakli guneyi, Turan gylyndzhy, Turan tepesi, Yurt Hydyrly, Yurt Khalaj, Yurt Boyat, Mount Karaman.

Введение. Как известно, топонимы являются самым надежным источником в истории. Потому, что в то время как безжалостные политические и социальные события того времени уничтожают большинство письменных источников, топонимы являются относительно долгоживущими. Однако, в отличие от макротопонимов, микротопонимы, которые не записываются в письменной форме, часто забываются. Тем не менее, важно помнить, что история, язык, культура народа, а также образ жизни их продолжают существовать в микротопонимах. В связи с этим важно взглянуть на микротопонимы, созданные именами некоторых племен, народов и поколений, зарегистрированных на Горном-Ширване. Например, были зарегистрированы топонимы Аксакли шиши, Аксакли йолу, Аксакли суваты, Аксакли гюнейи, село Даг Колани (Гобустанский район) и др.

Актуальность темы. Исследования микротопонимов имеет особое теоретическое и практическое значение. Микротопонимы формировались в результате деятельности людей в разных общественно- политических строениях, а не внезапно. Но некоторые микротопонимы подвергались изменениям до нашего времени. С этой точки зрения, микротопонимы широко информируют нас об историческом прошлом, о языке, этнических особенностях, обычаях, хозяйственных занятиях народов. Топонимические исследования являются источниками отражающие исторические корни народов, уточнение древних мест проживания и доведение ее до будущих поколений, определение исторически- географических ареалов и исторически- этнических источников азербайджанцев. Топонимы являются интересным объектом исследования в защите естественно- исторического, художественного наследия, в изучении исторического прошлого азербайджанского народа, являясь ценным и богатым источником и имеет большое значение и для других областей науки.

Изученность темы. Наряду со статьями и работами по топонимии были проведены научные исследования по общей топонимии. Например, М.А. Аббасова изучала топонимы Апшеронского края. Впервые Н.С. Бандалиев написал работу «Топонимическое исследование ландшафтов». Н.Г.Мамедов В своих работах «Топонимы Азербайджана», «Оронимы Азербайджанской Республики», Е. Б. Нуриев написал свою работу «Топонимика Шеки-Загатайской зоны Азербайджанской ССР». Вышеуказанные статьи, работы и исследования были связаны с общей топонимией. Однако микротопонимы территории Азербайджана, включая Горный Ширван, не были объектом исследования. Учитывая это, в качестве объекта исследования были выбраны некоторые микротопонимы Горного Ширвана.

Объект исследования: Некоторые микротопонимы на территории Горного Ширвана Азербайджанской Республики. Упомянутые микротопонимы расположены в селе Даг Колани Гобустанского района. Микротопоним под названием Туран гылынджы, Туран тепеси находится в Лянгебизском хребте в водораздельной части гора Аллахакбар, обращенная к Ширванский равнине. Исторически, часть элата Колани, имея широкий ареал распространения в центральной Азии- в Туранской низменности, Южном Азербайджане, Афганистане, Нахичеване, Ведибасаре, Карабахе, из давних времен живут в Ширване. Об этом свидетельствует тот факт, что самый высокий пик (2205 м) в горной системе Дубар на Большом Кавказе до недавнего времени назывался Колани [20].

Население Колани проживающие в Ширване включая Аксакли, Шадили, Караогланлы, Горан, Осалли, Пираванд, Борраванд, Туран и др. племена и кланы объединились под названием элата Колани и занимались животноводством. Из них шадилины и осаллины утратили свое существование, присоединившись с другими племенами. А остальные жили в разных местах. Из

них представляют интерес названия Аксакли, Горан, Караогланлы и Турани. Часть элата Колани, которые занимались кочевым хозяйством, начали заниматься земледелием в начале 20-го века, поселившись в районах, которые они использовали в качестве зимних пастбищ на берегах реки Куры [16, с. 20]. Следует отметить, что (441 семья и 2191 чел) Джавадского уезда Бакинской губернии [18]. В настоящее время микрооронимы Туран гылынджы, Туран тепеси зарегистрированные на земельных участках, принадлежащих Коланинскому элату и расположенные в горах Аллахакабар в Лянгабизском хребте указывают на следы коланинцев проживающих в современном Гаджигабулском районе. [15]. С этой точки зрения, более важно выяснить, имеется ли связь микрооронимы с этнонимом Турани. Например, на территории Российской Федерации есть город Туран в Республике Тыва [4, с. 188], Туранская низменность в Центральной Азии, территория от Амударьи до Центральной Азии и т.д. Слово Туран на Иранских языках означает тюрки или тюркская страна [2, с. 319]. В Авесте место проживания туров назывался Туран. В исторических исследованиях выяснено, что слово «тук» состоит из слов «тур» и окончаний «к», который отражает множественное состояние. В действительности, Туран в Авесте равносильно слову «тук», которое состоит из слов «тур» и окончаний «ан» [10, с. 72-73]. В священном Коране имеется Сура Тур. В этой Суре говорится о горе Тур, на которой стоит пророк Муса. Имеется люди, которые объясняют слово «тур» как «стоять». Тюрки называли турков, поселяющихся в более продуктивных землях и превращающихся от кочевников к оседлым «Туркам», то есть «стоящим» (дуранлар). В современном среднеазиатском диалекте по древнетюркскому языку «турмаг» означает «дурмаг» (стоять) и также в словаре М. Кашкари слово «тур» означает в переводе (стоять), подниматься, повышаться и т.д. [14 с. 161-163]. Гумилев Л. Н. отмечает слово тюрк как «крепкий», «сильный». По словам Кононова, это слово позже отражает значение племенного единства. [17 с. 31]. Б. А. Будагов показывает, что в тюркских языках слово «Туран» означает «солончаковые луга» (шоракат или шоракатли чепен) [8. с. 141]. В результате анализа вышеупомянутых исследований мы считаем, что этноним «турани» является формой произношения слова Туран, т.е. звук «а» меняется на звук «е» и означает «туранлы», или «из Турана». Все это позволяет нам сказать, что племена Коланы исторически жили в селе Колатханство-Гырыхлы в провинции Хорасан, где проживают среднеазиатские афшары, а также на территории Ведибасар и Карабах [21 с. 43].

Таким образом, микрооронимические топонимы «Туран гылынджы», «Туран тепеси», зарегистрированные на территории села Даг Колани, свидетельствуют о наличии следов племени Турани, относящиеся Коланинскому элату. Этим же продолжают оживить Туран, считавшейся родиной Тюркских народов. На этой территории существуют также макро и микрооронимы «Яглы тепе», «карпызлы» (Арбузлу), Гылыджан, Байдар, Татарлы, Борбор, Хыдырлы, Кархунлу, Халадж, Караман, Тулундж и др.

Вышеупомянутые микрооронимы и микрооронимы указывают на распространение тюрк язычных племен. В связи с политико-общественными и экономическими факторами племени Хыдырлы, Халаджцы, Караман и др. оставляя следов в вышеуказанных макро и микрооронимы на территории Горного Ширвана таких как хыдырлийцы (юрт, кладбище), караманцы (юрт, кладбище, гора), халаджцы (склон, холм) и населялись на территории Нефтечалы и Сальяны. Яглийцы, яванийцы, борборы, тарбузлийцы, байданийцы и др. смешиваясь с другими племенами исчезли и в данный момент на этих территориях уже не существуют. Исследования показывают, что на территории, количество микрооронимов носящих названий племен проживающих здесь, было когда-то слишком много. Например, Даллек шиши, Арабский гараб, Халаджский гараб, Халаджский юрт, гора Караман и др. Как известно, во время арабской оккупации многие арабы поселились в зоне горных степей Ширвана. Среди них можно отметить Араббалоглан, Арабгардашбейли, Арабкадим, Арабшамлы, Хила и др. Позже население Араббалоглан, Хила и Арабгардашбейли переехали из исследуемого Горного Ширвана к побережьям реки Кура, где они поселились. В настоящее время топоним Даллек шиши, сохранившие их следов, увековечивает названию племени Даллекли, находящиеся в составе племени Араббалоглан. Кроме того, можно показать Хилмилли в селе Гушчу, участок Даллек в селе Гейлар (Шемахинский район), Хилекеш в селе Даг Колани (Гобустанский район) и др. В то же время вокруг исторических поселений вдоль реки Пирсагат и хребта Лянгабизском находятся могилы арабских мучеников (шехидов). Местные жители называют эти могилы могилами шехидов, камни шехидов и т.д. В западной части на плато арбузное отмечаются микрооронимы как Хыдырлы тепеси, кладбище Хыдырлы, источник Хыдырлы и др. Исследования показывают, что в этой территории проживали с исторических времен племени Хыдырлы. Топоним Хыдырлы имеет обширный ареал распространения. В

настоящее время села под названием Хыдырли существуют в Губадлинском, Агдамском, Сальянском районах [5, с. 302] Имеется грязевой вулкан под названием Хыдырли. Источники показывают, что осеннего переселения Хыдырли является Арбузное плато [3, с. 71]. Топоним пастбища Тахта Хыдыр (Шемахинский район) и др. можно отнести к этому списку. В целом, о топониме Хыдырли на территории Азербайджанской Республики, в Западном Азербайджане (нынешняя Армения) упоминается как об особых Туркменских племенах под названием "Хидир эли в туркмене", Чандар, Саядлы, Боят, Агар и др. [9, с. 28] Авдеев М. показывает, что к 1932 году хыдырлинцы использовали арбузное плато [3, с. 71]. Оставшие свои следы в Горном Ширване Караманы, халаджцы, в настоящее время живут в Сальяне. Хыдырлийцы также, как они, имея свои следы (кладбища, холма, источники и. др.) поселились в кышлаках этого же района.

Таким образом, Хыдырлы тепеси, отражающие переселение хыдырлийцев в топонимах кладбище Хыдырли, источник Хыдырли, яйлаг Тахта Хыдыр (Шемахинский район) и др. топонимах сообщают об исторических хыдырлийцев на территории Сальянского района. На правом берегу реки Пирсагат, в восточной части плато Колани Лянгабизского хребта Горного Ширвана зарегистрированы несколько микротопонимов таких как «Аксакли душен», «Дорога Аксакли», «Аксакли суваты», «Аксакли шиши», «Аксакли гюнейи» и др. Согласно некоторым источникам, поселившись в Ширван с XVI-XVII веков элата Колани, Араббалоглан и переселились из этих территорий к побережьям реки Куры. Названия племени Аксакли входящий в состав элата Колани Ширвана упоминается в микротопонимах и имеет обширный ареал распространения. Исследования исторического и современного ареала этих племен имеет большое значение. Еще в XVI веке в микротопонимах Иреванского провинция и в XIX веке Иреванского ханства [7, с. 133], в Талышской горной системе [7, с. 116-117], а также в названии Пирсагат упоминается о слове «саки». В западном Азербайджане (нынешняя Армения) наряду с некоторыми племенами упоминаются названия Аксакли и Саатлы. В истории известно, что ассурийцы турок-искитов называли "ашкеназ"ом. [14, с. 61]. Возможно признание слова Ашкеназ как Геркиназ. Целью указания этого факта является то, что в Карабахе население село которые, отделились от коланинцев (село Геркиназ Гедабекского района) состоят из саксов. Здесь «аксак» на турецких языках означает «ак»-цвет, а «сак» трезвый или «питьевая вода» [7, с. 117-140].

Итак, исследования исторического ареала саксов оставили следы на территории и отображены в микротопонимах Ширвана и имеет значение в изучении племени которые принадлежат аксаклинцы.

Итак, микротопонимы по названию Аксакли, на коланинской нагорье не означает «чолаг», а «аксак» в названии Аксакли, которые исторически состоялись в составе элата Колани, могут говорить об одинаковом происхождении с тюркоязычными саксами. Микротопонимы по названию Боят дереси, Боят Агбулагы, Боят ятагы в Гобустане которые находятся на древней дороге Чапар которая простирается на юг от города Шемахи, предупреждая об ареалах боятов в Горном Ширване [1, с. 71-72]. Отмечены топонимы по названию Боят гала на территории Азербайджана, ойконимов в Дагестане, зимнее пастбища в Узбекистане, и многие названия, связанные с боятом в Турции [13, с. 44]. На территории Туркменистана Хыдыр эли, Саядлы, Каркын, Боятских племен отмечаются как особые туркменские племена [9, с. 28]. Здесь существуют такие топонимы как Боят Будаглы, Кадам Боят и Киштиван Боят. Одно село которые проживают бояты называется Халдар Боят, [9, с. 57-58]. Только в XIX веке за Кавказом отмечены много ойконимов Боят, что существовали по разным названиям (ойконимов Боят) в уездах Сурмали, Геокчай, Джавад, Шуша, Губа и на участке Курдамир Шемахинского уезда [18]. А также по названию Боят, отмечены зимние пастбища, родник в краю гора Пембек [7, с. 145]. В том числе Боят Агбулагы в Шемахинском уезда (25 семей, 109 человек) [18]. В XVI веке известны на территории Турции 33 ойконимов по разным вариантам [10, с. 44], и ныне 42 ойконимов [19, с. 404-405]. В одном источнике упоминается об основном Гюн хане-одном из сыновей Огуз-хана, Гайы, Алка ойли, Гара ойли [17, с. 38-53]. По вероятности бояты распространенные от востока к западу связаны с именем Боята, сына Гюн хана. В другом источнике, в IX-X веках Боятская родня наряду с родными Гайы в степях Северного Казахстана руководили над огузо-салджугскими родными. В XVIII веке у боятов жившие в Туркестане и приезд их в ближний восток, после оккупации Теймурленгем полуострова Анадола, упоминается переселение боятов в Диярбакир и оттуда в окрестности Багдад [6, с. 281]. В Иране период борьбы за Сефевидских властей бояты содержимые 40 тысяч палаток, являлись одним из племен кызылбашов, а другая часть в период Шах Исмаила Хатаи переселены в Дербент и Шабрань. Еще отметим, что по А. Гусейнзаде бояты двигаясь из

Средней Азии по северные и южной стороны Каспия и находившиеся в оккупации Арабов, упоминается о распространении их в Ближнем востоке в XI веке по А. А. Бакыханову прибыли в Азербайджан [13, стр. 48]. В том числе упоминание названия Боят в русских хрониках-это бояты которые интересуют нас [13, с. 46]. Также город Бают отмеченный в северо-восточной области Китая предупреждает о следах боятов [11, с. 58] По И. Шопену бояты приезжавшие в Азербайджан принадлежат к родне Гаджибейли. Такое широкое распространение боятов живет в восточных мугамах. («Бояты курд», «Бояты Каджар», «Бояты шикаста», «Бояты Шираз» и т. д.). Всемирно известный Азербайджанский поэт Физули тоже из Боятских родня. Имена Боятов жившие в названии села Боят Агбулагы и исторически существовавшие в Горном Ширване, затем пропала названное как Боят и было ликвидировано в 1970-х годах. Ныне один из нижних тупиков города Шемахи называется тупик Боят [1, с. 72]. Итак, место юрта Боят юрт, связанный с ним как Боятское ущелья, родник Боят предупреждают о следах племени Боят и упоминается на территории тюркских народов в разное историческое время как «счастливый», «доброжелатель», хозяин «богатый, изобилия дар» и как бог [13, с. 50]. А на современном азербайджанском языке должно быть понятно, как «старый», «остаток».

Выводы. Итак, исследуя микротопонимов территории и определение ареалов племен участвующие в этногенезе азербайджанского народа, условия жизни, выяснения отраслей занятия имеет особое значение. С этой точки зрения в сравнении с одноименными параллелями этих племен на территориях распространения тюркских народов, выяснены названия племени участвующих в создании микротопонимов. Например, Туран гылынджы, Туран тепеси, Аксакли гюнейи, Аксакли тепеси, Борбор тепеси, Халадж гараби, Деллек тепеси, Коланы зирвеси, Гараоглан ялы-село Даг Коланы (Гобустанский район) и т. д. А это имеет значение в изучении исторического единства турецких народов.

Список использованных источников

1. Аббасова М.А. Бандалиев Н.С. Мамедов Х. Топонимика юго-восточной части Большого Кавказа – Баку: Элм, 1993. – 196 с.
2. Абулгасим Ф. Шахнаме – Баку: Писатель, 1987. – 236 с.
3. Авдеев М. Юго-Восточ Ширван и Сальянская степь-Баку: 1930. -232 с.
4. Административное территориальное деление СССР – Москва: 1958. 631 с.
5. Административно-территориальное деление Азербайджанской Респуб-Баку: Азернешр, 2013.-487 с.
6. Бартольд В. В. Сочинения, ТОМ V-Москва: 1968.-580 с.
7. Будагов В. Э. Гейбуллаев Г. А. Толковый словарь азербайджанских топонимов в Армении-Баку: Огуз эли, 1998. -452 с.
8. Будагов В. Э. Место памяти турецких народов-Баку: 1995.-270 с.
9. Винников Я. Р. Родоплеменной и этнической состав населения Чарджоуской области Туркменской ССР и его расселение Труды Института истории и археологии и этнографии. АН Туркменской ССР-1962,-Т.VI. Серия этнография -с. 1-110.
10. Гейбуллаев Г. А. Карабах (по этнической и политической истории)-Баку: Наука, 1990.-248 с.
11. Географическое атлас для учителей средней школы. Глав. упр. Геод. и картогр. МВД СССР-Москва: 1956.-191 с.
12. Гумилев Л. Н. Старый Турки -Баку: Молодежь, 1993. -544 с.
13. Гусейнзаде А. Происхождение географического названия Боят. Научные труды АГУ им. Кирова, История и философия -1976,-№5,- с. 44-53.
14. Ейвазова Р. Тюркские топонимы в Афганистане -Баку: 1955. -244 с.
15. Карта типов естественных кормовых угодий зимних пастбищ. Государственных фонда присельских выгонал Шемахинского района Азерб.ССР. М: 1:50000-Баку-1982
16. Кавказский календарь на 1917 год-Тифлис: Гл. упр. Кавказ. Наместника, -1916-1578 с.
17. Кононов, А. Н. Родословная туркмен -Л: Изд-во АН СССР, 1958.-193 с.
18. Свод статистических данных и населения закавказского края. Извлеченных из посемейных спис, 1886 г.-Тифлис: Тип. И. Мартirosиянца, 1893.-52 с.
19. Фаррух С. Огузы (даты, сост-дастаны бой)-Баку: 1992. -456 с.
20. Физическая карта Азербайджанской ССР. Масштаб 1: 600000 Заведующий отделом геодезии и картографии религии СССР-Москва: 1958.
21. Хан-Агов. Экономический быт государственных крестьян Джаванширского уезда Елизаветпольской губер-Тифлис, 1887. 338 с.

References:

- 1.Abbasova M.A. Bandaliev N.S. Mamedov X. Toponimika yugo-vostochnoy chasti Bolshogo Kafkaza-Baku: Elm, 1993.-196 s.
2. Abulhasym F. Shakhname. Baku: 1987. h. 236 s.
- 3.Avdееv M. Yuqo-vostochnoy Shirvan i Salyanskaya step -Baku: 1930.-232 s.
4. Admynstratyvno terrytoryalnoe deleniye Soiuz. Respub. SSSR M.1958.h.
5. Admynstratyvnoe deleniye Azerbaidzhana. Baku. 2013.114 s.
- 6.Bartold V.V. Soçineniya, TOM V-Moskva6 1968.-580 s.
7. Budahov B.Э. Heibullaev H.A. Tolkoviyi slovar azerbaidzhanskykh toponymov v Armeniya: Baku, 1998.h.452 s.
8. Budahov B.Э. Mesto pamiaty turetskykh narodov.Baku. 1995.h. 270 s.
9. Vynnykov Ya.R. Rodoplemennoi y etyncheskoi sostav naseleniya Chardzhouskoi oblasti Turkmenskoi SSR y eho rasselenie.Trudy Yn-ta ystoriyy y arheolohyy y etnohrafyy. AN Turkmenskoi SSR. Ashkhabad,1962. h.T.VI. Seryia etnohrafyia. s.1-110.
10. Heibullaev H. Karabakh. (po etniçeskoj i politiçeskoj istorii)-Baku: Nauka, 1990.h.248 s.
- 11.Qeoqrafiçeskie atlas dlya uçiteley sredney şkoli. Qlav.upr.Qeod.i kartograf. MVD SSSR-Moskva6 1956.-191 s.
12. Humylev L.N. Starii Turky. Baku, 1993.h.544 s.
- 13.Quseynzade A. Proisxojenie qeoqrafiçeskoqo nazvaniya Boyat (Bayat) Nauçnie trudi AQU im. Kirova, İstoriya ifilosofiya-1976,-№5, -s. 44-53.
14. Eivazova R. Tiurkskye toponymy v Afhanystane. Baku, 1995.h. 224.s.

15. Karta tipov estestvennix kormovix uqodniy zimnix postbiş. Qosudarstvennix fonda priselskix vıqonal Şemaxinskoqo rayona Azerb. SSR.M: 1:50000-Baku-1982
16. Kavkazskoi Kalendar Tyflys 1917.h.1075.s.
17. Kononov A.N. Rodoslavnaya turkmen-Leningrad: İzd-vo AN SSSR, 1958.-193 s.
18. Svod statysticheskykh dannıkh y naselenye zakavkazskoho kraia yzvlechennykh yz posemeinykh spyskov, 1886. Tyflys. 1893.h.
19. Farrukh Sumar. Ohuzy (daty, sostavyv- dastany boi). Baku, 1992.h.456 s.
20. Admynystratyvnaia karta Azerbaidzhanskoi SSR. Baku, 1958.h.
21. Xan-Aqov. Ekonomiçeskiy bit qosudarstvennix krestyan Djavanşirskoqo uezda Elizavetpolskoy qubern-Tiflis, 1887.-338 s.

Надійшла до редколегії /Received Editorial Board 20.07.2020

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

УДК 504.453

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2020.56.52-57>

Смілий Павло Миколайович

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна,
e-mail: edissey@meta.ua

ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД РІЧКИ ГУЙВА

Мета – виконати екологічну оцінку поверхневих вод річки Гуйва в межах Житомирської області.*Методика.* Екологічну оцінку якості поверхневих вод річки Гуйва проведено із застосуванням системи класифікації нормативів оцінки якості поверхневих вод України. На основі єдиних екологічних критеріїв методика дозволяє порівняти якість води на окремих ділянках водних об'єктів, у водних об'єктах різних регіонів. Розрахунок екологічної оцінки якості води проведено в межах трьох блоків: блоку соляового складу (I_1), блоку трофо-сапробіологічних (еколого-санітарних) показників (I_2) та блоку показників вмісту специфічних речовин токсичної дії (I_3). Результати подаються у вигляді об'єднаної екологічної оцінки, яка ґрунтується на заключних висновках по трьох блоках та полягає в обчисленні інтегрального екологічного індексу (I_E).*Результати.* Комплексні дослідження, щодо зміни якості води річки Гуйва проводилися у межах Житомирської області впродовж 2016-2017 років. Якість води річки за підсумковими значеннями інтегральних показників якості води трьох блоків варіюються в межах II і III класів якості. Підсумкові екологічні індекси (I_E) для середніх і найгірших значень індексів становлять 2,9 і 3,1 відповідно. Загалом якість води за основним руслом річки Гуйва в межах Житомирської області відповідає II класу, 3 категорії, 3(2) субкатегорії за середніми показниками якості (за станом «добрі» з ухилом до «дуже добрих», за ступенем чистоти «достатньо чисті» з ухилом до «чистих») та 3 субкатегорії за найгіршими показниками (за станом «добрі», за ступенем чистоти «достатньо чисті»). Підсумкові величини інтегральних показників якості поверхневих вод річки Гуйва свідчать про їх забруднення за трофо-сапробіологічними компонентами.*Наукова новизна.* Вперше на основі аналітичних досліджень та фондових матеріалів проведена екологічна оцінка поверхневих вод річки Гуйва в межах Житомирської області за трьома блоками показників: соляового складу, трофо-сапробіологічних показників та специфічних речовин токсичної дії. Визначено інтегральний екологічний індекс. Встановлені тенденції накопичення забруднюючих речовин у поверхневих водах річки Гуйва.*Практична значимість.* Виконані дослідження дозволили проаналізувати та оцінити екологічний стан поверхневих вод річки Гуйва в межах Житомирської області, що дозволить встановити екологічні нормативи якості води та на їх основі визначити основні напрямки щодо поліпшення стану водних ресурсів і обґрунтувати систему рекомендацій спрямованих на покращення екологічного стану досліджуваного басейну в межах області.*Ключові слова:* поверхневі води, річка, басейн річки, екологічна оцінка, якість води.

УДК 504.453

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2020.56.52-57>

Смилый Павел Николаевич

Восточноєвропейский национальный университет имени Леси Украинки, г. Луцк, Украина,
e-mail: edissey@meta.ua

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ПОВЕРХНОСТНЫХ ВОД РЕКИ ГУЙВА

Цель – выполнить экологическую оценку поверхностных вод реки Гуйва в пределах Житомирской области.*Методика.* Экологическую оценку качества поверхностных вод реки Гуйва проведено с применением системы классификации нормативов оценки качества поверхностных вод Украины. На основе единых экологических критериев методика позволяет сравнить качество воды на отдельных участках водных объектов, в водных объектах разных регионов. Расчет экологической оценки качества воды проведено в пределах трех блоков: блока солевого состава (I_1), блока трофо-сапробіологическим (эколого-санитарных) показателей (I_2) и блока показателей содержания специфических веществ токсического действия (I_3). Результаты представляются в виде объединенной экологической оценки, которая основанная на заключительных выводах по трем блокам и заключается в вычислении интегрального экологического индекса (I_E).*Результаты.* Комплексные исследования по изменению качества воды реки Гуйва проводились в пределах Житомирской области на протяжении 2016-2017 годов. Качество воды реки по итоговым значениям интегральных показателей качества воды трех блоков варьируются в пределах II и III классов качества. Итоговые экологические индексы (I_E) для средних и худших значений индексов составляют 2,9 и 3,1 соответственно. В общем, качество воды по основному руслу реки Гуйва в пределах Житомирской области соответствует II классу, 3 категории, 3 (2) субкатегории по средним показателям качества (по состоянию «добрые» с уклоном в «очень хороших», по степени чистоты «достаточно чистые» с уклоном к «чистым») и 3 субкатегории по худшим показателям (по состоянию «добрые», по степени чистоты «достаточно чистые»). Итоговые величины интегральных показателей качества поверхностных вод реки Гуйва свидетельствует об их загрязнении трофо-сапробіологическим компонентами.*Научная новизна.* Впервые на основе аналитических исследований и фондовых материалов проведена экологическая оценка поверхностных вод реки Гуйва в пределах Житомирской области по трем блокам показателей: солевого состава, трофо-сапробіологическим показателям и специфических веществ токсического действия. Определен интегральный экологический индекс. Установлены тенденции накопления загрязняющих веществ в поверхностных водах реки Гуйва.*Практическая значимость.* Выполненные исследования позволили проанализировать и оценить экологическое состояние поверхностных вод реки Гуйва в пределах Житомирской области, позволит установить экологические нормативы качества воды и на их основе определить основные направления по улучшению состояния водных ресурсов и обосновать систему рекомендаций направленных на улучшение экологического состояния исследуемого бассейна в пределах области.*Ключевые слова:* поверхностные воды, река, бассейн реки, экологическая оценка, качество воды.

ECOLOGICAL ASSESSMENT OF THE SURFACE WATER QUALITY OF THE GUYVA RIVER

Purpose – perform ecological assessment of the surface waters of the Guyva River within the Zhytomyr region.

Method. Environmental assessment of the surface water of the Guyva River was carried out using the system of classification of standards for the assessment of surface water quality of Ukraine. On the basis of common environmental criteria, the methodology makes it possible to compare the quality of water at different sites of water bodies, in water bodies of different regions. The calculation of the ecological assessment of water quality was carried out within three blocks: block of salt composition (I_1), block of trophic-saprobological (ecological-sanitary) indicators (I_2) and block of indicators of content of specific substances of toxic action (I_3). The results are presented in the form of a combined environmental assessment based on the final conclusions of the three blocks and based on the calculation of the integrated environmental index (I_E).

Results. Comprehensive studies on changing the water quality of the Guyva River were conducted within the Zhytomyr region during 2016-2017. The water quality of the river according to the final values of the integral indicators of water quality of the three blocks varies within the II and III quality classes. The total environmental indices (IEs) for the mean and worst indices are 2,9 and 3,1 respectively. In general, the water quality along the main channel of the Guyva River within the Zhytomyr region corresponds to the second class, 3 categories, 3(2) subcategories according to the average quality indicators (in the state of "good" with a slope to "very good", in terms of purity bias to "clean") and 3 subcategories by worst performance (good for good, clean enough). The total values of the integral surface water quality indicators of the Guyva River indicate their contamination by trophic-saprobological components.

Scientific novelty. For the first time, on the basis of analytical studies and stock materials, an ecological assessment of the surface waters of the Guyva River within the Zhytomyr region was carried out by three blocks of indicators: salt composition, trophic-saprobological indicators and specific toxic substances. The integral ecological index is determined. The trends of pollutants accumulation in the surface waters of the River Guyva have been established.

Practical significance. The conducted researches allowed to analyze and evaluate the ecological status of the surface waters of the Guyva River within the Zhytomyr region, which will allow to establish ecological standards of water quality and on this basis to determine the main directions for improvement of water resources and to substantiate the system of recommendations aimed at improving the ecological status of the studied basin.

Key words: surface water, river, river basin, environmental assessment, water quality.

Постановка проблеми. Розвиток народного господарства України тісно пов'язаний із перспективою інтенсивного використання річок, які в окремих регіонах є основними, а іноді і єдиними джерелами водопостачання. На сьогодні надзвичайно актуальним є питання оцінки якості поверхневих вод. Своєчасне та систематичне проведення спостережень за станом поверхневих вод басейнів річок є необхідним при прогнозуванні його змін.

Незважаючи на значну роль річок у багатьох процесах, що відбуваються в природі, їх сучасний стан оцінюють як критичний. Інтенсивне використання в народному господарстві як самих річок, так і річкових водозборів порушує їх природний гідрохімічний та гідробіологічний режими, зменшує водність, глибину, річки замулюються, заростають, збільшується їх евтрофікація тощо.

Найбільшою мірою якість природних вод, як великих так і малих річок, змінюється від забруднення їх стічними водами промислових підприємств та комунального господарства, від поверхневого стоку територій населених пунктів, промислових об'єктів, транспортних шляхів і сільськогосподарських угідь тощо. Оскільки в сукупності своєї різноманітної множини малі ріки створюють передумови зональної закономірності формування ресурсів стоку якості води великих річок, тому проблема їхнього забруднення та гідроекологічний аналіз є на сьогодні досить актуальними [2; 6-8; 10-12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінці якості поверхневих вод з різних позицій присвячено низку наукових досліджень. Аналіз наукових публікацій з екологічної оцінки якості води річок України, засвідчує про його проведення за басейновим [11], та адміністративно-територіальним принципом. Вагомий внесок у методологію комплексної інтегральної оцінки екологічного стану басейнів річок зробили І. В. Гопчак, В. Н. Жукинський, Л. Г. Руденко, С. І. Сніжко, В. К. Хільчевський, А. П. Чернявська, А. В. Яцик та інші.

Мета статті – виконати екологічну оцінку поверхневих вод р. Гуйва в межах Житомирської області. Для досягнення поставленої мети необхідно реалізувати наступні завдання: 1) провести збір, структурування та систематизацію вихідних гідрохімічних, гідрфізичних та гідробіологічних даних у воді р. Гуйва по пунктах спостережень; 2) проаналізувати природні й антропогенні чинники, що зумовлюють забруднення поверхневих вод р. Гуйва; 3) розрахувати блокові та екологічні індекси якості води, узагальнити і визначити класи, категорії та субкатегорії стану якості води.

Виклад основного матеріалу. Річка Гуйва є правою притокою річки Тетерів. Територія

басейну річки розташована в межах Козятинського району Вінницької області та Бердичівського, Андрушівського і Житомирського районів Житомирської області. Площа басейну річки 1505 км², довжина – 97 км, похил 0,9 м/км. Річище звивисте, завширшки до 20 м, частково розширене, випрямлене і поглиблене. Річковий стік зарегульовано ставками. Притоками річки Гуйва є річки Закіянка, Гульва, Лебединець, Безіменна, Безіменна (праві); Сингаївка, Пустоха, Боярка, Коденка (ліві) [3; 5].

Якістю води називається характеристика складу і властивостей води як компонента водної екосистеми і життєвого середовища гідробіонтів, а також придатності її для конкретних цілей використання людиною. Визначення якості поверхневих вод ґрунтується на основі екологічної класифікації, яка включає набір гідрофізичних, гідрохімічних, гідробіологічних, та інших показників, що відображають особливості складових водних екосистем. Екологічна класифікація є критеріальною базою екологічної оцінки якості поверхневих вод, а остання є складовою частиною нормативної бази для комплексної характеристики стану навколишнього природного середовища і основою для оцінки впливу людської діяльності на навколишнє середовище [4, 10].

Екологічну оцінку якості поверхневих вод р. Гуйва у межах житомирської області виконано за середніми та найгіршими значеннями показників відповідно до вимог «Методики екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями» [9] та «Методики встановлення і використання екологічних нормативів якості поверхневих вод суші та естуаріїв України» [4].

Відповідно до [9] процедура виконання екологічної оцінки якості води р. Гуйва передбачала проведення наступних послідовних етапів:

- визначення пунктів гідроекологічних спостережень;
- групування і оброблення вихідної інформації;
- визначення класів і категорій якості річкових вод за окремими показниками та окремими блоками;
- визначення об'єднаної оцінки якості води окремих ділянок досліджуваного водного об'єкту;

Оцінка якості води визначена за індексами блоку показників сольового складу води (I_1), блоку еколого-санітарних показників (I_2), блоку специфічних речовин токсичної та радіаційної дії (I_3), а також загального інтегрального (I_E) екологічного індексу [9].

У сольовий блок (I_1) входять хлориди, сульфати, критерій мінералізації. Еколого-санітарний блок (I_2) включає: завислі речовини, нітрати, нітроти, азот амонійний, фосфати, розчинений кисень, ХСК, БСК₅. Блок специфічних показників токсичної і радіаційної дії (I_3) налічує від одного (залізо загальне) до восьми компонентів (залізо загальне, мідь, цинк, марганець, хром загальний, феноли, нафтопродукти, СПАР), у середньому – чотири компоненти (залізо загальне, хром загальний, СПАР, нафтопродукти) [6; 9].

Для визначення об'єднаної екологічної оцінки якості води р. Рось нами було обчислено інтегральний екологічний індекс (I_E), який розраховано для найгірших і середніх значень блокових індексів за формулою

$$I_E = \frac{I_1 + I_2 + I_3}{3}, \quad (1)$$

де I_1 – індекс забруднення компонентами сольового складу; I_2 – індекс трофо-сапробіологічних показників; I_3 – індекс специфічних речовин токсичної дії.

Відповідно до значень інтегрального екологічного індексу (I_E) було встановлено клас і категорію якості, що характеризували відповідну якість води в річці. Згідно з «Методикою...» [9] виділено 5 класів якості води, кожному класу відповідає певна категорія і певна оцінка.

Діапазон величин усіх показників якості води поділено на 5 класів і 7 категорій якості з певними назвами, що характеризують відповідну якість води від «відмінної», «дуже чистої» до «дуже поганої», «дуже брудної».

Для оцінки стану поверхневих вод річки р. Гуйва в межах Житомирської області використано дані окремих показників якості води, що були отримані впродовж 2016-2017 років. За вихідні дані для розрахунків було прийнято середні та найгірші значення показників гідроекологічних спостережень за якістю води в річці.

Оцінку якості води проведено на трьох пунктах спостережень, а саме:

- 1) м. Андрушівка, за 500 м вище греблі (61,0 км від гирла річки);
- 2) с.Пряжево, в межах села (7,0 км від гирла річки);
- 3) м. Житомир, гирло річки.

Пункти гідроекологічних досліджень встановлені з урахуванням місць сучасного забору води на галузеві потреби, розташування джерел систематичного й аварійного забруднення річкових вод, а також пунктів систематичних спостережень служб державного моніторингу вод, даних про водний режим, фізико-географічні та морфологічні особливості водних об'єктів басейну р. Гуйва.

Встановлено, що найбільш повно охарактеризовано блок сольового складу (сума іонів, хлориди, сульфати). Наявність цієї інформації за кількістю і якістю повністю відповідає вимогам «Методики...» [9] відносно класифікації якості води р. Гуйва за критеріями мінералізації і забруднення компонентами сольового складу (хлориди, сульфати).

Щодо трофо-сапробіологічних показників слід зауважити наступне: із 17 передбачених екологічною класифікацією забезпечені даними 11 показників (завислі речовини, прозорість, *pH*, азот амонійний, азот нітритний, азот нітратний, фосфор фосфатів, вміст розчиненого кисню у воді, біхроматна окиснюваність, *БСК₅*, *БСК₂₀*). Тобто вимога «Методики...» [9] про те, що загальна кількість показників трофо-сапробіологічного блоку не має бути меншою 10, цілком дотримана.

У «Методики...» [9] у разі визначення якості води за специфічними речовинами токсичної дії враховуються кількісні характеристики 10 металів, а також фторидів, ціанідів, нафтопродуктів, летких фенолів, та СПАР – всього 15 показників.

Етап узагальнення оцінок якості води за окремими показниками з визначенням інтегральних значень класів і категорій якості води основного русла р. Гуйва у межах Житомирської області здійснювався на основі аналізу показників в межах відповідних блоків і величин інтегральних екологічних індексів.

Результати виконаної екологічної оцінки якості води р. Гуйва представлено в табл. 1.

Блок показників сольового складу (*I₁*). Екологічна оцінка якості води р. Гуйва за узагальненими показниками і характеристиками сольового складу, включала оцінку якості води за критеріями мінералізації, хлоридів, сульфатів і визначення іонного складу річкової води.

За даними табл. 1 значення індексу сольового складу (*I₁*) змінюється із 1,7 (м. Андрушівка) до 2,3 (с. Пряжево) за середніми та найгіршими значеннями показників відповідно. В середньому вода по всій довжині р. Гуйва в межах Житомирської області за сольовим складом відповідає II класу, 2 категорії, однак за середніми значеннями належить до 1-2 субкатегорії (за станом води перехідні за якістю від «відмінних до «дуже добрих», за ступенем чистоти – від «дуже чистих» до «чистих»), а за найгіршими – до 2(3) субкатегорії (за станом води «дуже добрі» з тенденцією наближення до категорії «добрих», за ступенем чистоти «чисті» з тенденцією наближення до «досить чистих»).

Таблиця 1

Об'єднана екологічна оцінка якості поверхневих вод окремих ділянок р. Гуйва в межах Житомирської області за середніми та найгіршими значеннями блокових індексів (*I₁*, *I₂*, *I₃*) та величиною інтегрального екологічного індексу (*I_E*)

№ пункті	Басейн річки, пункт	Значення індексів															
		<i>I₁</i>				<i>I₂</i>				<i>I₃</i>				<i>I_E</i>			
		сер.	клас	найг.	клас	сер.	клас	найг.	клас	сер.	клас	найг.	клас	сер.	клас	найг.	клас
1	м. Андрушівка, 500 м вище греблі	1,7	II	1,7	II	3,9	III	4,3	III	–	–	–	–	2,8	II	3,0	II
2	с. Пряжево, в межах села	2,0	II	2,3	II	3,6	III	4,3	III	–	–	–	–	2,8	II	3,4	II
3	м. Житомир, гирло річки	2,0	II	2,0	II	4,6	III	4,8	III	2,6	II	2,6	II	3,1	II	3,1	II
У середньому за основним руслом річки		1,7	II	2,3	II	4,1	III	4,4	III	–	–	–	–	2,9	II	3,1	II

Порівняння якості води р. Гуйва, оціненої за узагальнюючими показниками та характеристиками сольового складу в різних пунктах спостережень показало, що вода за середніми та найгіршими значеннями залишається прісною (гіпогалінна у пунктах м. Андрушівка й м. Житомир та олігогалінна – с. Пряжево), гідрокарбонатного класу, групи Ca, III типу (за класифікацією О. А. Альокіна [1]).

Найвищі значення окремих показників та індексу сольового складу зазначено в межах с. Пряжево (*I₁*=2,3). Найчистіша ділянка річки знаходиться за 500 м вище греблі м. Андрушівка (*I₁*=1,7).

Блок трофо-сапробіологічних (еколого-санітарних) показників (I_2). Аналіз якості води р. Гуйва, оціненої за результатами усередненого обчислення трофо-сапробіологічних індексів показав, що вода за основним руслом річки в межах Житомирської області належить до III класу, 4 категорії, 4 субкатегорії ($I_2=4,1$) за середніми значеннями (води «задовільні» за станом, «слабко забруднені» за ступенем чистоти) та 4(5) субкатегорії ($I_2=4,4$) за найгіршими значеннями (за станом води «задовільні» з тенденцією наближення до «посередніх», за ступенем чистоти «слабко забруднені» з тенденцією наближення до «помірно забруднених»), евтрофні води з ухилом до ев-політрофних, β'' - мезосапробні з ухилом до α' - мезосапробних.

Найгіршою вода була в пункті м. Житомир за трофо-сапробіологічним блоком ($I_2=4,8$) та відповідала, 5 категорії, 5(4) субкатегорії, III класу якості води, що оцінюється як «посередня» з ухилом до категорії «задовільних» за станом, «помірно забруднена» з ухилом до категорії «слабко забруднених» за ступенем чистоти. Така неутішна оцінка якості води в пункті м. Житомир викликана тим, що дана ділянка річки розташована майже біля гирла і знаходиться під постійним впливом забруднень, що надходять в річку з всієї території водозабору. Найкраща якість води в р. Гуйва за трофо-сапробіологічним блоком відмічена в пункті с.Пряжево ($I_2=3,6$) вода тут відповідала 4 категорії, 3-4 субкатегорії та характеризується як перехідна за якістю від «добрих» до «задовільних», від «досить чистих» до «слабко забруднених», евтрофна, β'' - мезосапробної зони.

Високий рівень трофності р. Гуйва можна пояснити надто високим вмістом у воді органічних і біогенних речовин, що є чинниками високої біологічної продуктивності цього водотоку і, водночас, факторами погіршення якості води.

Блок специфічних показників токсичної дії (I_3). З екологічної точки зору надходження токсикантів у воду розглядається як процес токсифікації. Блок специфічних речовин токсичної дії характеризується тим, що за останні роки досліджень службами моніторингу поверхневих вод у басейні р. Гуйва визначалися в основному 7 компонентів (мідь, цинк, свинець, хром, нікель, залізо, нафтопродукти), що зазвичай визначаються аналітично та можуть розцінюватися як пріоритетні токсиканти.

За даним блоком наводиться екологічна оцінка лише для пункту м. Житомир (гирло річки). Така кількість вихідних даних за блоком специфічних речовин токсичної дії надала можливість виконати орієнтовну оцінку якості води. В цілому пункту м. Житомир, як за середніми так, і за найгіршими величинами $I_3=2,6$ вода характеризується II класом якості, 3 категорією, 2-3 субкатегорією, води перехідні за якістю від «дуже добрих» до «добрих» за станом, від «чистих» до «досить чистих» за ступенем чистоти.

Результати об'єднаної екологічної оцінки свідчать про те, що за величини *інтегрального екологічного індексу I_E* (табл. 1) в середньому за основним руслом р. Гуйва в межах Житомирської області за середніми й найгіршими значеннями блокових індексів становлять 2,9 і 3,1 відповідно. Загалом якість води належить до II класу, 3 категорії, 3(2) субкатегорії за середніми показниками якості (за станом «добрі» з ухилом до «дуже добрих», за ступенем чистоти «досить чисті» з ухилом до «чистих») та 3 субкатегорії за найгіршими показниками (за станом «добрі», за ступенем чистоти «досить чисті»).

При встановленні величини екологічного інтегрального індексу (I_E) по всій довжині річки р.Гуйва в межах Житомирської області визначальними були індекси трофо-сапробіологічних показників (I_2), які відрізняються високими найгіршими і середніми значеннями їх показників.

Висновок. Результати екологічної оцінки якості поверхневих вод основного русла р. Гуйва в межах Житомирської області свідчать про необхідність здійснення цілеспрямованих заходів щодо покращення екологічної ситуації і захисту екосистеми річки. Проведена екологічна оцінка стану поверхневих вод р. Гуйва дозволяє оцінити ефективність здійснених водоохоронних заходів, визначити екологічні нормативи якості води, провести порівняльну характеристику та визначити основні напрямки щодо поліпшення стану водних ресурсів в межах Житомирської області.

Список використаних джерел:

1. Алёкин О.А. Основы гидрохимии. Л. : Гидрометиздат, 1970. 444 с.
2. Гриб И. В., Клименко М. А., Сондак В. В. Восстановительная гидроэкология нарушенных речных и озерных систем (гидрохимия, гидрология, управления): учеб. пособие. Т. 1. Ровно: Ривненской. гос. техн. ун-т, 1999. 348 с.
3. Лозовицький П. С., Молочко А. М. Формування стоку та екологічний стан води річки Гуйва. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-соціальні науки*. 2018. Вип. 2 (38). С. 21-26.
4. Методика встановлення і використання екологічних нормативів якості поверхневих вод суші та естуаріїв України. К. : [б. в.], 2001. 48 с.
5. Паламарчук М. М., Закорчевна Н. Б. Водний фонд України : Довідковий посібник. Київ : Ніка-Центр, 2001. 392 с.

6. Руденко Л. Г., Денисова О. І., Яцик А. В. Екологічна оцінка сучасного стану поверхневих вод (методичні аспекти). *Український географічний журнал*, 1996. № 3. С. 35–38.
7. Сніжко С. І. Оцінка та прогнозування якості природних вод. Київ: Ніка-Центр, 2001. 264 с.
8. Юрасов С. М., Сафранов Т. А., Чугай А. В. Оцінка якості природних вод: навчальний посібник. Одеса: Екологія, 2012. 168 с.
9. Яцик А. В., Жукинський В. М., Чернявська А. П., Єзловецька І. С. Досвід використання «Методики екологічної оцінки якості поверхневих вод за відповідними категоріями» (пояснення, застереження, приклади). К.: Оріяни, 2006. 44 с.
10. Яцик А. В. Екологические основы рационального водопользования К.: Генеза, 1997. 640 с.
11. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000, establishing a framework for Community action in the field of water policy // Official Journal of the European Communities. EN. – 22.12.2000. L. 327. pp. 1–72.
12. United Nations world water development report 4: managing water under uncertainty and risk. Volume 1. Paris: UNESCO. 2012. 407 p.

Список использованных источников

1. Алёкин А.А. Основы гидрохимии. - Л.: Гидрометиздат, 1970. - 444с.
2. Гриб И. В., Клименко М. А., Сондак В. В. Восстановительная гидроэкология нарушенных речных и озерных систем (гидрохимия, гидрология, управления): учеб. пособие. Т. 1. Ровно: Ривненской. гос. техн. ун-т, 1999. 348 с.
3. Лозовицкий П. С., Молочко А. М. Формирование стока и экологическое состояние воды реки Гуйва. *Вестник Киевского национального университета имени Тараса Шевченко. Военно-социальные науки*. 2018. Вып. 2 (38). С. 21-26.
4. Методика установления и использования экологических нормативов качества поверхностных вод суши и эстуариев Украины. М.: [б. и.], 2001. 48 с.
5. Паламарчук М. М., Закорчевна Н. Б. Водный фонд Украины: Справочное пособие. Киев: Ника-Центр, 2001. 392 с.
6. Руденко Л. Г., Денисова А. И., Яцик А. В. Экологическая оценка современного состояния поверхностных вод (методические аспекты). *Украинский географический журнал*, 1996. № 3. С. 35-38.
7. Сніжко С. І. Оцінка та прогнозування якості природних вод. Київ: Ніка-Центр, 2001. 264 с.
8. Юрасов С. М., Сафранов Т. А., Чугай А. В. Оценка качества природных вод: учебное пособие. Одесса: Экология, 2012. 168 с.
9. Яцик А. В., Жукинський В. М., Чернявська А. П., Єзловецька І. С. Опыт использования «Методики экологической оценки качества поверхностных вод по соответствующим категориям» (объяснение, предостережение, примеры). М.: Орияны, 2006. 44 с.
10. Яцик А. В. Экологические основы рационального водопользования К.: Генеза, 1997. 640 с.
11. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000, establishing a framework for Community action in the field of water policy // Official Journal of the European Communities. EN. – 22.12.2000. L. 327. pp. 1–72.
12. United Nations world water development report 4: managing water under uncertainty and risk. Volume 1. Paris: UNESCO. 2012. 407 s.

References

1. Alëkyn O.A. Osnovy hydrokhymyy. L.: Hydrometizdat, 1970. 444 p.
2. Hryb Y. V. Klimenko M. A., Sondak V. V. Restorative hydroecology of disturbed river and lake systems (hydrochemistry, hydrology, management): textbook. allowance. T. 1. Exactly: Rivne. state tech. Univ., 1999. 348 p.
3. Lozovitsky P. S., Molochko A. M. The runoff formation and ecological status of the Guiva River water. Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military Social Sciences. 2018. Vip. 2 (38). Pp. 21-26.
4. Methods of establishing and using ecological standards for surface water quality of land and estuaries of Ukraine K.: [b. c.], 2001. 48 p.
5. Palamarchuk M. M., Zakorchевна N. B. Water Fund of Ukraine: A Reference Guide. Kyiv: Nika-Center, 2001. 392 p.
6. Rudenko LG, Denisova OI, Yatsyk AV Ecological assessment of the current state of surface waters (methodical aspects). Ukrainian Geographical Journal, 1996. № 3. P. 35–38.
7. Snizhko SI Estimation and prediction of natural water quality. Kyiv: Nika-Center, 2001. 264 p.
8. Yurasov S. M., Safranov T. A., Chugay A. V. Assessment of natural water quality: a textbook. Odessa: Ecology, 2012. 168 p.
9. Yatsyk A. V., Zhukinsky V. M., Chernyavskaya A. P., Ezlovetska I. S. Experience in using "Methods of ecological assessment of surface water quality by relevant categories" (explanations, reservations, examples). K.: Oriyani, 2006. 44 p.
10. Yatsyk A. V. Ecological basis of rational water use K.: Genesis, 1997. 640 p.
11. Directive 2000/60/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2000, establishing a framework for Community action in the field of water policy // Official Journal of the European Communities. EN. – 22.12.2000. L. 327. pp. 1–72.
12. United Nations world water development report 4: managing water under uncertainty and risk. Volume 1. Paris: UNESCO. 2012. 407 s.

Надійшла до редколегії /Received Editorial Board 12.05.2020

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

1. **Басюк Тетяна Олександрівна** – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне, Україна.
2. **Бандалієв Вугар** – дисертант, Інститут географії національної академії наук Азербайджану, м. Баку, Азербайджан.
3. **Величко Валентин Вікторович** – кандидат економічних наук, доцент, Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури, м. Київ, Україна, e-mail: valentyn52@gmail.com.
4. **Исмайылова Эльнара Эршад** – преподаватель кафедры гостиничного и ресторанного бизнеса, Азербайджанский университет туризма и менеджмента, г. Баку, Азербайджан.
5. **Калько Андрій Дмитрович** – доктор географічних наук, професор, декан природничо-географічного факультету, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне, Україна, e-mail: edissey@meta.ua.
6. **Сидорчук Аліна Олегівна** – декан факультету європейської освіти, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне, Україна.
7. **Смілий Павло Миколайович** – аспірант, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна, e-mail: edissey@meta.ua.
8. **Смирнов Ігор Георгійович** – доктор географічних наук, професор, професор кафедри країнознавства та туризму, географічний факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net.
9. **Смочко Наталія Михайлівна** – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри туризму і географії, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна, e-mail: natazak@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>.
10. **Чжу Хунген** – доктор філософії, науковий співробітник, Китайська академія соціальних наук, Пекін, Китай, e-mail: zhuhonggen@yahoo.com.cn.
11. **Яроменко Оксана Володимирівна** – кандидат географічних наук, доцент, доцент кафедри географії і туризму, Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне, Україна, e-mail: Yaromenko_ov@ukr.net.

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ

1. **Басюк Татьяна Александровна** – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры географии и туризма, Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука, г. Ровно, Украина.
2. **Бандалиев Вугар** – дисертант, Институт географии национальной академии наук Азербайджана, г. Баку, Азербайджан.
3. **Величко Валентин Викторович** – кандидат экономических наук, доцент, Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры, e-mail: valentyn52@gmail.com.
4. **Исмайылова Эльнара Эршад** – преподаватель кафедры гостиничного и ресторанного бизнеса Азербайджанский университет туризма и менеджмента, г. Баку, Азербайджан.
5. **Калько Андрей Дмитриевич** – доктор географических наук, профессор, декан естественно-географического факультета, Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука, г. Ровно, Украина, e-mail: edissey@meta.ua.
6. **Сидорчук Алина Олеговна** – декан факультета европейского образования, Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука, г. Ровно, Украина.
7. **Смилый Павел Николаевич** – аспирант, Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки, г. Луцк, Украина, e-mail: edissey@meta.ua.
8. **Смирнов Игорь Георгиевич** – доктор географических наук, профессор, профессор кафедры страноведения и туризма, географический факультет, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, г. Киев, Украина, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net.
9. **Смочко Наталья Михайловна** – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры туризма и географии, Мукачевский государственный университет, г. Мукачево, Украина, e-mail: natazak@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>.
10. **Чжу Хунген** – доктор философии, научный сотрудник, Китайская академия социальных наук, Пекин, Китай, e-mail: zhuhonggen@yahoo.com.cn.
11. **Яроменко Оксана Владимировна** – кандидат географических наук, доцент, доцент кафедры географии и туризма, Международный экономико-гуманитарный университет имени академика Степана Демьянчука, г. Ровно, Украина, e-mail: Yaromenko_ov@ukr.net.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. *Basiuk Tetiana Oleksandrivna* – Ph.D in Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Geography and Tourism Department, International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk, Rivne, Ukraine.
2. *Bandaliev Vugar* – PhD Student, Institute of Geography, Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan.
3. *Velychko Valentyn Victorovych* – PhD (economics), Associate Professor, National Academy of Fine Arts and Architecture, Kyiv, Ukraine, e-mail: valentyn52@gmail.com.
4. *Ismailova Elnara Arshad* – Lecturer, Department of Hotel and Restaurant Business, Azerbaijan University of Tourism and Management, Baku, Azerbaijan.
5. *Kalko Andriy Dmytrovych* – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Dean of Natural and Geographical Faculty, International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk, Rivne, Ukraine, e-mail: edissey@meta.ua.
6. *Sydorchuk Alina Olegivna* – Dean of European Education Faculty, International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk, Rivne, Ukraine.
7. *Smilii Pavlo Mykolaiovych* – Graduate Student, Eastern European Lesya Ukrainka National University, Lutsk, Ukraine, e-mail: edissey@meta.ua.
8. *Smyrnov Igor Georgiyovich* – Doctor of Geography Sciences, Professor, Professor of Country Studies and Tourism Department, Faculty of Geography, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine, e-mail: smyrnov_ig@ukr.net.
9. *Smochko Nataliia Mykhailivna* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Tourism and Geography Department, Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine, e-mail: natazak@ukr.net, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>.
10. *Zhu Honggen* – PhD (economics), Research Fellow, China Academy of Social Sciences, Beijing, China, zhuhonggen@yahoo.com.cn.
11. *Yaromenko Oksana Volodymyrivna* – Ph.D in Geographical Sciences, Associate Professor, Assistant Professor of Department of Geography and Tourism, International University of Economics and Humanities Academician Stepan Demianchuk, Rivne, Ukraine, e-mail: Yaromenko_ov@ukr.net.

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

<i>Смирнов І.Г.</i> ЛОГІСТИКА КРУЇЗНОЇ ПОДОРОЖІ ЯК ЧИННИК ВИХОДУ З КРИЗИ, ПОВ'ЯЗАНОЇ З ПАНДЕМІЄЮ КОРОНАВІРУСУ COVID-19	3
<i>Ismailova E.A.</i> OPPORTUNITIES TO USE THE TOURISM POTENTIAL OF TOVUZ REGION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	15
<i>Яроменко О.В., Басюк Т.О., Калько А.Д., Сидорчук А.О.</i> ГЕОПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ЗАСОБІВ РОЗМІЩЕННЯ ТУРИСТІВ У РІВНЕНСЬКІЙ ОБЛАСТІ	22

II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

<i>Величко В.В., Чжу Хунген</i> КОМПЛЕКСНИЙ ПЕРЕХІД: РЕГІОНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ПРАКТИКИ В КИТАЇ	29
<i>Смочко Н.М.</i> КЛАСИФІКАЦІЯ ЧИННИКІВ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ МОНОРОЗВИТКУ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ СИСТЕМ	38
<i>Бандалиев В.</i> СЛІДИ ПЛЕМЕН ГІРСЬКИЙ ШИРВАН В МІКРО ТОПОНІМАХ	46

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

<i>Смілий П.М.</i> ЕКОЛОГІЧНА ОЦІНКА ЯКОСТІ ПОВЕРХНЕВИХ ВОД РІЧКИ ГУЙВА	52
---	----

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	58
-------------------------------	----

СОДЕРЖАНИЕ

I. ГЕОГРАФИЯ РЕКРЕАЦИИ И ТУРИЗМА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

<i>Смирнов И.Г.</i> ЛОГИСТИКА КРУИЗНОГО ПУТЕШЕСТВИЯ КАК ФАКТОР ВЫХОДА ИЗ КРИЗИСА, СВЯЗАННОГО С ПАНДЕМИЕЙ КОРОНАВИРУСА COVID-19	3
<i>Исмайлова Э.Э.</i> ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПОТЕНЦИАЛА ТОВУЗСКОГО РАЙОНА В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ	15
<i>Яроменко О.В., Басюк Т.А., Калько А.Д., Сидорчук А.О.</i> ГЕОПРОСТРАНСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ СРЕДСТВ РАЗМЕЩЕНИЯ ТУРИСТОВ В РОВЕНСКОЙ ОБЛАСТИ	22

II. АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЩЕСТВЕННОЙ ГЕОГРАФИИ И СТРАНОВЕДЕНИЯ

<i>Величко В.В., Чжу Хунген</i> КОМПЛЕКСНЫЙ ПЕРЕХОД: РЕГИОНАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПРАКТИКИ В КИТАЕ	29
<i>Смочко Н.М.</i> КЛАССИФИКАЦИЯ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ МОНОРОЗВИТИЕ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ СИСТЕМ	38
<i>Бандалиев В.</i> СЛЕДЫ ПЛЕМЕН ГОРНОГО ШИРВАНА В МИКРОТОПОНИМАХ	46

III. ЕСТЕСТВЕННАЯ ГЕОГРАФИЯ: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

<i>Смилый П.Н.</i> ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА КАЧЕСТВА ПОВЕРХНОСТНЫХ ВОД РЕКИ ГУЙВА	52
---	----

ИНФОРМАЦИЯ ОБ АВТОРАХ	58
------------------------------	----

LIST OF CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND APPLIED ISSUES

<i>Smyrnov I.G.</i> LOGISTICS OF CRUISE TRAVEL AS A FACTOR OF EXIT FROM THE COVID-19 CORONAVIRUS PANDEMIC CRISIS	3
<i>Ismailova E.A.</i> OPPORTUNITIES TO USE THE TOURISM POTENTIAL OF TOVUZ REGION OF THE REPUBLIC OF AZERBAIJAN	15
<i>Yaromenko O.V., Basiuk T.O., Kalko A.D., Sydorchuk A.O.</i> GEOSPATIAL ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE MEANS INDUSTRY ACCOMMODATION OF TOURISTS IN RIVNE REGION	22

II. CURRENT PROBLEMS OF SOCIAL GEOGRAPHY AND COUNTRY STUDIES

<i>Velychko V.V., Zhu Honggen</i> COMPREHENSIVE TRANSITION: REGIONAL STUDIES AND PRACTICES IN CHINA	29
<i>Smochko N.M.</i> CLASSIFICATION OF INFLUENCE FACTORS ON THE FORMATION OF TERRITORIAL SYSTEM MONODEVELOPMENT	38
<i>Bandaliev V.</i> TRACES OF THE MOUNTAIN SHIRVAN TRIBES IN THE MICROTOPONIES	46

III. NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

<i>Smilii P.M.</i> ECOLOGICAL ASSESSMENT OF THE SURFACE WATER QUALITY OF THE GUYVA RIVER	52
--	----

INFORMATION ABOUT AUTHORS	58
----------------------------------	----